

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

**Санжаровець Валентина Миколаївна**

УДК

**КОРУПЦІЙНИЙ ДЕЛІКТ ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕВІАЦІЇ:  
КУЛЬТУРНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

**Дисертація**

на здобуття наукового ступеня  
кандидата філософських наук

Науковий керівник:  
доктор філософських наук, професор, професор  
кафедри політології та соціальних технологій  
Національного авіаційного університету  
**Полисаєв Олександр Павлович**

Київ – 2014

**ЗМІСТ**

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ .....	16
1.1. Культурно-філософський дискурс корупційного делікту .....	16
1.2. Генеза поняття корупційного делікту як соціальної девіації.....	39
Висновки до розділу 1.....	68

РОЗДІЛ 2 ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ.....	71
2.1. Корупційний делікт як невід’ємна складова тоталітарних спільнот.....	71
2.2. Концептуалізація корупційного делікту в громадянському суспільстві.....	87
Висновки до розділу 2.....	114
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	119
3.1. Соціально філософські засади дослідження корупційного делікту в інформаційному суспільстві.....	119
3.2. Корупційний делікт та перспективи його подолання у сучасних українських реаліях .....	141
Висновки до розділу 3.....	161
ВИСНОВКИ.....	165
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	174

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Соціально-філософське дослідження корупційного делікту визначається перш за все параметрами трансформації інформаційного суспільства, яке в своєму поступальному русі втягує в свою орбіту величезні території та десятки мільйонів людей у різні куточках нашої планети. Небаченими в історії людської цивілізації темпами, мільйони землян вступають між собою в економічні, політичні, особистісні тощо стосунки, які потребують радикального перегляду апробованих тисячоліттями підходів, коли визначальним чинником розв’язання виникаючих внаслідок цього проблем виступали силові методи із поліцейськими включно. Однак сучасний рівень розвитку технологій дає підстави вважати, що навіть силові методи локального характеру стають небезпечними для всього людства та все більше втрачають свою роль у міжнародних стосунках. Формування ж нового типу соціальних

взаємин може ґрунтуватись виключно на правовідносинах, системі законодавчих та нормативних актів, основним завданням яких все більше виступатиме регуляторна функція при відносному зменшенні репресивної.

Однак такого роду трансформації можуть бути реалізованими в спільнотах, де правова система перетворена на наріжний камінь формування світоглядних установок соціуму, що розглядає законодавчі норми як адекватний суспільним потребам інструментарій поведінкових моделей всіх без винятку членів даної спільноти. Разом з тим немає держав, які б не стикались із намаганнями порушити усталені норми, причому у більшості випадків – у власних корисливих інтересах. Однак порушення такого роду мають суттєві відмінності на різних щаблях суспільної ієрархії. Верхні суспільні прошарки, маючи певне ресурсне забезпечення, прагнуть підкупити представників у верхніх ешелонах влади, що власне і виступає засадничим чинником корупції. Водночас протиправна дія чи бездіяльність такого роду чиновників, як ланцюгова реакція, починає передаватись на нижчі щаблі бюрократичної ієрархії, нерідко втягуючи в свою орбіту цілі соціальні верстви, та перетворюючись на потужну суспільну проблему. Водночас такого роду порушення норм права стає можливим виключно за двох соціальних чинників.

Перший з них полягає в тому, що корупційні дії соціального масштабу стають можливими виключно за умови так званої кругової поруки чиновництва, коли в такого роду діяння втягнуті найбільш впливові групи. Однак степінь їх участі в корупційних діяннях суттєво різниться, як власне і рівень незаконних надприбутків. Більше того, саме верхній управлінський ешелон (в силу некомпетентності чи свідомо), формує сприятливий корупційний клімат у суспільстві та формує корупційну піраміду, яка жорстко розправляє із спробами порушення правил створеної системи. Можливим це стає в рамках лише тих спільнот, де суспільство, в силу різних причин, втрачає контроль над бюрократичним апаратом, дозволяючи йому перетворюватись на незалежну та виокремлену від власного соціуму верству із власними інтересами. Крайнім виразом такого роду процесів є ситуація, коли державний організм починає діяти у корисливих інтересах бюрократії, яка по суті своїй є нездатною осягнути стратегічні цілі суспільства та своїми діями привести його до загибелі.

Другий чинник полягає в тому, що така соціальна ситуація стає можливою за умови розмивання традиційних морально-етичних норм, коли в масовій свідомості починають розмиватись суспільно значимі аксіологічні установки. За цих умов раніше неприйнятні моральні установки, що тлумачились в якості девіантних, починають тлумачитись в якості прогресуючої норми, навіть новаторства. Ті соціальні інституції, які здійснювали вагомий вплив на суспільну мораль (церква, школа, сім'я тощо) втрачають своє попереднє значення, а в суспільстві набувають домінуючого характеру певні духовні конструкти, які не можна інакше тлумачити, як соціальна девіація. Скажімо, обґрунтування значимості власного існування шляхом набігів на сусідні народи (вікінги) чи забезпечення високого рівня свого благополуччя, не гребуючи ніякими засобами (сучасна Україна). Саме така соціальна ситуація до певної міри є характерною для нинішнього стану

нашої держави, де навіть корупційні дії нерідко виступають засобом виживання бізнесу.

При цьому слід зазначити, що суб'єктами корупційних дій виступають організовані злочинні угруповання, в інтересах яких чиновництво здійснює певні протиправні вчинки. Водночас на рівні широкого загалу такого роду діяльність набуває характеристик корупційного делікту, тобто надання матеріальної винагороди за певні дії в інтересах зацікавлених осіб. Більшість науковців тлумачать корупційний делікт як незначне правопорушення, адже такого роду діяння може здійснюватись людьми, що не мають статусу державного чиновника – лікаря, вчителя, землевпорядника тощо. Однак масовий характер вчинення корупційного делікту і є тим підґрунтям, на основі якого і виростає справжня корупція. Слід однозначно визнати, що подолання феномену корупції в суспільстві неможливе без подолання корупційного делікту на масовому рівні, тлумачення його в якості аморальної та протиправної дії всіма без винятку державними і громадськими суспільними інституціями. До того ж успішна боротьба із зазначеним соціальним злом повинна корелюватись із подоланням тіньової економіки, як живильним середовищем будь яких корупційних дій.

Складність дослідження феномену корупційного делікту полягає також і в неоднозначному тлумаченні його в різних культурних ареалах на протязі багатьох тисячоліть. Адже починаючи з виникнення перших держав, паралельно йшла боротьба з казнокрадством та корупцією. Однак в цілому ряді суспільств, корупційний делікт тлумачився як певна демонстрація поваги та засіб налагодження міжособистісних, і навіть міждержавних стосунків. І лише з початком індустріальної епохи, корупційний делікт набув ознак протиправної дії.

Значимість вказаного кола проблем підтверджується науковими дослідженнями в царині правознавства, педагогіки, соціальної психології, криміналістики, управління тощо, в межах яких досліджено цілий ряд актуальних проблем. Однак за винятком окремих публікацій, ми не можемо стверджувати, що проблема корупційного делікту як соціально значимого феномену, стала предметом поглиблених філософських розвідок як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Запропоноване дисертаційне дослідження є чи не першою спробою теоретичного аналізу зазначеного кола проблем, що дало можливість синтезувати результати наукових пошуків цілого ряду наук, що є можливим виключно на основі соціально-філософського дискурсу.

Можна стверджувати, що корупційний делікт як прояв соціальної девіації впливає на темпи розвитку економіки держави, владу та суспільство в цілому. Корупційний делікт – складне асоціальне явище. Багато століть він «супроводжує» економічний і культурний розвиток усіх країн світу. Масштаби і наслідки процесів корумпованості в усіх державах світу вимагають від відповідних державних і міжнародних установ та організацій постійного і поглибленого аналізу його причин з метою нейтралізації та розробки заходів щодо подолання.

На даний час недостатня науково-теоретична розробка понять «корупційний делікт», «соціальна девіація», «корупційна поведінка». Важливість визначення корупційного делікту як асоціального вчинку, проблема соціально-філософського регулювання та формулювання науково-обґрунтованих рекомендацій культурно-морального виховання суспільства, спрямованого на боротьбу з корупційним деліктом, визначають актуальність даної роботи і зумовили вибір автором теми дисертаційного дослідження.

**Стан розробленості проблеми.** Проблема осмислення феномена корупційного делікту має свою дослідницьку традицію. Так, наприклад, перші прояви корупційного делікту вчені датують IV-V століттями до нашої ери. Пізніше у стародавніх Афінах та Римі корупцією називали карані в судовому порядку незаконні дії посадових осіб держави, які розглядалися як «зіпсованість моралі», «розлад порядку в полісі». Дослідження феномену корупційного делікту беруть початок у працях грецьких мислителів – Платона та Аристотеля, які вважали, що саме корупція веде до появи «зіпсованих» форм державного правління – тиранії та олігархії. Тому можна з упевненістю стверджувати, що грецькі міста-поліси вже тоді зіштовхнулися з досліджуваною нами хворобою управлінських систем. Іншими словами, корупційний делікт - це система відносин, яка допомагає власникам певного ресурсу купувати все - пільги, вплив, рішення на свою користь, заступництво влади.

Ідеї, які втілились у сучасних ідеологічних поглядах на корупцію, можна відшукати вже в роботах Платона, Аристотеля, Демокріта, Цицерона, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж. Руссо, Ж. Бодена, Ш. Монтеск'є, Б. Спінози, І. Канта, Ф. Гегеля, М. Вебера, Е. Дюркгейма, К. Маркса, А. Рутковські, А. Ослунда та ряду інших дослідників.

Поведінка, що не відповідає встановленим соціальним нормам завжди була предметом досліджень багатьох вчених. Значний внесок у цьому напрямку зробили А. Адлер, Ю. Антонян, А. Бандура, Є. Борейша, Г. Гребеньков, О. Змановська, Н. Ківенко, Ю. Клейнберг, В. Коновалова, В. Кудрявцев, М. Кузнєцов, Ч. Ломброзо, К. Лоренц, А. Маслоу, Б. Скіннер, Дж. Смелзер, П. Сорокін, А. Столяренко, В. Франкл, З. Фрейд, У. Шелдон та інші. Деякими зарубіжними та вітчизняними науковцями (К. Фрідріх, Дж. Най, який розуміє під корупцією поведінку, що відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі під впливом відносно приватних (індивідуальних, родинних, окремої приватної групи) матеріальних, чи статутних цінностей або таких, що порушують правила, які забороняють певні види поведінки щодо приватного впливу, Я. Гілінський, М. Мартиненко, Л. Багрій-Шахматов) корупцію також визначено девіантною поведінкою.

Різноманітні аспекти такого явища, як корупція (хоч в ті часи такого поняття і не існувало, а йшлося про лихоїмство чиновників, хабарництво) досліджували і в Російській імперії: В. Соловйов, Б. Чичерін, П. Новгородцев, М. Бердяєв, О. Алексєєв, С. Булгаков та деякі інші філософи і правознавці. М. Тихомиров, Л. Тимофєєв, М. Восленський розглядали корупцію в межах радянської системи.

В Україні, в деяких аспектах, корупцію аналізували члени Кирило-Мефодіївського братства, М. Грушевський, М. Драгоманов, С. Дністрянський, Б. Кістяківський, М. Ковалевський, М. Палієнко, Ф. Тарановський, М. Ренненкампф та інші дослідники. Ця ж проблематика в деякій мірі була предметом уваги дослідників української еміграції І. Борщака, М. Василенка, Б. Крупницькою, О. Прицака, О. Субтельного, В. Ульяновського, М. Трофимчука, Р. Шпорлюка та ін.

Однак, соціально-філософська складова корупції залишилась недостатньо розробленою у теоретичному відношенні, а філософські особливості виникнення та подолання корупційного делікту громадян, як прояву девіантної поведінки, не досліджувались взагалі.

Базою роботи послужили наукові праці в сфері дослідження понять корупції, яку розглядають: М. Михальченко, О. Михальченко, Є. Невмержицький, А. Долгов, С. Ванюшкін, М. Мельник, Г. Мішин, роботи М. Камлика, А. Редьки, М. Хавронюка, О. Костенка, Б. Волженкіна, О. Волоха, Н. Батанової, а також корупційного делікту в правоохоронних органах М. Данчука, які значною мірою й зумовили напрямки наукового пошуку.

Важливе методологічне значення для дослідження корупційного делікту мають праці вчених В. Андрущенка, І. Голосніченка, В. Гаращука, О. Кальмана, Н. Крохмаль О. Коваленко, В. Лукомського, О. Прохоренко, О. Полисаєва, І. Предборської, , щодо напрямків та заходів боротьби з корупцією в Україні. Неодмінним елементом корупційного делікту, одним з основних ознак - процес - від грошей до влади і від влади до грошей, коли посадовці нижчого рангу можуть перетворюватися на владу. Влада, за Е. Тоффлером, тримається або на силі, або на грошах, або на знаннях. На наш погляд, відсутність професіоналізму, знань, навичок їх застосування реальне поле для корупційного делікту, тобто на двох значеннях сила-гроші. Корупційний делікт – це певна соціальна закономірність, обумовлена владним устроєм суспільства, в тій чи іншій мірі властива будь-якій державі. Своєрідною є традиція розглядати владу як породження самої природи людини, закладеного в ній прагнення до домінування, підпорядкування як навколишнього світу, так і собі подібних. Відповідно до позитивістського підходу основу визначення влади складає визнання асиметричності відносин між суб'єктами і в зв'язку з цим, можливість одного суб'єкта впливати на іншого. Таким чином, усі люди знаходяться у взаємозалежних відносинах і постійно опиняються або у ситуації владарювання над іншими, або підлеглості. Бажання володарювати викликане тим, що можливість підпорядкувати собі інших дозволяє людині більшою мірою задовольнити свої потреби. Засобів такого узалежнення існує багато в тому числі і корупційний делікт, а закріплюються вони у процесі нагромадження людиною унікального життєвого досвіду, який пов'язаний із тим, наскільки успішно здійснюється застосування тих чи інших засобів і прийомів підпорядкування людей у структурі владних відносин.

Влада і корупційний делікт виявляється у взаємодії. Якщо існує вплив однієї людини на іншу, то цілком імовірні такі відносини. Люди відрізняються один від одного як особистості і як члени суспільства, перебувають на різних

щаблях ієрархічної драбини, нерівністю та владними відносинами. Соціальний план розгляду феномену корупційного делікту, пов'язаний з аналізом прагнення людини розширити коло своїх можливостей заради реалізації особистих потреб. Невизначеність із двома вищевказаними питаннями породжує інші: що слід розуміти під корупційним деліктом, які він має ознаки, які існують його види і за якими критеріями здійснюється класифікація. Аналіз існуючих у спеціальній літературі підходів щодо вирішення цих питань свідчить про відсутність чітких і однозначних відповідей на них.

До числа невирішених питань, які мають важливе теоретичне і практичне значення для антикорупційної діяльності, слід віднести і питання про механізм корупційного делікту. З'ясування цього питання дозволить не лише більш глибоко і точно визначити його соціально-філософську сутність та природу, а й виробити адекватні заходи протидії такого виду правопорушення. Іншими словами, механізм протидії корупційному делікту повинен виходити з корумпованих відносин.

Аналіз комплексу наукової літератури, дотичної теми дисертації, свідчить, що характерною рисою досліджень, присвячених корупційному делікту в цілому або окремим його аспектам, є правова, соціальна, психологічна і економічна спрямованість досліджень. Спеціальний аналіз соціально-філософської проблеми корупційного делікту у вітчизняній літературі не проводились. Таким чином, аналіз наукових праць із заявленої теми свідчить, що означена у дисертаційному дослідженні проблематика вивчена недостатньою мірою.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Тема дисертаційної роботи обрана автором в ініціативному порядку, з урахуванням високого рівня її актуальності та недостатнього рівня наукового дослідження. Дисертація виконана як складова частина загального плану науково-дослідної роботи кафедри політології та соціальних технологій Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету «Теоретичні та практичні проблеми модернізації соціальної сфери України» (№14/12.01.13), в окремих аспектах вона пов'язана та знаходиться в руслі багаторічних наукових досліджень проблем корупції. Тема дисертації затверджена Вченою радою Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 5 від 9 лютого 2011 року).

**Мета дослідження** - полягає у з'ясуванні поняття корупційного делікту як прояву соціальної девіації, його особливостей, причин та умов виникнення, функціонування в різних соціальних системах, а також шляхом аналізу теоретичних та емпіричних джерел, суспільної практики, осмислити соціально-філософську сутність феномена корупційного делікту та його здатності системного впливу на суспільство.

Для досягнення цієї мети в процесі дослідження сформульовані наступні **завдання**:

- охарактеризувати основні теоретичні підходи щодо визначення корупційного делікту на засадах соціально-філософської специфіки розгляду вказаного явища;

- виявити особливості соціально-культурного контексту трансформації феномену корупційного делікту в історичній ретроспективі;

- визначити характер феномену корупційного делікту як прояву соціальної девіації в Україні та причини його поширення;

- обґрунтувати корупцію як історичне явище, а також проаналізувати еволюцію корупційного делікту в Україні в контексті порівняльного аналізу подібного явища в інших соціальних спільнотах;

- дослідити взаємозв'язок понять «корупція», «корупційний делікт», «соціальна девіація» та встановити об'єктивні передумови їх розмежування.

**Об'єктом дослідження** виступає корупція як соціальний феномен.

**Предмет дослідження** – є соціально-філософський аналіз корупційного делікту як девіантного явища.

**Методологічну основу дослідження** становить загальнонаукові та спеціальні філософські методи. Насамперед, це стосується визначення поняття корупційного делікту, від адекватного розуміння його сутності значною мірою залежить формування стратегії і тактики антикорупційної діяльності, постановка цілей, визначення можливостей і засобів протидії. З огляду на запит, у пропонованій роботі приділено значну увагу саме питанням з'ясування поняття корупційного делікту, як соціального феномену.

Специфіка предмету дослідження зумовила необхідність застосування міждисциплінарного підходу, що дозволило використовувати філософський підхід і результати досліджень у проблемному полі соціології, психології, культурології, політології, філософії, етики та інших дисциплін. У вказаному контексті розглянуто історичні витоки і соціальні передумови виникнення корупційного делікту, його економічний, правовий аспекти, системний характер, зв'язок з іншими негативними соціальними явищами. При цьому особливо виділений культурно філософський аспект корупційного делікту, що обумовлено чітко вираженим соціально-філософським забарвленням поза яким неможливо виділити сутнісні характеристики: з одного боку, він є продуктом діяльності певного соціуму, з іншого - безпосередньо впливає на формування владних відносин, їх функціонування, що значною мірою визначає сутність самої влади.

Дослідження особливостей, співвідношення і розмежування корупційного делікту як соціальної девіації та корупції здійснювалося за допомогою методу системного аналізу. Використовуючи порівняльно-історичний метод, автор досліджував багатий вітчизняний та зарубіжний досвід, відображений у науковій літературі, що присвячена історії виникнення корупційного делікту та його розвитку. Порівняльно-історичний метод застосовувався під час дослідження доцільності запровадження в діяльності органів України тих чи інших методів та заходів боротьби з корупційним деліктом, що застосовуються на практиці в діяльності органів влади інших країн та різних епох.

Метод опису використовувався для характеристики кожного підходу до вивчення корупційного делікту.



Методи аналізу й синтезу застосовувалися для виявлення елементів теорії корупційного делікту та корупції у працях представників світової та вітчизняної соціальної філософії.

Структурний метод застосовувався для виявлення місця і функції корупційного делікту у суспільстві.

Методи індукції та дедукції використано при розгляді співвідношення корупційного делікту, корупції в межах суспільства.

Комплексний підхід та використання всіх вищезазначених методів наукового дослідження дозволили всебічно розглянути особливості адміністративно-правових, морально-ціннісних заходів боротьби з корупційним деліктом, виявити їх роль та місце в соціальній філософії.

За допомогою компаративістського методу був здійснений комплексний аналіз етапів розвитку і формування корупційного делікту в історії філософської думки, з'ясовано зміст поняття корупційний делікт в умовах сьогодення.

Загалом дисертація є науковою працею, в якій пропонується переважно теоретичний аспект аналізу перспектив протидії корупційному делікту.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в розробці соціально-філософської авторської позиції співвідношення корупції та корупційного делікту. Дисертація є однією із перших в Україні праць, у якій з позицій соціальної філософії досліджено недостатньо розроблені питання корупційного делікту.

Проведена робота дає підстави сформулювати положення та висновки, що містять наукову новизну й виносяться на захист:

**Уперше:**

- розкрито та обґрунтовано складові поняття корупційного делікту та необхідність переосмислення його сутнісних характеристик у соціально-філософському дискурсі;

- з'ясовано діалектичний взаємозв'язок первинної корупції та вторинного корупційного делікту і встановлено, що корупційний делікт є наслідком проявів системної корупції у суспільстві – вони активно впливають на реальні соціальні процеси сучасної епохи;

**Уточнено:**

-теоретичні засади аналізу генези корупційного делікту, його прояви у соціальних спільнотах та фактори впливу на динаміку зростання і поширення вказаного явища у суспільстві;

-розуміння феномена корупційний делікт, як багатовимірною, багатоаспектного явища, яке отримало статус всезагальної суспільної проблеми , здатної проявлятися в усіх сферах суспільного життя за умови відсутності належних правових, культурних норм поведінки в поліетнокультурному середовищі.

**Дістали подальший розвиток:**

-концепція, в якій обґрунтовується теоретичне визначення корупційного делікту як прояву соціальної девіації;

-розгляд феномену корупційного делікту як важливого чинника сучасності та його впливу на сферу економіки, права, соціалізації підростаючого покоління, соціальної психології, політики, духовного життя тощо.

**Теоретичне та практичне значення дослідження.** Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки і пропозиції мають як загальнотеоретичне, так і спеціально-галузеве значення для науки соціальної філософії, політології, соціології, філософії, правознавчих дисциплін, спецкурсів та практичних занять оскільки розширюють і поглиблюють знання про корупцію як антисоціального явища в цілому та про корупційний делікт, зокрема. А також висновки можуть бути використані у сфері діяльності державних органів і громадських організацій для розробки заходів внутрішньої та зовнішньої протидії. Положення дисертації можуть бути використані у процесі підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, при викладанні курсу «Соціальна філософія» та спецкурсу «Політологія», а також у практичній діяльності управлінських структур нашої держави. Теоретичні висновки і положення можуть використовуватися в подальших наукових розробках.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету, де відбулося її рецензування.

Результати дисертації доводились на ряді міжнародних, всеукраїнських та міжвузівських науково-практичних конференціях: Міжнародна наукова конференція «Проблеми формування і розвитку громадянського суспільства» (Київ, 2011); IX Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми і тенденції розвитку сучасного суспільства» (Одеса, 2011); XII Міжнародна науково-практична конференція «Ключові інструменти організації людського співіснування: економіка та право» (Одеса, 2011); Міжнародна науково-практична конференція «Глобальні процеси: економічний та соціологічний вимір» (Сімферополь-Ялта, 2011); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації» (Сімферополь-Ялта, 2012); XII міжнародна науково-практична конференція молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» (Київ, 2012); Міжнародна науково-теоретична конференція «Антропологічні та соціокультурні виміри глобалізованого світу» (Київ 2012).

Результати дослідження використовувались автором у практичній роботі, в навчальному процесі під час проведення семінарських та практичних занять з курсу «Соціальна структура суспільства», «Соціальна філософія» та «Політологія» у Національному авіаційному університеті (м. Київ).

**Публікації.** Основні положення дисертації викладені у 13 наукових працях, з них 4 одноосібних авторських публікацій у збірниках наукових праць, які входять до переліку фахових видань, затвердженому ВАК України, 2 одноосібні авторські публікації у збірниках наукових праць, які цитуються за кордоном (Росія, Німеччина), а також у 7 тезах доповідей на науково-

практичних конференціях.

**Структура та обсяг дисертації** зумовлена її метою, завданнями і логікою дослідження. Основна мета дисертації визначила структуру і зміст дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які поділяються на шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 199 сторінок, з них 173 сторінки основного тексту. Список використаних у дисертації джерел становить 284 позиції та складає 24 сторінки.

## **РОЗДІЛ 1**

### **ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ**

#### **1.1. Культурно-філософський дискурс корупційного делікту**

Розв'язання проблем корупційного делікту значною мірою залежить від того, наскільки правильно і глибоко буде зрозуміла його сутність. З'ясування сутності корупційного делікту є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і в практичному плані. Важливість цього питання з наукової точки зору обумовлюється тим, що воно є ключовим для будь-якого наукового дослідження проблем корупційного делікту - і в соціальній філософії, і в інших галузях науки, у тому числі соціології, політології, економіки. Корупційний делікт є похідним для наукового пошуку: від вказаного вирішення залежить сама постановка проблеми дослідження, визначення його напряму, предмета, мети і завдань, вибір методології тощо. З'ясування сутності корупційного делікту в соціальній філософії обумовлює достовірність результатів наукового дослідження, оскільки порівняно з усіма моментами проблеми протидії корупційному делікту (незалежно від того, в якій сфері людських знань здійснюється дослідження цієї проблеми) є ключовим, базовим для всіх інших. Важливість вирішення зазначеного явища полягає в тому, що від правильного розуміння сутності корупційного делікту залежить формування стратегії і тактики такої діяльності, постановка її цілей, визначення сил і засобів їх досягнення, рівень нормативно-правового та іншого забезпечення.

Як відомо, слово «корупція» має латинський корінь і походить від " *corruptio*" - псування, підкуп [23]. Показово, що латинське дієслово "*corrumpo*" має значення - псування, ослаблення, розбещення. Термін «корупція» походить від сполучення латинських слів «*correi*» та «*rumperere*». «*Correi*» – це обов'язкова причетність кількох представників однієї із сторін до однієї справи, а «*rumperere*» – порушувати, ламати, пошкоджувати, скасовувати. У результаті утворився самостійний термін – «*corrumpere*», що передбачає участь у діяльності кількох (

не менше двох) осіб, мета яких полягає у «псуванні», «руйнуванні», «пошкодженні» нормального розвитку судового процесу або процесу управління справами суспільства.

Витоки корупційного делікту в суспільстві, на наш погляд, слід шукати ще в первісному суспільстві. Вони пов'язані з язичницькими віруваннями - наші предки були залежними від сил природи, своїми діями намагалися задобрити богів, які уособлювали ці сили. Їм люди приносили жертви, які були за своєю суттю своєрідними дарами. У міру розвитку суспільства і появи перших служителів культу - шаманів, чаклунів, знахарів, відунів волхвів і т.д., «близьких до богів», їм теж стали робити подарунки і підношення, щоб через них домогтися милості богів.

Античний період розвитку протосоціологічних знань охоплює I тис. до н. е. - IV ст. н. е [7]. Найхарактерніші його особливості у політико-соціальних вченнях давніх Єгипту, Дворіччя (Месопотамії), Індії, Китаю, Риму, Греції відображали основні риси ранніх типів суспільств, які змінили первісний лад [88]. Тоді вже панувало патріархальне натуральне господарство основою якої виступали: форма власності на землю, суспільне землеволодіння, що визначали соціальну структуру системи земельних общин. Тогочасна політична і соціальна думка розвивалася на основі релігійно-міфологічної свідомості, обожнювання влади, будучи прикладною за своєю суттю. Головними для неї були питання політичного управління, функціонування влади та правосуддя. Доки людина жила в замкнутому світі родової міфології, доки вся її поведінка суворо регламентувалася традиційною родовою мораллю, не поставало питання про індивідуальну відповідальність, про відповідальність життя індивіда.

Міфологія як своєрідна форма свідомості є фантастичним відображенням дійсності, реальних подій, втіленим в усну творчість - міф (грец. *mythos* - сказання, слово). Але вже на цьому етапі нагромаджується знання про суспільне життя, формуються теорії права, моралі, держави, суспільства. Явища природи, історичні події зображуються в них у персоніфікованій формі. Найпоширенішими були міфи про виникнення й еволюцію світу, сонця, місяця, зірок (космогонічні), появу людини (антропогонічні) [72]. У них багато відомостей щодо тогочасних уявлень суспільного устрою, характеру влади, добра і зла тощо. Коли родова мораль стала руйнуватися, не задовольняючи потреб розвиненого суспільства, набула величезної ваги світоглядна проблема моральної відповідальності людини, проблема моральної істини.

У соціально-філософській сфері і сьогодні багато уявлень здорового глузду насправді є міфами. У західних підручниках соціології наводяться багато прикладів розбіжностей між пануючими у суспільстві соціальними уявленнями та реальними фактами. Серед спеціалістів існує розбіжність щодо того, чи корупційний делікт існував завжди, чи виник в ході становлення суспільної системи. Одні стверджують, що це явище існувало завжди, оскільки людина завжди була схильна використовувати свої позиції з власною метою (які не завжди збігались з думкою решти). Інша точка зору каже, що корупційна поведінка з'явилась одночасно з поділом на приватну та публічну сфери (сектори); корупційний делікт пов'язаний з перетином цих сфер у житті окремої

людини. На нашу думку корупційний делікт протягом довгої історії супроводжував людство. На ранніх етапах історії античних суспільств, коли ще не було професійних чиновників, корупційний делікт майже відсутній. Це явище почало розквітати лише в епоху застійних процесів, коли з'явилися такі чиновники, про яких говорили: «Він приїхав бідним в багату провінцію, а поїхав багатим з бідної провінції»[8].

Історичне коріння корупційного делікту, ймовірно, походить від звичаю робити подарунки, щоб домогтися поблажливого ставлення. Дорогий подарунок виділяв людину серед інших прохачів і сприяв тому, щоб його прохання було виконано. Тому в первісних суспільствах плата жерцеві або вождю була нормою. В міру ускладнення державного апарату і посилення влади центрального уряду, з'явилися індивіди, які, за задумом правителів, повинні були задовольнятися тільки фіксованою платнею. На практиці людина прагнула скористатися своїм становищем для таємного збільшення своїх доходів.

Країни Сходу славилися терпимістю до отримання дарів, але саме там з'явилися перші дослідження корупційних дій[88]. Першим правителем, про якого збереглася згадка як про борця з корупційними вчинками, був Урукагіна (Урунімгіна) - шумерський цар міста-держави Лагаша здійснив важливі соціальні реформи, які вважаються найдавнішими відомими правовими актами в галузі соціально-економічних відносин. Незважаючи на показові і часто жорстокі покарання за корупційний делікт, боротьба з ним не приводила до бажаних результатів. У кращому випадку вдавалося запобігти найбільш небезпечних злочинів, однак на рівні дрібної розтрати корупційний делікт носив масовий характер. Перший політико-економічний трактат із викриттям корупційного делікту як правопорушення – «Артхашастра» (в перекладі в санскриті - «Наука про користь»), описав 40 видів розкрадань чиновниками - опублікував під псевдонімом Каутілья один з міністрів Бхарат Чандрагупти (Індії) в IV столітті до н. е. Артхашастра складається з 15 розділів висвітлює теорію і практику управління рабовласницькою державою, дає уявлення про деспотичне правління імператора і функції його бюрократичного апарату — міністрів, радників, управителів провінцій та ін. чиновників. У ній міститься констатація того, що «майно царя не може бути, хоч би в крихті, не присвоєно такими, що відають цим майном» [37].

Історики права інколи говорять, що всі знамениті ранні законодавці, від Ур-Намму і Хамурапі до Салона і Лікурга і авторів дванадцяти римських таблиць не тільки філософськи та ідеологічно таврували корупційні дії, але й закладали норми боротьби з хабарництвом і підкупом [55]. В збірнику, відомому під назвою Закони Хаммурапі, складеному в 1792 році до нашої ери, що являють собою надзвичайно цікавий законодавчий пам'ятник, який є дуже важливим джерелом в історії держави і права стародавньої Месопотамії. На противагу від інших збірників правових актів та законів Дворіччя, кодифікація не носить божественної волі. У пролозі Хаммурапі вказує, що «бог сонця та справедливості Шамаш», з'явився цареві уві сні, розпорядився, щоб той встановив в країні «право і справедливість», та вручив йому свої закони. В

епілозі цар ще раз наголошує на необхідності дотримуватись всіх цих законів. Він також проголошує, що буде захищати усіх потерпілих і покривджених. У законах Хаммурапі регулюється цілий спектр правових відносин вавилонського суспільства, зокрема в галузі цивільного, зобов'язального, шлюбно - сімейного та спадкового права, трудових відносин, кримінального та кримінально - процесуального права. Це типова кодифікація рабовласницької держави, де всі права і привілеї закріплені за рабовласниками, а раб - особа безправна[77].

У збірнику перші 5 статей присвячені судочинству. Вони скеровані проти пануючої системи підкупу суддів і свідків. Суддям загрожують суворі покарання (штраф у 12-ти кратному розмірі суми позову і позбавлення посади за зміну вже винесених судових рішень).

Розділ другий присвячений врегулюванню проблем власності. Розділ третій присвячений шлюбу, сім'ї, успадкуванню. Четвертий розділ - це норми, які передбачають злочини проти особи та відповідальність за них, тобто присвячені захисту особи, її життя, честі, здоров'я. Останній розділ присвячений праці, умовам праці її оплати, зняттям праці.

Храмові землі належали храмам на правах колективної власності. Всі прибутки з цих земель надходили храмам. У свою чергу, храми часто практикували надання своєї землі в оренду, великим і дрібним орендарам.

Що до приватної власності на землю, то вона існувала у Вавилоні, ще задовго до Хаммурапі. З епохи Хаммурапі збереглося багато документів про продаж землі - поля, садів, каналів тощо. На межі цієї приватної землі ставили «кудуру», документи - камені, на яких висікали ім'я власника та державну печатку. Вони служили підтвердженням прав особи на дану землю. Земля, передана царем згідно з кудуру, ставала приватною спадковою власністю, але на власника покладали виконання певних повинностей на користь царя і общини. Існувала ціла система договорів, що свідчать про високий ступінь розвитку обігу, товарно - грошових відносин, а також про значну роль лихварства, банків тогочасного суспільства. При укладенні договорів іноді вимагали ще й принесення клятви, яка підкріплювала непорушність угоди. Земля «ілку» - це різновид державної, царської, землі. Такі ділянки цар давав у нагороду за службу воїнам і урядовцям. Ділянка надавалась у користування на час служби[36].

Аналізуючи життя рабовласницького ладу, де самостійно розвивалась література, а саме вчення Солон - реформатора і законодавця доби архаїки, одного із «семи мудреців», що писав переважно елегії, темами для яких він брав моральні, соціальні і політичні питання. Він заклав основи Афінської демократії, наголошував: «Будучи поставлений у владу, не призначай на посади при собі лукавих людей, бо в чому вони схиблять, за те звинуватять тебе як начальника»[215]. Подібно до Гесіода Солон вважав цілком природним прагнення людей до багатства, хоча і не бачив сенсу в надмірній гонитві за золотом і сріблом, за величезними земельними угіддями. З молитви дарувати йому благополуччя, забезпечене багатством, починає Солон і найбільший з творів, що дійшли до нас - елегію, звернену до муз. Однак прагнути до багатства можна тільки чесним шляхом; добробут, дарований богами, міцний

від коренів до верхівки, а багатство, придбане насильством або зухвалістю («гібрис»), що прийшло до людей у результаті їх несправедливих вчинків, спричиняє лихо, тому що Зевс бачить кінець усього і насилає на винних у несправедливому збагаченні заслужену відплату. Якщо у Гесіода за головний гріх вважається несправедливий суд, а кара, що посиляється Зевсом, носить характер стихійного лиха (неврожай, мор тощо), то у Солона користолюбство багатіїв підриває зсередини соціальний організм, тому що веде до поневолення одних громадян іншими і до міжусобних війн, що спустошують державу. Солон переконаний, що над його рідними Афінами розпростерта благодійність богів, що охороняє місто від загибелі; однак самі громадяни своїм нерозумінням і користолюбством штовхають державу в прірву усупереч волі богів, тому на перший план висувається особиста відповідальність людини, здатної своїми діями заподіяти вітчизні непоправний збиток.

Перші звістки, про великі корупційні дії в античності відносяться до елліністичного світу. Так, в 320-і роки до н.е. Клеомен, грецький намісник Єгипту, призначений на це місце Олександром Македонським, використовував своє становище для того, щоб маніпулювати поставками зерна з Єгипту до Греції. Греція на той час не виробляла достатньо зерна, і була змушена його імпортувати у великих кількостях, в основному з Єгипту. Клеомен створив штучні перешкоди на шляху цих поставок, що призвело до гострого дефіциту зерна в грецьких містах. В результаті ціни на зерно в Греції зросли в багато разів, населення Греції і Епіра опинилося на межі голодної смерті; сам же грецький намісник Єгипту заробив на спекуляції зерном величезні статки. Голод в Греції тривав 5 років - з 329 р. по 325 р. до н.е [213].

Схожий приклад масштабного корупційного делікту у IV ст. до н.е. ми бачимо в торгівлі металами. Відомо, що один сицилійський фінансовий магнат скупив все залізо, утворивши повну монополію на ринку цього товару, і потім продавав його за ціною в 3 рази вище колишньої, отримуючи на цьому 200% прибутку.

У світлі цього прикладу виникає питання, чи можна вважати такі дії корупційним деліктом? Адже хоча мова і йде про встановлення монопольного контролю над важливою галуззю на шкоду всьому суспільству, але він встановлений не державою і не державним чиновником, а приватною особою. Проте як сьогодні, так і в колишні часи такі дії, як правило, були неможливі без участі посадовців. Крім того, саме держава в першу чергу страждала від таких дій: на даному прикладі вона була змушена купувати вироби із заліза (зброя, обшивку для бойових кораблів і т.д.) за ціною, що значно вища від звичайної. Тому якщо посадовці сприяють або не намагаються перешкодити явній монополізації галузі, що завдає прямої шкоди і державі, і суспільству в цілому, то мова все одно йде про корупційний делікт. Однак можна з впевненістю стверджувати, що, якщо мова йде про прямий збиток від таких дій, то хтось із осіб також у цьому замішаний, інакше незрозуміло, чому держава не помічає цих дій. З урахуванням цього корупційний делікт (у широкому сенсі) можна визначити як продаж або ігнорування інтересів суспільства посадовцями на угоду інтересам окремих осіб.

У Стародавній Греції в V-IV століттях до н.е. прояви корупційного делікту здебільшого мали побутовий характер[57]. Пізніше корупційними діями стали називати деякі карані в судовому порядку дії, такі, як: зіпсованість моралі, розпусність, розлад порядку в полісі. Полеміку з приводу співвідношення політики і моралі продовжили класики античної філософії - Геракліт, Демокріт, Платон і Аристотель.

Етико-політична доктрина Геракліта Ефеського, збагатила розгляд сутності корупційного делікту концепцією взаємин політики і моралі констатацією відносності людських уявлень про справедливість та інші моральні чесноти, думкою про неприпустимість використання одних членів суспільства іншими, про необхідність додержуватись законів полісу (номос). «Народ, - наголошував давньогрецький мислитель, - повинен битися за закон, як за власні стіни» [52]. Це, до речі, не заважало філософові з презирством ставитися до деяких своїх співгромадян. Підставою такого ставлення було переконання філософа у «природній зіпсованості» людей. «Я ненавиджу не людей, а їхні вади», - писав Геракліт у листі до Гермодора. Випереджаючи відому тезу Т. Гоббса «*bellum omnia contra omnes*», філософ зазначав: «Усі вороги, ніхто не друг (іншому). Люди зіпсовані, і не тільки поодинці, у своєму приватному житті, але й у своїй спільності, цілими державами» [60].

Творчість Геракліта показова в тому плані, що вона визначала ключову для всієї наступної соціально-філософської науки дилему елітарного (аристократизм) та демократичного (народовладдя) типів політичного устрою і відповідних систем моральних оцінок політики. Позиція Геракліта, який у молоді роки із запалом брав участь у політиці, полягала в обґрунтуванні ідеалу законного правління «найкращих».

Соціальна концепція Геракліта, в якій домінують його аристократичні, відверто антидемократичні прихильності, цікава насамперед тим, що філософ звертає увагу на суперечливу сутність політичного життя («боротьба — мати всьому і всьому цар»), прагне збагнути сутність людських звичаїв (етосу), які, до речі, здавалися йому ірраціональними (норов людини - її демон). Геракліт залежно від співвідношення в людях здорового глузду та потреб поділяв їх на дві групи. Перша група - це люди, у поведінці яких розум панує над потребами. Вони керуються насамперед здоровим глуздом і, якщо це необхідно, здатні відмовитися від нерозумних потреб. Натомість рабами своїх потреб є представники другої групи.

Давньогрецький філософ-матеріаліст Демокріт виокремлював два види пізнання. До першого належать зір, слух, нюх, дотик. До другого - те, що недоступне органам чуттів, те, що людина осягає за допомогою мислення, коли пізнавальним «органом» стає дослідження (що є істинним пізнанням). Головним здобутком Демокріта в соціально-пізнавальному плані є розробка концепції походження і розвитку людини через еволюцію матерії. Він чітко уявляв собі людину як політичну істоту, котра заради досягнення загального блага має підкорятися суспільним законам. При цьому філософ наголошував, що порядність вимагає підкорення закону, владі й тим, хто має розумову перевагу, бо від природи керувати властиво ліпшому, і морально тяжко бути



під владою гіршого. Кожна людина має набиратися мудрості, бо вона не так дається природою, як сумлінним навчанням. Демокріт учив, що суспільство виникає в лоні природи. Людина наслідує природу - у павуків навчилася ткати, у ластівок - будувати, у співочих птахів - співати. В основі всього цього була потреба, яку Демокріт називав учителькою життя. Люди розвиваються саме завдяки прагненню задовольнити свої потреби. Він доводить, що джерело моралі перебуває у самій душі людини, імпульси якої мають контролюватися розумом: «надії людей, які правильно мислять, можуть здійснитися...»[128]. В цій тезі - витoki раціонального розуміння діалектики етики і політики. До речі, саме Демокріт наголосив на тому, що правитель, який прагне володарювати над іншими, повинен насамперед навчитися володарювати над самим собою. Філософ-матеріаліст, засновник атомістичної гіпотези пояснення світу Демокріт тлумачив сутність політичного життя і політичної етики з позицій демократії, яку він визнавав найвищою цінністю: «Бідність у демократії настільки краща від так званого благополуччя громадян за царів, наскільки свобода краща, ніж рабство». Політика, за Демокрітом, найважливіше мистецтво, завдання якого - забезпечення загальних інтересів вільних громадян. Підпорядкування окремої людини інтересам держави - її моральний обов'язок, в цьому полягає суть суспільної справедливості. При цьому, на відміну від традиційного способу обґрунтування морального закону чи то його природним характером (логос), чи то релігійними міркуваннями.

Згідно з Платоном, давньогрецьким мислителем, основоположником європейської філософії, людина насамперед моральна істота їй притаманні такі чесноти, як справедливість, мужність, чесність. У своїй сукупності вони утворюють внутрішній світ душі людини (мікросвіт). Ідеальна, досконала держава є втіленням цих добродійностей, різноманітних чеснот (макросвіт). Держава Платона, тим самим, заснована насамперед на моральних принципах. Політика, в платонівському розумінні, це наука про те, як на підставі знання про людину зробити її суспільно корисним громадянином. В розділі «Олігархічна людина» він розглядає людину, як вона формується і які її властивості в гонитві за багатством і могутністю. У результаті він дає детально продуману систему покарань і цілком заперечує індивідуальну ініціативу, не санкціоновану законом. Він вважав, що кожній людині притаманні: розум, афекти і пристрасті, але їх співвідношення в кожній людині різні. Перемога розуму над пристрастями досягається здебільшого навчанням і вихованням. А коли людина сама не може побороти власні пристрасті, то стають необхідними держава та закони. На основі дії законів держава має забезпечити умови задоволення первинних потреб громадян, наділити їх матеріальними благами, організувати виховання та розвиток душі й тіла, згуртувати людей і захищати їх своїми засобами. Головне зло суспільства - людський егоїзм, що породжується комерціалізацією людських відносин[44].

Проаналізувавши всі існуючі форми держави, Платон визнав їх недосконалими і запропонував власну модель ідеальної держави, яка, на його думку, здатна, дотримуючися справедливості, позбавити суспільство суперечностей між індивідом і державою. У побудові ідеального типу держави

Платон виходив з учення про душу та етику. Згідно з домінантами індивідуальної душі (розумна, афективна, прагнуча) Платон виділяє в етиці три чесноти - мудрість, мужність, самовладання (поміркованість, здатність контролювати свої пристрасті), а за інтегративний вираз цих якостей визнає добродієність, що їх урівноважує. Ідеальна держава має узгодити особисту добродієність із суспільною справедливістю. А це можливо, на думку Платона, якщо соціальна структура суспільства відповідає типам душ. Ідеальна держава, на думку Платона, створюється не в інтересах індивіда або окремого прошарку, а заради цілого, тобто самої держави, поза якою індивід існувати не може. Жадоба, корисливість, свавілля підривають стабільність суспільства, воно починає хворіти зсередини, і його потрібно лікувати. Індивід прагне до держави і законів, щоб наблизитися до суспільного ідеалу.

Аристотель, геніальний учень Платона, розв'язуючи проблему взаємин політики і моралі, виходив з іншого розуміння людини. Вона, на його думку, є за своєю природою суспільною, тобто політичною істотою (*dzoon politikon*). Моральні якості людини не є вродженими, вони формуються завдяки вихованню, навчанню та іншим соціальним умовам. Вперше в історії філософії і теорії політики Аристотель уводить у політичну етику проблему моральної мотивації та свободи вибору суспільної, в тому числі політичної поведінки. Мета людського існування, вчив Аристотель - досягнення «вищого блага». Політика, яка, на його думку, є «керівна наука», розкриває сутність стремління до блага, визначає ієрархію благ, до яких прагне людина - «спілкування заради благого життя». Йому належать антикорупційні висловлювання: «Купуючі владу за гроші звикають отримувати з неї прибуток». «Найголовніше при всякому державному устрої - влаштувати справу так, щоб посадовим особам неможливо було наживатися»[11]. Для Аристотеля, який мислить категоріями полісного елліна, безумовним є пріоритет інтересів колективу (общини-держави, тобто поліса, і народу), до якого належить індивід, у порівнянні з інтересами самого цього індивіда. Він розглядає такий вид правління державою як олігархічний, де пояснює корупційну схему, а саме: «щоб зайняти посаду необхідно мати майновий ценз, бо ті які його не мають до посад не допускаються»[122]. За його теорією, олігархія має декілька видів і третій вид, це коли всі посади знаходяться в руках власників, на його думку потрібно під дією законів справи робити так, щоб посадові особи не мали можливості нажитися.

На формування багатовікової традиції тлумачення природного права величезний вплив мало римське юридичне мислення, яке, у свій час перебувало під значним впливом філософської школи стоїків. Стоїцизм, за назвою «розписна Стоя» - порт в Афінах, де викладав своє вчення засновник школи Зенон з Кітона - одна з головних течій після аристотелівської філософії. Її історія охоплює період від приблизно 300 р. до н.е., коли Зенон почав викладати своє вчення, по II ст. н.е. (серед останніх великих представників стоїцизму Луцій-Анней Сенека і Марк Аврелій. Згідно з вченням стоїків боги і природа - одне і те ж, а людина - частина богоприроди. Як сутність, розумна людина є вже не просто членом-громадянином поліса, а елементом світу. Світ,

у свою чергу, є не тільки великий організм, але й велика держава. І в цій державі громадяни принципово рівні один одному, бо людина є істота розумна, а розум притаманний усім. Інакше кажучи, стоїчна філософія припускає цілком інший просторовий горизонт життя людини. На їх думку, члени одного соціального організму не можуть перебувати у протистоянні між собою, не повинні шкодити один одному. Всі люди - брати, а універсальний етико-правовий закон природний, бо є принципом збереження соціальності як частини світового цілого, де позитивну взаємодію людей забезпечує індивідуальне існування. У такий спосіб стоїки намагалися витворити ідеальну модель державного ладу [57].

У стародавньому Римі та Афінах боротьба з корупційним деліктом була насамперед справою колективної моралі та суспільного контролю. В цих державах-полісах справді було вжито певних заходів, що мали обмежити ризик таємних послуг та операцій. Наприклад, часто членів рад чи зборів обирали жеребкуванням, вважаючи, що випадок - найкраща запорука об'єктивності. Для більшості виборних посад встановлювалися короткі терміни без права переобрання[8].

Зокрема, в стародавньому Римі претор, як і більшість магістратів, обирався на один рік, обов'язки виконував безоплатно. Але така система створювала можливість підкупу виборців заможними громадянами. Марк Туллій Цицерон, давньоримський політичний діяч, видатний оратор, філософ та літератор в своїх судових виступах наводить багато фактів зловживання при виборах на посаду претора, а також інших магістратів і при виконанні ними своїх обов'язків. Римські закони належним чином забезпечували правове регулювання деліктних правовідносин. Як зазначав у своєму творі «Про закони» Цицерон - «Хабарники повинні тріпотіти, якщо вони накрали лише стільки, скільки потрібно для них самих. Коли ж вони награвували достатньо для того, щоб поділитися з іншими, то їм нічого більше боятися» [168]. Підтверджується це і наявністю спеціальних норм в республіканському законодавстві, які були направлені на попередження зловживань. Особливий подив у провінції викликала його особиста безкорисливість та помірність. У роботі «Про межі добра і зла» Цицерон послідовно спростовує вчення про вище благо епікурейців і стоїків, залишаючись при скептичному погляді про неможливість теоретичного обґрунтування вищого блага. Інший мислитель Светоній (бл. 70 - бл. 140 н.е.), давньоримський історик, так судив корупційні дії: «Самих хижих чиновників Веспасіан навмисне просував на усе більш високі місця, щоб дати їм пожитися, а потім засудити. Говорили, що він користується ними, як губками, сухим дає можливість намокнути, а мокрих вичавлює»[215].

Відомо, що Карфаген в III ст. до н.е. був найбагатшою державою, значно багатшим за Рим, та це не заважало йому бути і найбільш корумпованим в античності. Як писав грецький історик Полібій ( 201 до н. е.,- близько 120 до н. е.) - державний і військовий діяч - «в Карфагені ніщо не вважається ганебним, що веде до прибутку ... претенденти на державні посади отримують їх шляхом відкритої сплати хабарів»[255]. До кінця III ст. до н.е. там корупційні дії

досягли таких масштабів, що, в уряді та державних органах Карфагена домінувала партія, фактично відстоювала не інтереси власної країни, а інтереси Риму. І що найгірше - це відбувалося в умовах самої затяжної і запеклої війни античної епохи: Другої Пунічної війни за участю Ганнібала, що тривала 27 років. Саме протидією зазначеної партії, і пояснюється той факт, що Ганнібал, що почав свою експедицію до Італії, протягом багатьох років, поки він вів там військову кампанію, був фактично наданий самому собі і не отримував підкріплень з Карфагена, що в кінцевому рахунку призвело до його поразки. Т. Моммзен вказує, що це була партія олігархії, на відміну від народної партії, що спиралася на народні маси й на офіцерів армії Карфагена, яка вимагала продовження активної боротьби проти гегемонії Риму. Справа була в тому, що війна привела до скорочення прибуткової торгівлі з Римом, і карфагенські олігархи недоотримували ті прибутки, на які могли розраховувати. Карфагенську олігархію, судячи з усього, зазначене анітрохи не хвилювало. Таким чином, ми маємо тут крайній прояв корупції - коли правлячі кола діють в інтересах ворога в його війні проти її власної країни і її власного народу[168].

В Карфагені склалося панування олігархії, яке супроводжувалося небувалим розквітом корупційного делікту та наявністю щонайменше двох гострих соціальних конфліктів: один - між олігархією і вільним громадянським населенням, інший - між землевласниками і підтримуючою їх державою, з одного боку, і кріпаками селянами - лівійцями, з іншого боку.

Цікаво в цьому зв'язку, що ще свого часу Аристотель, Платон, і Сократ ( IV ст. до н.е.) і інші стародавні автори виділяли олігархію (буквально, в перекладі з грецької, влада небагатьох) як самостійну форму правління, поряд з демократією (владою народу ) і тиранією (владою тирана або, кажучи сучасною мовою, авторитарним правлінням). Вся влада в Карфагені фактично перебувала в руках так званої «корпорації ста чотирьох», тобто в руках ста чотирьох найбагатших людей країни. Офіційно вони називалися суддями, і їм це звання надавалося довічно, хоча такими насправді вони не були. Римляни і греки називали їх «сенаторами», хоча такими вони також не були - формально функції сенату (парламенту) в Карфагені виконувала Рада старійшин, що обиралася народом. Правовий статус цієї «корпорації ста чотирьох» був, таким чином, абсолютно незрозумілий, зате був зрозумілий її фактичний статус: вона, власне кажучи, і управляла Карфагеном. Навіть карфагенський парламент (Рада старійшин) усі новини спочатку повідомляв цим ста чотирьом суддям, а вже через якийсь час - народу, порадившись попередньо з суддями. Особливості історичного становлення, розвитку та правового регулювання інституту деліктних зобов'язань відображені в таких джерелах римського права як Закони XII таблиць (451-450 рр. до н.е.), закон Аквілія (приблизно 286 р. до н.е.), закон Корнелія (Суллі) (81 р. до н.е.), едикти претора Лукуллі (76 р. до н.е.), інституції Гая та Юстиніана, в інших джерелах[223].

Феномен корупційного делікту почав привертати увагу філософів практично одночасно з появою держави як соціального інституту. Римська республіка до II ст. до н.е. була суспільством, якому був невідомий корупційний делікт. Це була держава з глибоко вкоріненою демократією і

почуттям громадянського обов'язку, до якого входила переважна більшість римських громадян. Представники влади в Римській республіці обиралися народом, як правило щорічно (консули, претори, та інші), вони не отримували платні, та на ці посади завжди знаходилося багато охочих і претендентів. Це пояснювалося, мабуть, тим, що багаті римляни відчували потребу зробити щонебудь на благо суспільства, і визнання суспільством їхніх заслуг було для них важливішим, ніж матеріальна винагорода. Місце консула (тобто фактично - глави виконавчої влади) займав заможний римлянин, то вважалось нормальним, щоб він зробив щонебудь для суспільного блага за рахунок своїх власних коштів. Влада в Римі була відділена від прибутків і не була засобом збагачення. Під час Першої Пунічної війни римські консули, які виступали в якості полководців, передавали державі твори мистецтва, захоплені в завойованих містах. Це - нечуваний в історії приклад масового альтруїзму і безкорисливості, якщо врахувати, що мова йшла про військові трофеї, які вважалися майже завжди в історії надбанням воїнів армії, що перемогла [209].

Стародавні римляни розкривали логічний взаємообумовлений зв'язок таких явищ як підкуп – псування – занепад. Цей зв'язок і сьогодні присутній, корупційний делікт є умовою функціонування тіньової економіки, посилення диференціації суспільства за майновим станом, занепаду моралі, загальної девіації основних сфер життя суспільства. Пріоритетом у діяльності римських юристів було спрямування на охорону та захист національних інтересів держави, римського народу та окремого громадянина. Метою права - забезпечити гармонійне поєднання різних суспільних явищ, що формували життєві традиції та устої великої імперії. Руїнація держав древності відбулася внаслідок моральної деградації суспільства. За їх теорією можна припустити, що верхівкова корупція і низовий корупційний делікт посадових осіб є соціалізація життя людей на виживання, через порушення норм права, моралі та ін. Падіння Риму значною мірою було обумовлене розквітом корупційного делікту. Відомі достовірні факти умертвіння римських імператорів внаслідок розкладання армії.

Становлення корупційного делікту відбулося паралельно із занепадом римського суспільства з першими республіками, а потім і імперії. Особливу заклопотаність викликала продажність суддів, оскільки вона приводила до незаконного перерозподілу власності і бажанням вирішити суперечку поза правовим полем. Фактично першу антикорупційну заповідь дав Господь через Мойсея, який записав те, що почув з неба: «Дарів не приймай, тому що дари сліпими роблять зрячих і перетворюють справу правих». Велика увага приділяється у найдавнішому розділі Біблії - Старому Завіті: «Я знаю як численні ваші злочини і як тяжкі гріхи ваші: ви вороги правди, берете хабарі, і перекручуєте в суді справи бідних (пр.Амоса, 5:12)». У Старому Завіті говориться, що Мойсею було дано пораду призначати службовцями та суддями тих, хто ненавидить нечесні прибутки. Пізніше Мойсей проповідував проти прийняття подарунків, тому що вони «засліплюють» очі та призводять до несправедливості. «Тора» Закон Мойсея, П'ятикнижжя Мойсееве - перша частина Танаху, або, як його називають християни, Старого Заповіту Біблії.

Людина служить закону Божому, а плоть закону гріха. Антикорупційна настанова: «Не викривлюй закону, не дивись в лице і не бери дарів, бо дари осліплюють очі мудрих і перекручують справи праведних». (Второзаконіє 16:19).

Спроба спасіння шляхом умилювати Бога - пожертвуваннями, або навіть служінням церкві чернецтвом і іншими проявами, що можуть мати прояви корупційного делікту представляє спробу маніпулювати Богом. Тому спасіння, має бути перенесенне зі сфери зовнішнього благочестя у внутрішній простір свідомості - в особисте вірування людини. Саме завдяки особистій вірі відкривається для людини можливість безпосереднього інтимного спілкування з Богом, що надихає її на втілення в мирських справах божественного задуму [24].

Конфуцій давньокитайський філософ, стверджував, що людина за своєю природою добродісна; її псують, прищеплюючи негативні якості, зовнішні обставини [110]. Грунтуючись на цих міркуваннях, він підсумовував, що необхідно навчати людей внутрішньо самовдосконалюватися. На його думку турбота та доброта є головними чеснотами, особлива турбота про свою сім'ю. Але одночасно він попереджав, що занадто буквальне дотримання цих настанов може стати причиною зловживань чиновників, оскільки вони, приймаючи рішення, будуть віддавати перевагу своїм родинам. В його вченні значна увага приділяється питанням світобудови і справедливого суспільного устрою у Піднебесній, тобто, яка вважалася центром всесвіту і з якої повинні брати приклад інші держави, сучасними словами, у глобальному суспільстві.

В трактаті Лао-Цзи (бл. VI ст. до н.е.) «Дао де цзин» розвиваючи думку про мудрого правителя, який здатний повести за собою народ у розділі 12 пише, що надлишок квітів притупляє зір, надлишок звуків притупляє слух, коштовні речі змушують людину чинити злочин [239]. Тому цілковито мудрий прагне до того, щоб бути ситим, а не до того, щоб мати гарні речі. Він відмовляється від останніх й обмежується першим. Сюнь-Цзі (298—238 рр. до н. е.) обстоював протилежну думку - людина від природи недобра, а позитивних якостей вона набуває завдяки вихованню.

Безпрецедентна стабільність патримоніальної бюрократії Давнього Китаю корінилась в ефективних механізмах протидії чиновництву, запобігання скупчення урядовців у стійку корпорацію, котра могла б опонувати імператору і у остаточному підсумку перехопити у нього владу. Одним з таких механізмів була фінансова залежність урядовця не від імператорського жалування, а від його вміння вижати з імператорських підданих максимум доходів, у тому числі й на свою власну користь. Мо-Цзи (Учитель Мо) - китайській філософ школи моїзму першим у загальному вигляді виклав думку про «природне походження» влади і «суспільний договір», його послідовники у книзі «Трактат учителя Мо» в розділі «Проти музики» наводять приклади схожості з корупційними діями, що вани та гуни займаються тільки тим, що витрачають багатства з казни на створення дорогих музичних інструментів. Кошти ж казна отримує не з доходів від водних промислів та від користування земельними угіддями, а шляхом великого оподаткування населення. Причина помилок

людей лежить у незнанні та нерозумінні сутності слів. Бо як пояснити, що «шляхетні люди», обурюючись з приводу дрібної крадіжки, водночас вважають за нормальне напад на сусідні держави та їх пограбування. Ці люди не розуміють сутності поняття «гуманність».

В древньому китайському царстві Хань при імператорі У Ді, в 140 році до н.е. почала започатковуватись оригінальна система добору кадрів до адміністративного апарату. Претендент на службову посаду мав заручитись рекомендаціями місцевого начальства і скласти конкурсний іспит. Карались ті чиновники, чії підопічні не склали ці іспити. Це все відкривало доступ до управління вихідцям з низів і послабляло корупцію. В концепції сучасника Конфуція - Лао-Цзи що, життя людей не керується «волею неба», а крокує природним шляхом - дао. Згідно з даосизмом, природний закон справедливості рано чи пізно має перемогти, людина повинна в це вірити і слухняно підкорятися йому. Вчення порушили важливе питання щодо природи політичного і морального, джерел політичної влади, сутності морального обов'язку як необхідності слідувати «належному».

Переглядаючи реформи Ван Аньши визначного китайського державного діяча XI ст. філософа, поета часів династії Північна Сун, простежуються джерела корупційного делікту у висловлюванні: «погані закони і погані люди». Обґрунтовуючи цей висновок, він писав: «...що я хочу тепер особливо підкреслити, це те, що історія доказує неможливість забезпечення необхідного управління, якщо покладатися лише на владу закону, призначеного для контролю посадових осіб. Подібним чином не слід чекати ефективного управління, якщо, маючи достойних людей на правильних позиціях, ви обмежуєте їх багаточисельними дрібними виснажливими обмеженнями». Це було написано тисячу років тому.

Корупція згадується в Римському праві – «Корпус юріс цивілісі» – зведенні цивільних законів, укладеному у першій половині XI століття, за часів правління візантійського імператора І. Юстиніана[31].

З виникненням держави і появою професійних чиновників звичай приносити дари, вчинення корупційного делікту, тим, від кого залежала доля людини став поширюватися і на них, тим більше що на початку формування держави вища світська і духовна влада, як правило, з'єднувалися в одних руках. Розвиток державності, формування великих держав неминуче вело до виникнення значного бюрократичного апарату, особливої касты чиновників, що одержувала все більші повноваження у суспільстві. Як вважали правителі, чиновники повинні були існувати за рахунок фіксованої платні, але на практиці відбувалося по-іншому. Став вкорінюватися звичай робити їм подарунки, щоб домогтися їх розташування і виконання своїх прохань, оскільки дорогі підношення виділяли правителя з маси інших зацікавлених людей. У переважній кількості держав, де сформувався значний бюрократичний апарат, його представники прагнули використовувати своє становище в якості джерела таємних доходів. Причому найчастіше подібне явище в багатьох державах набувало масового характеру і перетворювалося на своєрідну норму поведінки.

Подібний стан справ, природно, що турбував правителів, і вони вживали відповідних заходів для покарання винних. Причому покарання, зазвичай, відрізнялися жорстокістю і носили показовий характер. В історії людства збереглося чимало відомостей про те, як боролися правителі з корупційним деліктом. Але, незважаючи на боротьбу з корупційним деліктом, яка велася протягом існування людства, перемогти його практично ніде не вдавалося. Зазвичай вдавалося лише знизити рівень найбільш небезпечних порушень. Причин тому було багато і вони залежали від конкретних історичних особливостей розвитку держави, але однією з них було те, що аж до Нового часу повсюдно у світі, в тому числі і в Західній Європі, нормою поведінки було підношення дорогих подарунків, по суті хабарів, самим правителям, які до того ж розглядали державну скарбницю, як свою власну. Таким чином, виходило, що правителі самі робили те, проти чого боролися, і вся боротьба з корупційним деліктом фактично зводилася до боротьби з конкурентами-чиновниками, які теж брали хабарі і зазіхали на царське майно[53].

З того часу, як людина відчула себе людиною розумною, вона постійно вдосконалює своє життя на свій розсуд і таким чином, як їй здається правильним. Люди завжди хотіли досягти мети, це нормальне бажання, що їх характеризує. Одне з цих бажань - жити краще. І для цього використовуються всі наявні можливості. З утворенням класового суспільства, коли з'явилися окремі групи людей, які здійснювали керівництво одноплемінниками, вони однозначно відчували себе особливими, вищими за інших.

Корупційний делікт був всюдисущим у складних суспільствах, починаючи від Єгипту, Ізраїлю, Риму та Греції і до сьогодні. Диктаторська і демократична політика, феодалська, капіталістична та соціалістична економіки, християнська, мусульманська, індуїстська та буддистська культури – усі вони зазнавали корупційного делікту, проте, звісно, не рівною мірою. Історично це відноситься до часу формування перших класових суспільств і державних утворень у найдавніших центрах людської цивілізації. Концепція суспільно-історичної, предметно-практичної сутності людини під гуманістичним кутом зору змінює не тільки погляд на взаємодію людини з природою, але й на стосунки людей. Зародження корупційного делікту ми простежуємо у Візантії, де існував інститут «годування»[257]. Годування було офіційно скасовано в 1556 році, але традиція жити і багатіти за рахунок підданих фактично збереглася надовго. В інших державах давнини корупційний делікт був просто необхідний для правлячого режиму.

З цієї причини дослідження корупційного делікту, припускає, в першу чергу, з'ясування його природи і причинного взаємозв'язку з іншими явищами корупції. Ці явища діалектично взаємозв'язані, і оскільки відповідно до філософського принципу корупційний делікт багатогранний, можна вести мову як про соціально-деструктивні функції, так і про соціально-конструктивні функції цього соціального феномену.

В період Середньовіччя, розвитку монархічної форми правління, головним корупціонером виступає монарх, що надає пільги та привілеї, спускаючи їх згори донизу ієрархічними шаблями. Завдяки вмілому розподілу



титулів, пільг та посад (а також постійної загрози позбавитися цієї ласки) монарх маніпулює своїм оточенням[74]. Розвиток у середньовічній Європі економічних відносин, освіти, мистецтва, культури підготував підґрунтя для сприйняття римської юридичної доктрини в цілому та поняття корупційного делікту зокрема. Казуїстичний характер стародавнього римського права лежить в основі деліктних правовідносин. Лише та протиправна дія, яка відповідно містилась в нормі закону або преторському праві визнавалась деліктом. Коло деліктів постійно поповнювалось, але єдиного чіткого визначення не отримало. До них відносили, наприклад, образу, заподіяння каліцтва, нанесення побоїв, а також дії, які в сучасному праві утворюють склад кримінального злочину - крадіжка, грабіж, навмисне псування чужих речей і майна та інші факти протиправної поведінки. Таким чином, така протиправна поведінка заподіювача шкоди впливала не лише на приватні інтереси потерпілої особи, але й порушувала публічні спокій та інтереси всієї спільноти [126].

У Корані зафіксована спеціальна заборона платити хабарі. Одночасно визнається, що приймати хабарі також несправедливо. Вислів, який приписано пророку Мухамеду, застерігає, що Аллах прокляне всіх, хто платить та бере хабарі, а також і того, хто сприяв цьому. Будда визнавав, що коли правитель, керуючи державою, шукає вигоди, то це призведе до того, що буде перекручена сутність суспільних відносин, ігноруватимуться принципи справедливості. Хабарництво обумовлює не тільки прийняття нечесних рішень, а й те, що високі державні посади займають негідні люди. Сьогодні слова Будди знаходять своє підтвердження: «...несправедливі чиновники - це злодії, які крадуть щастя народу... вони обдурюють і правителя, і народ, таким чином стаючи причиною всіх бід нації».

Антикорупційні положення Корану:

- «Не присвоюйте незаконного майна один одного і не підкупуйте суддів, щоб навмисно привласнити частину власності інших людей».

- «Багато народів гинули через те, що прощали злодійство ханів, а карали за ці дії простолюдина. Клянуся Тим, в чийх руках душа Мухаммада, якби прокрасилися Фатіма, дочка Мухаммада, я б відрізав її руку».

Натомість у XIV ст. визначний учений Ібн Хальдун середньовічний арабський філософ та історик, будучи суддею і радником Тамерлана, намагався якось протидіяти хабарництву, знайти причини корупційного делікту і зрозуміти, чому одні реформи удаються, а інші ні. Але точної відповіді не знайшов. Причини корупційного делікту він вбачав у пристрасті еліт до розкішного життя, а її наслідком – економічні труднощі, які у свою чергу знову породжують корупційний делікт – таке замкнене коло. В основі історіософського вчення ібн Хальдуна знаходяться ідеї соціального спрямування. У створеній ним «науці про людське об'єднання» мислитель детально обґрунтовує теорію, яка згодом, вже у європейській науці, отримала назву «теорії соціального договору»[67].

Варто відзначити, що проблема політики і моралі привертала до себе увагу і мислителів високої середньовічної доби. Святий Фома Аквінський - один з найвизначніших та найвпливовіших філософів і теологів в історії,

засновник теологічної і філософської школи томізму, святий католицької церкви, зокрема, вчив про божественне походження державної влади, про духовну першість церкви щодо суспільства. Він вивчав людство як Боже створіння. Бог наділив людину душею і тілом, які спочатку перебували в гармонії. Але внаслідок первородного гріха тіло вийшло з покори і перетворило душу на свою служницю. Людина догоджає своєму тілу, забуваючи про ліпшу свою частину - душу. Відповідним чином теологічні філософи пояснювали природу моральних норм, сутність етичних принципів[244].

В італійських містах доби Відродження боротьба з корупційним деліктом була, насамперед, справою суспільного контролю. Так, представників керівних органів - рад, або зборів, часто обирали жеребкуванням. Для виборних посад встановлювалися короткі терміни без права переобрання, а сам виборчий процес був навмисно довгим та складним, як, наприклад, вибори дожа у Венеції [102].

Сім віків назад видатний італійський поет доби Відродження, письменник і політик Данте Аліґ'єрі у латинському трактаті «Про монархії» відвів зрадникам останнє, найбільш темне коло пекла[256]. Історики вказують на політичні причини його відношення до корупції. Розповсюдження хабарництва він вважав однією з основних причин краху Італійської республіки. На його думку правитель повинен любити істину, він символ порядку, справедливості і свободи.

## **1.2. Генеза поняття корупційного делікту як соціальної девіації**

На перших етапах існування класового суспільства функції державного управління не були диференційовані. Одні й ті ж люди здійснювали управління державою, військовими силами, здійснювали правосуддя. З часом старійшини і вожді почали використовувати свою владу з метою одержання особистої вигоди - проявами корупційного делікту. Бажання володарювати викликане тим, що можливість підпорядкувати собі інших дозволяє людині більшою мірою задовольняти свої потреби. Якщо існує вплив однієї людини на іншу, то цілком імовірно владні відносини, що породжують нерівність в особистому і соціальному планах. Таким чином, люди, як члени суспільства, перебувають на різних щаблях ієрархічної драбини. Прагнення людини збільшувати ступінь соціальної безпеки, найчастіше асоціюється із певною посадою у системі формальних відносин, що дозволяє розширити коло своїх можливостей[74].

Одним з найвідоміших у світі правових документів – «Велика Хартія вільностей» (1215 р.) - конституція Англії має 63 статті, 15 статтям (7-11, 21, 37, 44, 46) було присвячено визначенню зловживань королівських чиновників, а саме: прямо були заборонені побори, від суддів вимагалось додержання

підсудності справ. За порушення призначались покарання у вигляді штрафів, винні усувались з посад. Коли англійський король Іоанн Безземельний підписував під тиском бунтівних баронів Велику хартію вольностей (Magna Charta libertatum), він і не здогадувався, що це стане могутнім поштовхом до утворення й розвитку органу, якому протягом усієї подальшої історії випаде честь відігравати роль рушійної сили в процесі розвитку не лише британської, а й усієї західної цивілізації. Саме Magna Charta, яка й по сьогодні є неодмінною складовою британської «конституції», заклала основи обмеженої монархії - форми державного правління, що з XVII ст. незмінно панує в Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.

Суспільні відносини опосередковують відносини між людьми, що встановлюються в процесі певної діяльності (політичної, економічної, правової) і роблять людей не абстрактними, а конкретними індивідами. Тому соціальні відносини неможливо виокремити в чистому вигляді, як це можна зробити з економічними, політичними, правовими тощо. Постійна взаємодія окремих індивідів чи спільнот за певних соціальних умов утворює специфічний різновид відносин, одним із проявів девіації є корупційний делікт. Право - це система відносин, що закріплюються за допомогою загальнообов'язкових соціальних норм[190].

Ключовим поняттям корупційного делікту є соціальні відносини - усталені, такі, що історично склалися за конкретних умов, місця і часу, система зв'язків між окремими індивідами та спільнотами, верствами, які беруть певну участь в економічному, політичному й духовному житті, мають певний соціальний статус, спосіб життя, джерела й рівні доходів та особистого споживання. Ці відносини складаються з приводу місця й ролі людей у суспільстві, способу їх життя, умов існування. Вони виявляються в результаті зіставлення становища окремих індивідів, соціальних груп у соціальній структурі через комунікаційні зв'язки між ними, тобто через взаємний обмін інформацією, оцінювання власного становища порівняно зі становищем інших з метою впливу на результати їхньої діяльності, корекції поведінки та інтересів. Соціальні відносини можуть бути економічними, політичними, правовими, моральними тощо. Такі відносини формуються в процесі соціальної діяльності, тобто сукупності дій окремих особистостей у соціальній організації у зв'язку з досягненням певних цілей, реалізацією інтересів і задоволенням потреб. Задовольняючи потреби через здійснення корупційного делікту, уникнення покарання, особа продовжує здійснювати правопорушення і таким чином виникає інтерес, щодо недотримання усталених моральних та правових норм. Потреби - об'єктивно й суб'єктивно необхідні вимоги особистості (групи) до умов її існування і джерел розвитку. Інтерес - це прояв пізнаної потреби, цільова спрямованість особистості, її емоційні переживання, він насамперед усвідомлення індивідом свого соціального стану, тобто належності до певної соціальної групи, і свого місця в системі соціальних стосунків. Соціальні закони виражають відносини між різними індивідами, соціальними спільнотами і проявляються не взагалі, а в конкретній формі - в їх соціальній діяльності. Науковець сучасності С. Фролов трактує соціальні закони як об'єктивні

правила, що існують незалежно від свідомості і регулюють поведінку людей стосовно один одного, основу яких утворюють історично сформовані мотиви, інтереси і намагання людей до вдоволення власних потреб у поліпшенні умов існування, у безпеці і визнанні з боку інших, у самовираженні тощо.

Відомий італійський політичний філософ, мислитель та державний діяч Ніколо Макіавеллі порівнював корупційний делікт з хворобою, що руйнує громадську чесноту, яку спочатку важко розпізнати, але легко лікувати, а пізніше - вже легко розпізнати, але майже неможливо лікувати. По Макіавеллі, розбещеному корупційним деліктом народу вкрай важко залишитися вільним, що він є свідченням загального захворювання держави, що руйнує громадську чесноту. Його головний твір - «Государ» подібно до «Політії» Аристотеля та «Держави» Платона, по праву вважається парадигмічним щодо з'ясування взаємин між політичною владою та мораллю. Головна особливість макіавеллівського підходу до цієї дилеми полягала у тому, що він досліджував можливість досягнення політичного успіху «всередині реального стану речей». Обіймаючи відповідальну державну посаду - секретар Ради десяти у Флоренції, виходячи із ретельних спостережень політичного життя італійських міст XVI ст., доходить висновку щодо принципової розбіжності політичного і морального світів. У першому із них панує суспільна доцільність, у другому - етичні переконання. В реальному політичному житті, вчив Н. Макіавеллі, правитель використовує заради досягнення своїх цілей будь-які засоби, в тому числі й аморальні - підступність, насильство, вбивство, тощо. «Батьківщину належить захищати засобами славними чи ганебними, тільки б захищати її добре». «Мета виправдовує засоби», - це висловлювання Н. Макіавеллі з часом перетворилося на кредо політичного аморалізму. Власний інтерес людини переважає над її турботами про честь і гідність, а тому політик має поєднувати в собі риси «лева» і «лисиці». Такі ідеї об'єдналися в понятті «макіавеллізм», що доводить право володарів застосовувати будь-які засоби для досягнення поставленої мети. Зазначимо, втім, що флорентійський знавець політичного життя зовсім не вважав, ніби політика приречена на те, щоб бути аморальною[144].

Слід зазначити, що корупційний делікт впродовж довгого часу тлумачився переважно, як моральна проблема. Зокрема, в книзі «Корупція. Етика і влада у Флоренції в 1600–1770 рр.» її автор Жан-Клод Вакє писав, що у розглянутий період дискурс про корупцію був дискурсом не про державу, а про людську природу.

Теза про протистояння політики і моралі знайшла подальше обґрунтування в творах англійського мислителя Томаса Гоббса, який також вдало сполучав непересічний дар філософського дослідника політики з безпосередньою участю у державних справах. Т. Гоббс - секретар лорда-канцлера Англії Ф. Бекона, отримав пропозицію Кромвеля зайняти посаду державного секретаря в його уряді, від якої, до речі, відмовився. Згідно з його вченням, природним станом людського суспільства є взаємоворожнеча, адже людина — егоїстична істота, яка керується міркуваннями самозбереження. Саме тому люди у договірний спосіб утворюють державу («Левіафан»)[60], яка своєю волею і примусом утримує громадян від агресивного суперництва,

спрямовує їх до єдиної мети. Надавши державі значення вищого судді моральності: «Тільки у державі існує загальний масштаб виміру добродетності і пороків», - Т. Гоббс тим самим розчинив мораль у державництві, позбавив її найважливішої функції - бути автономним регулятором людських вчинків, здійснювати контроль над владою. В творі «Про громадянина» Т. Гоббс намагався спростувати положення Аристотеля про людину як державну за суттю істоту. Філософ писав: «Люди, що чваняться своїм багатством, сміливо скоюють злочини в надії, що їм вдасться уникнути покарання шляхом корупції, державної юстиції або отримати пробачення за гроші або інші форми винагороди. Корупція є корінь, з якого витікає у всі часи і при всяких спокусах презирство до усіх законів».

На думку Т. Гоббса, природний стан людини проявляється в її пристрастях. Їй притаманні суперництво (прагнення наживи), підозрілість (прагнення безпеки), користолюбство, марнославство (любов до слави). Саме пристрасті роблять людей ворогами: «людина людині - вовк». Тому там, де немає влади (у природному стані), яка тримає людей у страху, вони перебувають у стані війни один з одним («війна всіх проти всіх»). Свобода - це право робити все те, що не заборонено законом. Проте люди повинні виконувати закони та укладені угоди, бо в них немає права на все. Закони мають на меті не втримувати людей від небажаних дій, а спрямовувати їх у правильному руслі. Т. Гоббс закони порівнює з огорожею край дороги, а тому, на його думку, зайві закони - шкідливі.

Інший англієць Джон Локк у своїй науковій праці «Два трактати про правління»[136] обґрунтовує ідею прав і свобод людини, уважаючи будь-яку владу продуктом взаємного договору між людиною і суспільством. Коли влада не захищає права людей або надає комусь більше прав, ніж іншим, суспільство може скасувати цей договір.

Правове обґрунтування життя суспільства продовжував Бенедикт Спіноза, він вважав, що необхідність у державі та законах зумовлена суперечностями між пристрастями (егоїзм, користолюбство, ненажерливість) і розумом. Людина тільки тоді вільна й могутня, коли керується розумом. Але більшість людей діє під впливом негативних пристрастей, які штовхають їх на негативні вчинки, корупційний делікт. Це й зумовлює необхідність існування права та держави. Саме Спіноза вперше висловив думку про те, що свобода - це пізнана, усвідомлена необхідність[128].

Отже, згадані філософи XVII ст., виводили «суспільність» людини не з її суспільної природи і «вродженої» схильності до спілкування, а навпаки - з її одвічних асоціальних властивостей: прагнення абсолютної свободи й уседозволеності, егоїзму, ворожості й агресивності (звідси - «війна всіх проти всіх»). Щоб запобігти взаємному винищенню, люди повинні дотримуватися «суспільного договору», тобто відмовитися від частки своєї свободи чи прав на користь держави як виразника спільних інтересів.

Шарль-Луї де Монтеск'є французький правник, мислитель, у трактаті «Про дух законів»[170] вів мову про дві гарантії захисту від диктатури і свавілля влади: громадянське суспільство і поділ влади. Він обґрунтовує

принцип верховенства права, будучи першим теоретиком концепції правової держави. Монтеск'є формулює поняття волі, тобто права робити все, що дозволено законом, «будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде йти у цьому напрямку, доки не досягне належної їй межі»[169]. Громадянське суспільство, згідно з його вченням, є четвертим щаблем людської історії після природного стану, родини, суспільства героїчного часу, взаємної ворожнечі людей, що й спричиняє його перетворення на державу - орган насильства для запобігання ворожнечі між громадянами. Монтеск'є, щодо політичної корупції писав: «Держава загине тоді, коли законодавча влада виявиться більш зіпсованою, ніж виконавча» «Раніше майно приватних осіб становило суспільне надбання, а тепер громадська скарбниця почала ставати надбанням приватних осіб». Закономірності суспільного життя він розкриває через поняття спільного духу нації, на який впливає багато фізичних і моральних чинників. Фізичні чинники - розміри і місце країни, чисельність населення та ін.; моральні - вступають у дію пізніше, з розвитком цивілізації, та об'єднують політичний лад, релігійну свідомість, моральні переконання, норми, звичаї тощо. Характеризував корупційний делікт, як дисфункціональний процес у результаті якого політичний порядок або система перетворюються в негідний, а монархія вироджується в деспотизм.

Вольтер, французький письменник і філософ-деїст, наступним чином обґрунтовує зловживання посадовим становищем: «Великі прикрощі виявляються завжди плодом неприборканого користоловства», що доводить про жадібність людської натури, яку необхідно приборкувати. У «повчальних проповідях», а так само в філософських повістях неодноразово зустрічається і аргумент «корисності», тобто таке уявлення про Бога, при якому він виступає в якості соціального і морального регулюючого принципу. У цьому сенсі, віра в нього виявляється необхідною, оскільки тільки вона, на думку Вольтера, здатна утримати людський рід від саморуйнування і взаємного знищення.

Варто зазначити, що пріоритет морального начала в суспільному житті обстоював французький філософ-просвітник, Жан-Жак Руссо. У своїх працях «Міркування про походження і причини нерівності між людьми», «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» та інші гостро критикував феодально-абсолютистський лад, закликав до боротьби проти деспотизму. Ідеалізуючи первісне суспільство, Руссо протиставляв сучасний йому суспільний лад щасливому життю в так званому «природному стані», коли всі люди були, на його думку, рівними й вільними. Причина виникнення корупційного делікту випливає з нерівності, яку він вбачав у приватній власності, проте не виступав за цілковиту її ліквідацію, а висунув утопічну теорію зрівняльного розподілу приватної власності, як засіб знищення поділу суспільства на багатих і бідних. У будь-якому суспільстві є соціальна й політична нерівність. Водночас, саме в економіці Руссо вбачав основу розвитку суспільства. Ж.-Ж. Руссо доводив, що єдиною корективною існуючої соціальної нерівності - нерівності майнової і нерівності обов'язків - мають та повинні бути безумовна свобода, беззаперечна рівність юридичних прав. Саме тут, на його думку, ключ до розв'язання суперечності політики і моралі. Саме закон, за

словами Ж.-Ж. Руссо, є необхідною умовою громадянської асоціації та співжиття. Адже право не лише гарантує рівну міру свободи, справедливості, але й накладає на людей зобов'язання, виконання яких необхідне для забезпечення прав інших, що досягається дією закону[216].

Моральність людини характеризується й тим, що вона завжди намагається керуватися у своїх діях почуттям обов'язку й ставить цей свій моральний обов'язок вище навіть хвилинних настроїв і бажань. Високоморальна людина заради виконання свого обов'язку, збереження своєї честі й гідності здатна переносити будь-які труднощі й страждання і навіть, якщо це стає необхідним, пожертвувати власним життям. Стосовно інших морально розвинена людина керується золотим правилом моралі: стався до інших людей завжди так, як би ти хотів, щоб вони ставилися до тебе. Кожен, хто хоче стати справжньою людиною, приносити людям добро й відчувати найбільше задоволення від життя, повинен формувати в собі ці якості ще з дитячих років. Повна картина життя суспільств повинна включати як дотримання соціальних норм, так й відхилення від них. Соціальний контроль складається із соціальних норм, приписів щодо поведінки в суспільстві та санкцій - засобів заохочення й покарання, що стимулюють людей дотримуватись таких норм і приписів. Соціальні санкції сприяють дотриманню соціальних норм. Це розгалужена система покарань за відхилення від норм і заохочень за їх виконання[61].

З огляду на поширеність корупційного делікту через сучасну мобільність населення, умова ефективного господарювання й життєвого успіху, в нормальному громадянському суспільстві, урбанізація та зосередження великої кількості населення в багатонаціональних за складом міських агломераціях, призводить до втрати значення просторових кордонів. Слід погодитись із тим, що коли в державі громадяни поводяться нечесно, то це породжує нездорову систему і має негативний вплив на суспільство. Посадовець, який, умовно кажу чи, стоїть перед вибором: чесно виконати свій обов'язок чи зловжити владою або службовим становищем - за умов панування правового нігілізму, соціальної нестабільності і невпевненості у своєму майбутньому, культивуванні психології користюлюбства і жадібності, падіння моральності, відсутності чіткої ідеології легше схиляється до корупційної форми соціальної девіації. Проблема вибору поведінки і є тією основною психологічною проблемою, яка лежить в основі корумпування суспільних відносин. З огляду на це, суть запобігання корупційному делікту в принципі має зводитись до того, щоб проблема такого вибору перед особою, уповноваженою на виконання посадових обов'язків, поставала якомога менше, а при її виникненні - така особа мала всі підстави розв'язати її на користь правомірної поведінки.

Підкреслюючи соціально-філософське коріння корупційної поведінки, все ж, слід виходити з того, що особа, яка стає на шлях вчинення корупційного делікту, не є, скорумпованою від природи. Корумпованих рис поведінка особи набуває в процесі її власної соціалізації. Отже, стане чи не стане особа на корупційний шлях залежить не стільки від того, які традиції чи історичні установки ввібрала від народження, а від того, в якій суспільній атмосфері вона

зросла, який психологічний клімат панував навколо неї, які дії визнавались аморальними, а які з боку моралі заохочувались. Іншими словами, йдеться про суспільну свідомість, в якій фокусується надзвичайно багато аспектів суспільного життя, у тому числі ставлення громадян до закону та їх реакція на корупційний делікт. Особа має розуміти, що всі рівні перед законом і мають відповідати, якщо порушують закони, тому очевидно, що існують моральні закони, за яким необхідно жити сучасному суспільству.

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що захист громадської свідомості від корупційного впливу, який, зокрема, включає збереження моральних цінностей та зростання суспільної свідомості, є одним із стратегічних напрямів запобігання корупційному делікту. Як для масштабного поширення корупційного делікту, так і для ефективної протидії йому має існувати відповідні соціальні запити. Соціалізація особи, складний двосторонній процес постійної, безперервної взаємодії особи з її соціальним середовищем, у результаті якого відбувається не лише становлення особи під впливом суспільства через його інститути, а й зворотній процес формування суспільства шляхом соціальної активності конкретних осіб.

Особа, яка діє в соціальному середовищі, змінює, вдосконалює його і одночасно змінює власну суть, формує у собі нові якості та властивості. Правова соціалізація, аспект загальної соціалізації, суттю якої є інтеріоризація правових норм, слідування правилам і законам, а також формування установки на конформність (або девіантність). Насамперед правопорушення - це завжди діяння, означає як усвідомлена дія, тобто активна, вольова поведінка (бійка, крадіжка, викрадення, хабар тощо), так і усвідомлена бездіяльність, тобто коли людина зобов'язана була щось зробити, але свідомо не зробила (не взяла квиток, не сплатила податки тощо). Наступна важлива ознака правопорушення - протиправність, тобто протиріччя нормам права. Адже не будь-яке діяння є протиправним, а тільки те, яке порушує вимоги права, закони. Ще одна найважливіша ознака правопорушення - наявність провини (або винуватого діяння). Провина юридичною мовою - це психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки. Якщо особа усвідомлює неприпустимість ( протиправність) своєї поведінки і наслідків при цьому виникають (скажімо, заподіяння шкоди, порушення договору, безпідставне збагачення), можна говорити про наявність провини. Якщо ж людина не здатна усвідомити протиправність своїх учинків (неповнолітній або хворий, визнаний судом неосудним), її діяння не можна вважати правопорушеннями[31].

Нарешті, будь-яке правопорушення є суспільно шкідливим діянням, оскільки воно може нанести шкоду особистості, суспільству, державі. І навіть якщо діяння не заподіює реальної, прямої шкоди в даний момент, але лише є загрозою суспільним цінностям - життю, майну, честі і достоїнству особистості тощо. Корупційний делікт, як і будь-які інші правопорушення, - продукт соціальної діяльності людей, результат функціонування суспільства. Девіантність - один із основних аспектів корупційного делікту як соціального явища. Він свідчить про те, що корупційний делікт не лише суперечить моральним нормам певних груп населення, а визнається небезпечним



правопорушенням для всього суспільства, для держави.

Девіантна поведінка, завжди оцінюється з погляду культури, усталеної в даному суспільстві. Ця оцінка полягає в тому, що одні відхилення засуджуються, а інші схвалюються. До культурно засуджуваних відхилень ми пропонуємо віднести корупційний делікт, як реакцію широкого загалу на певні суспільні суперечності, які не розв'язують соціальних проблем соціуму.

Правовий аспект корупційного делікту знаходить вияв у тому, що, з одного боку, він порушує правові норми, а з іншого - суспільство вживає передбачені заходи для боротьби з цим соціальним злом. Корупційний делікт є системним соціальним явищем, він не існує ізольовано, а органічно взаємопов'язаний з ними. Будучи породженням відповідних процесів, корупційний делікт як елемент (складова) існуючої соціальної системи сам здійснює вплив на ці процеси. У соціальній системі він є одночасно наслідком і причиною: наслідком тих процесів, які відбуваються в економіці, політиці, соціальному житті, і причиною появи та розвитку негативних явищ у цих сферах.

Корупційний делікт - це явище, яке постійно видозмінюється. Ці зміни обумовлені розвитком суспільства і процесами, які відбуваються у самому явищі. При цьому його сутність залишається незмінною, змінюються лише види корупційних діянь та форми їх вияву. Зміни у структурі корупції та формі корупційного делікту у свою чергу детермінують відповідні зміни у суспільстві. Зв'язок взаємодії корупційного делікту полягає у тому, що, виявляючись у тій чи іншій формі, вони взаємно створюють сприятливі умови для їх появи (вчинення).

Корупційний делікт повністю не співпадає із жодним іншим видом деліктних дій, бо має своє специфічне соціально-філософське забарвлення, що розкриває свою сутність в історико-соціальних традиціях певної спільноти та особливостях функціонування суспільства. Корупційний делікт існує в структурі соціуму і прихід навіть дуже талановитого керівництва держави не зможе налагодити нормальне життя в країні, якщо не зможе поставити корупційний делікт на місце як правопорушення і виняток у нашому моральному житті. Саме тому важливо розглянути філософські підходи до детермінації корупційного делікту.

Співвідношення необхідності, свободи і відповідальності в соціальній девіації доцільно почати із з'ясування змісту категорій «свобода», «необхідність», «відповідальність». Поняття свободи є багатограним. Її можна розуміти як зміст і ціль людського існування і як найтяжчий злочин; як порожню фікцію і як шлях до божественного блага, порятунок душі, як засіб відновлення людської гідності, і як шлях до соціальної рівності. Діапазон цього поняття включає так само спектр негативних проявів (свобода "від") і різноманіття позитивного (свобода "для")[258].

Свобода характеризує сутність людини і її існування, що полягають у можливості мислити і діяти у відповідності зі своїми уявленнями і бажаннями. У той же час слід враховувати, що в розвитку природи і суспільства панує необхідність. Вона є первинною. У природі і суспільстві необхідність існує у формі об'єктивних законів. Людина, якій невідома об'єктивна суть законів

розвитку дійсності, не може бути вільною. Чим глибше і повніше вона пізнає їх, тим більш вільною і свідомішою стає її діяльність. У цьому сенсі, свобода є пізнанням необхідності і дією відповідно до цих знань. Що стосується особи, яка живе і діє в суспільстві, свобода є її правом робити все, що дозволено законами, які виражають пізнану необхідність. Якщо людина пізнала необхідність і знає, як робити, щоб досягти поставленої мети, то вона втрачає залежність від неї. Необхідність стає внутрішнім змістом її знань і вмінь. Людина ніби звільняється від зовнішнього прояву необхідності й отримує можливість діяти вільно. Прояв волі відповідно до необхідності обумовлює досягнення бажаної свободи, тому що людина робить так, як диктує її воля, а не за примусом.

З'ясування загального розуміння свободи дозволяє виділити її конкретні аспекти. На першому плані з них: економічна свобода, що передбачає свободу прийняття економічних рішень і дій; політична свобода, що складається, з набору цивільних прав, які гарантують людині участь в управлінні суспільними справами; духовна свобода - вільний вибір світогляду, ідеології, системи моральних цінностей, свобода совісті тощо[20].

Свобода означає для особистості можливість вибору тієї чи іншої форми дії в конкретній ситуації на основі пізнаної необхідності, то відповідальність - це здатність особистості приймати рішення, що відповідають обставинам, передбачати наслідки своїх дій і, нарешті, особистість повинна нести відповідальність перед кимось - перед суспільством, судом, начальником, Богом або своєю власною совістю. Відповідати (звідси термін "відповідальність") доводиться за вчинене, за корупційний делікт, що ставить людину в положення обвинувачуваної. Етика відповідальності - це етика вчинку; якщо вчинок не відбувся, немає і відповідальності.

Страх відповідальності, відхилення від неї - одна з негативних якостей особистості. Усвідомлення відповідальності, готовність прийняти її на себе - риса, яка лежить в основі довіри до особистості. Соціальна відповідальність особистості проявляється в різних формах: політичній, правовій, моральній, адміністративній. Існують ще індивідуальна, колективна і різні види професійної відповідальності. Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства неможливо. У суспільстві не може бути особистості, вільної від відповідальності в якій-небудь формі.

Ступінь зрілості і рівень активності визначають роль індивіда в суспільстві, людина не здатна впливати на хід подій. Сучасна соціально-філософська наука у розумінні ролі особистості в історії виходить з того, що розвиток суспільства є закономірним процесом, який здійснюється завдяки діяльності людей. Якщо вся історія складається з діяльності народних мас і особистостей, то кожна людина вкладає свій внесок у громадське життя, та ідеологію. Цей внесок залежить як від соціальних умов, так і від індивідуальних якостей особистості. А звідси висновок: найбільш видатні з них здатні до більш глибокого і масштабного впливу на хід історичних подій. Ідеологія - це сукупність поглядів та уявлень, що орієнтують людей, мобілізують їх для певної суспільно значущої діяльності.

Пояснюючи, що, як соціальне явище, корупційний делікт виникає і підтримується на рівні неформальних соціальних зв'язків, що складають основу суспільства, він може бути виявленим на всіх рівнях управління ним, а також у системах, які забезпечують його саморегулювання. Тому у деяких країнах корупційний делікт в тій чи іншій мірі стає способом життя. Крім того, корупційний делікт, розуміється як соціальне явище, що характеризується поблажливістю посадової особи і на цій основі корисливим використанням в особистих або в вузькогрупових, корпоративних інтересах офіційних повноважень, пов'язаних з ними авторитету і можливостей[15].

На підставі ключових положень робіт вітчизняних і зарубіжних учених слід визнати доцільність розподілу девіантної поведінки корупційного делікту на злочинну (кримінальну) і аморальну (що не спричиняє кримінальної відповідальності).

Делікт (*delictum*) - правопорушення, тобто всупереч законові вчинення дії, що завдає шкоди окремій особі, її сім'ї або майну і тягне за собою відповідальність особи, яка вчинила її. Саме відповідальність, що впливає з делікту поклала початок розвитку зобов'язання (*obligatio*). Дослівно *delictum* походить від лат. *de* та *licere* (дозволити), що значить недозволена, протиправна дія[12]. Делінквентна поведінка – протиправні вчинки, які не є у власному значенні слова злочином, вони караються в адміністративному порядку. Професор О. Станоевич зазначає, що римляни для позначення поняття делікт вживали також термін *maleficium* (дослівно - злочин, злодіяння). Крім того сербський вчений наголошує на тому, що делікт є недозволенним актом. Недозволений акт, або точніше протиправний акт і шкода, що заподіяна потерпілій особі внаслідок такого акту породжують деліктне зобов'язання. Загальним для всіх деліктів є те, що вони передбачають наявність протиправних дій та вини правопорушника. З огляду на це делікт розглядається, як одна з підстав для виникнення зобов'язання щодо сплати штрафних санкцій. При цьому не має жодних підстав для розуміння делікту як одностороннього правочину. Вчинення дії за одностороннім цивільним правочином відбувається за волевиявленням однієї сторони та має правомірний характер.

Деліктна відповідальність наступала лише за умови дій особи, що завдала шкоду. Такий підхід дещо не повно відображав суть такої категорії як справедливість. Професор І. Покровський зазначив, що лише німецьким юристам вдалося вирішити цю проблему. Забороняючи будь-яке навмисне завдання шкоди поведінкою не властивою «добрим намірам», дає можливість притягнути винну особу до цивільно-правової відповідальності: своєю аморальною бездіяльністю він завдав шкоду і тому зобов'язаний її відшкодувати.

Невеликі відхилення (*deviation*) від норми, або відхилення від норм, про які ніхто особливо не турбується, мають - якщо взагалі мають - дуже незначні соціальні наслідки й тому не становлять особливого інтересу для соціальної філософії. Під девіантною поведінкою розуміють дії та вчинки людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам чи визнаним шаблонам і стандартам поведінки. Таким чином, сутність девіантної поведінки полягає в

недотримуванні вимог соціальної норми, у виборі іншого, ніж вона прописує, варіанту поведінки в тій чи іншій ситуації, що призводить до порушення ступеня взаємодії особистості й суспільства, групи й суспільства, особистості й групи. В основі відхилень часто-густо лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформація способів їх задоволення, помилки у вихованні, життєві негаразди, прорахунки тощо[7].

Визначаючи сутність девіантної поведінки корупційного делікту, необхідно зазначити, що вона поділяється на два типи. До першого типу відносять, як правило, таку поведінку, що набирає суспільно несприятливих, навіть дуже небезпечних форм (наприклад, правопорушення), внаслідок чого суспільство змушене застосовувати відповідні санкції. Соціальні наслідки цього типу девіантної поведінки полягають у підриві громадського порядку, посиленні ентропійних процесів, нівелюванні й розпаді особистості, зниженні якості роботи й рівня суспільних стандартів, наростанні соціальної апатії тощо[5]. Рушійною силою цього типу девіантної поведінки є деформовані потреби і цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства. Причинами такої поведінки можуть бути також дефекти правової й моральної свідомості людей, які часто пов'язані навіть із особливостями їхньої емоційно-вольової сфери, настроєм, сподіваннями. Особистість мусить виробити, сформувану свою систему цінностей, моральний кодекс, з точки зору якого оцінювати життя світу, - і це має стати головним. Цінність – явище соціальне. Норми не існують поза цінностями. Як стандарти поведінки норми передбачають санкції за їх дотримання або недотримання. Свою діяльність людина будує у відповідності з нормами і цінностями. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності. Формування ціннісних орієнтацій – складова частина соціалізації людини, процесів виховання і самовиховання особистості.

Другий тип девіантної поведінки корупційного делікту пов'язаний із процесом розвитку суспільства, застаріванням його соціальних норм, критеріїв та стандартів, які необхідно змінювати, оскільки вони гальмують процеси суспільного розвитку. Масштаби поширення різноманітних форм девіантної поведінки цього типу рухливі. Наприклад, вони можуть значно зростати в періоди соціальних змін, реформ, революційних перетворень, економічних криз, коли відбувається руйнування стереотипів і застарілих норм поведінки.

У цих випадках далеко не кожна форма соціального відхилення (девіації) заслуговує лише негативної оцінки. Вона містить у собі настанову щодо необхідності зміни «непрацюючих» норм та оновлення застарілих цінностей. Таким чином, корупційний делікт має відповідний прогресивний зміст, зав'язок майбутніх суспільних змін. Найбільш стійкі й небезпечні для суспільства і особистості, важкоосувані соціальні відхилення в поведінці належать до явищ патології. Тому подолання такого роду явищ соціальної патології, як і інших форм девіантної поведінки, є необхідною умовою оздоровлення суспільства, важливою складовою соціальної політики держави.

Соціальна девіація - це значимий негативний чинник регулювання індивідуальних бажань, в результаті чого особистість починає прагнути більше,

ніж вона може домогтися в рамках даної соціальної структури здійснюючи корупційний делікт. Стосовно до окремої особистості корупційний делікт є викоріненням її моральних засад. Особистість при цьому позбавляється всякого почуття наступності, традиційності, позбавляється всіх зобов'язань[4]. Її зв'язок із суспільством зазнає серйозних руйнувань. Корупційний делікт - це відсутність психічної та соціальної інтеграції, цілісності особистості і суспільства в цілому. Коли ж ціннісні та соціальні структури не зовсім інтегровані, коли сама структура цінностей потребує певної поведінки та поглядів, а соціальна структура заважає цьому, тоді з цього випливає тенденція до корупційного делікту, до колапсу всіх норм, до відсутності всіх правових настанов. У нижчих верств не тільки обмежений доступ до легальних шляхів, а й широкі можливості корупційного делікту для нелегального досягнення мети у своєму найближчому оточенні.

Корупційний делікт охоплює три поведінкові підсистеми: правову, деліктну і моральну. Тому до корупційного делікту відносяться аморальні вчинки посадовців, порушення ними норм етики. Моральна відповідальність виступає формою самоконтролю. Саме про таку внутрішню відповідальність говорив Іммануїл Кант, що належне є обов'язком, якщо воно продиктоване зовнішніми вимогами, але належне стає внутрішньою моральною свободою, якщо суб'єкт керується моральним законом. Згідно з І. Кантом, індивід підпорядковує свою волю зовнішній необхідності, приймаючи останню в якості внутрішнього морального закону. Розум оперує ідеями, а ідеї – це уявлення про мету, до якої прагне наше пізнання, про завдання, які воно ставить перед собою. Ідеї розуму виконують регулюючу роль у пізнанні, спонукаючи розум до діяльності, яка покликана мати перетворюючий характер в інтересах розвитку суспільства. Однак, якщо ж у суспільстві негативні процеси набувають системного характеру, це може призвести до масового порушення не лише моральних, а й законодавчих норм, які призводять до стагнації або занепаду соціуму, серед яких найбільш небезпечними слід розглядати корупцію та корупційний делікт як складову. Практичний розум керує вчинками людей для цього необхідно, щоб люди оволоділи моральними законами [99].

За Кантом моральність і свобода є основою людської особистості, та людина, що вчиняє корупційні дії, не може оволодіти свободою. Свобода – це вибір самого себе, свого проекту і відповідальність за здійснений вибір. В будь-якій ситуації існує вибір, у кожному випадку людина може вибирати корупційний делікт і в цьому вияв її свободи. У виборі моральних цінностей людина діє на свій розсуд та відповідальність. Для протистояння корупційному делікту людина повинна діяти не під тиском обставин, а через визнання того, що кожен індивід є творцем людських цінностей[97].

Вчення І. Канта про внутрішнє ставлення до обов'язку, про перетворення обов'язку в моральний закон пізніше розвивав С. Кіркегор. Він був переконаний, що істинні етичні погляди на життя вимагають від людини виконання не зовнішнього, а внутрішнього обов'язку щодо самого себе, щодо своєї душі. Створивши для себе моральний закон, людина повинна свідомо взяти відповідальність за будь-який скоєний вчинок і за будь-яке сказане слово[98].

Громадянське суспільство Георг Вільгейм Фрідріх Гегель німецький філософ ХІХ століття, який створив систематичну теорію діалектики, пов'язував із системою егоїстичних потреб індивідів та з публічною сферою суспільного життя, яка певним чином узгоджувала і регулювала їх задоволення. Сенс та цінність буття окремої людини полягає тільки в її підлеглості історичній силі, особливо державі. Світовий дух діє через окремих особистостей, які виступають носіями поступального розвитку суспільства. Існує «хитрість розуму», яка діє так, щоб окрема людина на кожній стадії розвитку робила історично правильне рішення. Таким чином, великі історичні особистості - інструменти світового духу. Потреби задовольняються, насамперед, через трудову діяльність. Гегель надає виняткового значення трудовій діяльності у громадянському суспільстві. Він пише: «Варвар ледачий і відрізняється від освіченої людини тим, що він вдається до тупого байдикування, бо практична освіта і полягає в звичці і потребі в заняттях»[50]. Для здійснення правосуддя необхідно мати відповідні юридичні закони. Взагалі Гегель надає великого значення правосвідомості. Варвари, пише він, не усвідомлюють, що ними керують звичаї, традиції, почуття. Але в громадянському суспільстві керують закони, де право лежить в основі, а все випадкове, пов'язане з почуттями, відстороняється і, таким чином, право лише тепер набуває своєї визначеності. За Гегелем, необхідно зробити все для того, щоб громадяни знали зміст законів. Право стосується свободи людини, і людина має знати зміст законів, уявляти і розуміти, що можна робити в їх межах і за що потрібно нести відповідальність у випадку їх порушення. У громадянському суспільстві, зазначає Гегель, зникають колишні форми відносин між людьми, коли традиції і звичаї виступали в ролі правового механізму вирішення питань[48].

На основі процесу саморозвитку за Г. Гегелем та на підставі учення про абсолютний дух ми бачимо його прояви в праві, моралі, моральності, громадянському суспільстві, що прокладає собі дорогу незалежно від бажання окремих осіб.

На думку Карла Маркса, усі зміни, що відбуваються в суспільстві, у тім числі зміни суспільних відносин, залежать від змін у суспільному виробництві. Виробничі відносини - матеріальна основа соціальних, ідеологічних та політичних відносин. Підхід К. Маркса - історичний. Він полягає в тім, що цей механізм не є раз і назавжди визначеним для всіх часів і народів. На кожному етапі розвитку суспільства є свої особливості взаємодії останнього з особистістю, зумовлені сукупністю соціальних обставин конкретної суспільної формації. При цьому К. Маркс розглядав людину не тільки як об'єкт соціальної дії, а і як суб'єкт, здатний активно змінювати навколишнє середовище. К. Маркс виходив з того, що вивчення суспільного життя слід розпочинати з вивчення соціальної діяльності людей, з подолання відчуження. Що ще раз підкреслює - корупційний делікт є соціальний за своєю природою [149].

Сучасні дослідники проблем громадянського суспільства широко використовують теоретичну спадщину видатних мислителів, намагаються позбавитися від крайнощів їхніх поглядів, трансформують їх позиції відповідно

до реалій сьогоднішнього дня. Водночас багато теоретичних розробок вчених минулих століть і до сьогодні становлять потужну методологічну базу теорії громадянського суспільства [167].

Корупційний делікт, як вже зазначалося, є результатом протидії нормам будь-якого суспільства. Теоретичний огляд основних концепцій корупційного делікту засвідчує їх комплексно-системний характер. Адаже біологічний, психологічний та соціологічний підходи органічно взаємопов'язані, тобто інтегровані в єдину, комплексну системну цілісність. Причому соціологічний аспект виступає системоорганізуючим чинником, у якому синтезуються біолого-психологічні характеристики. Адаже людина - біосоціальна істота. Саме в цьому полягає глибинний зміст людської поведінки, включаючи її відхилення від норм на рівні правопорушень чи злочинності. Психоаналітична теорія Зігмунда Фрейда (Фрейд) австрійського психолога і психіатра, доповнює біологічну складову, наголошуючи на внутрішній, притаманній особистості, конфліктності, яка спричиняє девіацію. Вчений вірив у розумне й гармонійне облаштування світу під егідою диктатури еліти. У праці «Майбутнє однієї ілюзії», сповідуючи платонівські принципи раціонального влаштування держави, обстоював антидемократичні засади, заперечував визначальну роль народу у суспільному житті й державо будівництві [252].

До теорій дослідження корупційного делікту на рівні причин, що породжують його можна віднести точку зору Г. Зіммеля, який вважав, що соціальний феномен продажності (від корупції посадових осіб до проституції у різних сферах життєдіяльності соціуму) можливий у суспільстві розвинених товарно-грошових відносин, коли є здатність усіх продуктів, діяльності, відносин до обміну на щось третє, речове, на щось таке, що у свою чергу теж може бути обміняне [87].

З цього зауваження випливає декілька тез: 1) кожний історично-національний тип корупційного делікту є похідним від явищ політики, економіки, культури та розвитку держави; 2) немає в світі країн вільних від корупційного делікту; 3) найбільш вразливі для корупційного делікту перехідні країни, до яких належить і Україна та інші пострадянські спільноти. Тому у визначенні поняття корупційний делікт усі ці моменти повинні бути враховані. А при дослідженні окремих типів корупційного делікту необхідно його класифікувати або за територіальною ознакою або за критерієм державності – по кожній країні окремо.

Неоцінимий вклад у формування філософського інструментарію вивчення корупційного делікту, як елементу соціальної дійсності, зроблено видатним німецьким соціологом М. Вебером. При аналізі корупційних явищ в суспільстві він зробив спробу піти від верховенства моральних критеріїв при оцінці корупційних процесів у суспільстві. Саме цей філософ ввів в науковий обіг поняття «Толерантний функціоналіст» стосовно стосунків між державною і приватною сферою і зробив висновок про функціональність і прийнятність корупції за умови, що вона посилює позицію еліт, що гарантують прискорення змін, що відбуваються в суспільстві. Формуючи методологію аналізу соціальної дійсності, великі європейські філософи робили акцент на моральності як основі

системи цінностей людини і побудові громадського ідеалу. Автори вітчизняного юридичного словника-довідника пропонують розглядати корупцію як одну з форм зловживання владою, пов'язаною з підкупом посадових осіб. Пропонується розглядати корупцію як злочинну діяльність у сфері соціального або державного управління, що полягає у використанні посадовими особами наданих їм прав і владних можливостей з метою особистого збагачення[38].

Однак в умовах капіталістичної соціальної системи ідея відданості державі є важливим чинником. Протилежністю партикуляризму є універсалізм, зобов'язання поводитися з усіма за однаковими стандартами. Ринкові норми виражають універсалізм; тому чистий капіталізм проявляє та підтримується такими цінностями. Розглядаючи вплив релігійних цінностей на економічний розвиток, Вебер передбачав, що позитивний вплив протестантства буде зменшуватися, як тільки інституціалізується висока продуктивність. Досліджуючи проблеми поділу і спеціалізації праці, мотивації економічної поведінки, він зауважував, що в поділі праці переплітаються чотири фундаментальні чинники: технічний, економічний, соціальний та історичний; що поділ праці - це не просто поділ індивідів і розподіл завдань, це - спосіб соціально-економічної взаємодії суб'єктів. Кожна соціальна дія, на думку М. Вебера, яка орієнтовна на економічні обставини, і кожна взаємодія людей у групі, що має економічне значення, передбачає певний спосіб поділу й організації людських послуг в інтересах виробництва. Серед людських послуг М. Вебер виокремлює два типи: управлінські і виконавські, він писав, що для людини моральний і матеріальний аскетизм самі по собі є цінністю. Одержаний прибуток може бути використаний для нових вкладень у підприємство, а аскетична поведінка сприяє нагромадженню капіталу.

М. Вебер, намагався розтлумачити, зрозуміти соціальну дію, її процес і діяння, як соціальну поведінку. Соціальна поведінка - це внутрішня і зовнішня позиція людини, орієнтована на вчинок чи утримання від такого. Поведінка є соціальною, якщо вона в певний спосіб співвідноситься з поведінкою інших індивідів.

Перше соціологічне пояснення соціальній девіації дав Еміль Дюркгейм французький соціолог і етнолог, який запропонував теорію аномії. Слово «аномія» буквально означає «відсутність норм», «відсутність нормативності». Цим терміном Дюркгейм позначив ситуацію, що складається для індивідів та суспільства, коли соціальні норми стають взаємно суперечливими, втрачають ясність або навіть (для деяких аспектів соціальної діяльності) взагалі зникають. Аномія – суспільний стан, який характеризується розладом системи цінностей, обумовлений кризою всього суспільства, його соціальних інститутів, неможливістю їх реалізації для більшості [76].

Е. Дюркгейм звернув увагу, що такі ситуації складаються у часи криз та радикальних соціальних змін, коли люди втрачають впевненість в тому, що від них очікується, і коли їм важко формувати свої дії в поняттях узгоджених норм. У такі часи старі норми у поточних умовах не видаються доречними, а норми, що тільки виникають занадто двозначні та ще не досить ясно сформульовані,



щоб забезпечити зрозумілі та ефективні настанови для поведінки. За цих обставин можна очікувати зростання масштабів корупційного делікту.

Е. Дюркгейм, розумів під девіантною поведінкою таку поведінку, яка не співпадає із загальноприйнятими в суспільстві цінностями та нормами. Під аномією соціолог розумів стан суспільства, за якого бракує чіткого морального регулювання поведінки людей. Аномія виникає, коли соціальні функції суспільства не перетинаються. Соціальна нерівність є наслідком функціонування суспільної системи, яка створює неоднакові умови для реалізації здібностей людини. Е. Дюркгейм вважав, що для подолання соціальної нерівності особистість не має бути пригнобленою, а людина не повинна ставитися на рівень машини. А тому диференціація суспільства має здійснюватися не за соціальними привілеями, а за індивідуальними здібностями людей[75].

Подальшого розвитку теорія Е. Дюркгейма отримала у працях Роберта Мертона. Мертон вважав, що причиною девіації є розрив між цілями суспільства та соціально прийнятними засобами їх досягнення. Мається на увазі така ситуація, коли у більшості випадків соціально прийнятні засоби не дають можливості досягнути мети, що визначається цінністю культури. Мертон це пояснює на прикладі американського суспільства. В США більшість американців із захопленням ставляться до фінансового успіху - досягнення багатства є культурною метою. Соціально прийнятні засоби досягнення цієї мети - це такі традиційні шляхи, як отримання відповідної освіти та влаштування на роботу у торговельну або юридичну фірму. Але й практика життя, й спеціальні дослідження показують, що для більшості населення ці шляхи до багатства неможливі, тому людина шукає коротший шлях. Соціальні відхилення – це не випадкові факти, а процеси, що набули певного поширення в суспільстві.

Теорія Р. Мертона американського соціолога, полягала в тому, що всі соціальні системи встановлюють культурні цілі – завдання, які люди прагнуть виконати, а також ефективні засоби їх досягнення (наприклад, інституціоналізовані норми). За формулюванням Мертона, ті, хто прагнуть досягнути цілей соціально погодженими засобами, є конформістами. Однак, соціальні системи також чинять тиск на тих, хто має обмежений доступ до структури можливостей через расу, етнічне походження чи через брак навиків, капіталу, матеріальних, інших людських ресурсів, і змушують їх прагнути домінуючих цілей – від високого доходу до соціального визнання. Його теорія полягає в тому, що культури, які наголошують на економічному успіху як визначальній меті, водночас, істотно обмежують доступ до можливостей, будуть мати високий рівень корупційного делікту. Корупційний делікт – це мотивована поведінка, спричинена соціальним тиском та низьким економічним становищем суспільства, результатом якого є порушення норм.

Р. Мертон подає схему засобів і цілей, що пояснює різновиди порушення норм (соціальною девіацією). Багато прагнень індивідів необов'язково виявляються «природними», а частіше бувають обумовлені діяльністю самого суспільства. Соціальна структура нерідко обмежує здатність певних суспільних

груп задовольняти свої прагнення та потреби. Особистість в суспільстві веде іноді себе не конформістськи, а протиправно, хибною метою цивілізованої людини є досягнення матеріального благополуччя, добробуту. Це накопичене благополуччя, в принципі, прирівнюється до особистих цінностей і заслуг і зв'язується з високим престижем і соціальним статусом. Сучасна західна цивілізація основана до прагнення матеріального благополуччя і якщо воно стає визначальним соціальним чинником, то здатне певну частку громадян спонукати до корупційного делікту. У той же час існує егалітарна, вирівнююча ідеологія, а для середнього класу домінуючою виступає ілюзія, що змушує людей вважати, що кожен член суспільства має однакові шанси домогтися благополуччя. Однак ніхто не очікує, що всі люди досягнуть цієї мети, хоча кожен сподівається хоча б наблизитися до неї, у протилежному випадку його вважатимуть невдахою і позбавленим честолюбства членом суспільства.

Зазначені соціологічні підходи можуть пролити світло на зв'язок між культурою і корупційним деліктом. Перший підхід походить від засновника сучасної соціології Е. Дюркгейма та його праці, яку потім суттєво переформулював Р. Мертон, у своїй праці «Соціальна теорія та соціальна структура»[160]. Другий підхід пов'язаний із сім'єю.

Р. Мертон головним чинником відхилень вважав розбіжність між цілями, які висуває суспільство та засобами, які воно пропонує для досягнення цілей. У цьому науковому напрямку відхилення досліджували Т. Парсонс, Р. Дубін та інші. Дослідження феномена девіантної поведінки також отримало розвиток у рамках символічного інтеракціонізму, що визначає девіацію як дію індивіда, яка є результатом інтерпретації ситуації, а не дії зовнішніх сил (Ч. Кулі, Дж. Мід та інші). Е. Беккер, Є. Леммерт, Ф. Танненбаум вважали, що девіантна поведінка є результатом соціальної оцінки. Відхилення пояснюються також культурологічними теоріями, які наголошують на аналізі культурних цінностей, які сприяють відхиленням (А. Коен, М. Міллер, Е. Сатерленд, М. Селлін). Конфліктологічна парадигма відхиляє усі теорії девіантної поведінки, вважаючи головним чинником девіації природу сучасного суспільства. Також при розгляді девіантної поведінки треба звернути увагу на роботи Ч. Бернарда, М. Бламберга, М. Вебера, Р. Лайкерта, А. Маслоу, Н. Дж. Смелзера, Х. Хекхаузена, в яких аналізується поведінка людей у різних сферах життєдіяльності.

Політолог Е. Бенфілд розвинув цікаву концепцію, за якою сильна орієнтація на сім'ю, як-от у південній частині Італії та Сицилії, допомагає пояснити високий рівень корупційного делікту. В основі лежить теорія, згідно якої успадковані зв'язки між членами родини, особливо батьків і дітей, тиснуть на них, вимагаючи партикулярних преференцій (непотизм), що корупційний делікт пов'язаний із силою сімейних цінностей, зокрема почуттям обов'язку. Сімейні зв'язки, вказує Бенфілд особливо між батьками і дітьми, є головними силами, що лежать в основі інституалізованих соціальних прошарків та приналежності, для створення ідеального суспільства необхідно обмежувати такого роду стосунки. Діти від самого народження повинні бути відокремленими у громадських інституціях. Платон, однозначно вказував, що

суспільство без сімейних зв'язків не здатне вижити. Бажання забезпечити сім'ю всіма можливими способами і втягують громадян у вчинення корупційного делікту. Людина бажає жити краще, тому і використовує різний шлях збагачення, а саме – корупційний делікт.

Е. Бенфілд, на прикладі родинних стосунків південної Італії, здійснив аналіз у концепції «аморальної сімейності», тобто у концепцію культури, якій бракує комунітарних цінностей, проте вона сприяє сімейним зв'язкам. Він писав: «У суспільстві з аморальними фамілістами ніхто не переступить межу інтересів групи чи громади, хіба що для власної вигоди». Відданість більшій громаді практично відсутня, як і норми поведінки, що вимагають підтримувати інших. Тому, сімейність є аморальною, вона спричиняє ріст корупційного делікту, сприяє відхиленню від норм універсалізму та адекватної оцінки. Прийнятне усе, що сприяє інтересам сім'ї. Мафія є крайнім прикладом аморальної сімейності. Бенфілд стверджує, що корупція у південній Італії та відповідних традиційних суспільствах є дуже схожою з мафіозною. І нарешті, теза Бенфілда про аморальну сімейність дає базові пояснення того, чому католицькі країни є більш корумпованими, ніж протестантські. Загальноприйнято, що католицькі країни є більш комунітарними і сімейними, тоді як протестантські наголошують на індивідуалізмі та розрахунку на самого себе. Друга головна культурна модель, що походить від Платона через Бенфілда, припускає, що корупційний делікт значною мірою є вираженням партикуляризму: почуття обов'язку допомагати, через забезпечення фінансовими або іншими ресурсами осіб, яким особисто зобов'язаний, передусім, сім'ю, друзів і членів групи. Непотизм є найбільш видимим проявом. Вірність – це партикулярний обов'язок, що був надзвичайно сильним у докапіталістичних, феодальних суспільствах. Як зазначав Вебер, вірність і ринок є антитетичними.

Проаналізувавши роботи західних науковців, можна зробити висновок, що в залежності від того, які зовнішні обставини та чи інша теорія розглядає як головний чинник та загальну детермінанту девіантної поведінки, останні можна класифікувати таким чином:

- причина девіації та зокрема корупційного делікту міститься у неоднорідності та мінливості нормативно-цінносної системи суспільства (теорія аномії Е. Дюргейма, теорія субкультур, теорія контролю та близькі до них);
- причина соціальних відхилень - соціальна нерівність та стратифікація суспільства (теорія аномії Р. Мертон, теорія конфлікту соціальних груп, теорія конфлікту влад та близькі до них);
- загальна причина девіацій - стигматизація (концепція Ф. Танненбаума, соціальної ідентичності Е. Гоффмана, вторинної девіації Е. Лемерта, девіантної кар'єри та етикетування Г. Беккера);
- загальна причина девіантної поведінки - дестабілізація суспільства (теорія соціальної дезорганізації, теорія дестабілізації В. Реклесса, теорія дезорганізації Е. Бьорджесса).

Корупційний делікт та девіантна поведінка є складовою людської життєдіяльності в цілому, її об'єктивних факторів (середовище - потреби) та факторів суб'єктивних (усвідомлення об'єктивних потреб у вигляді інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів, цільових установок та реалізації їх у вчинках, поведінці, діяльності). Шляхи удосконалення поведінки людини означають невинне поліпшення навколишнього природного (екологічного) та соціального (економічного, політичного, культурного) середовищ, задоволення життєвих потреб кожної людини, що детермінують збіг її особистісних інтересів, цінностей, мотивів і цілей із загальноприйнятими, суспільно значущими.

Подолання соціальної девіації корупційного делікту є одним із головних завдань сучасного суспільства. Вважається, що запобігання такого роду явища складається з наступних напрямів:

1) профілактики; на початковій стадії визрівання корупційного делікту потрібна профілактика (виховні заходи, а можливо й профілактичні засоби примусу).

2) власне запобігання; коли ж з'явився задум порушення (рішення і процес його прийняття), то центр запобіжної роботи переноситься на інформаційну кампанію розголосу покарань, зниження соціальних передумов.

3) запобіжних заходів; невідворотність покарання, запобіжні ж заходи є припиненням здійснення корупційного делікту, можливо за умови морального осуду.

Разом з тим, визначальним фактором подолання корупційного делікту виступає усунення соціальних причин. Подолання соціальної девіації потребує знання суті, причин, ознак корупційного делікту. Корупційний делікт - динамічне соціально-правове явище, яке включає сукупність порушень, що здійснюються у суспільстві на даному етапі і характеризуються певними кількісними та якісними показниками (стан, рівень, динаміка, структура, характер). Йдеться про зареєстроване і приховуване (латентне), не зареєстроване правопорушення, про його детермінанти - об'єктивні й суб'єктивні, головні й другорядні.

Розробляючи шляхи подолання корупційного делікту, треба виходити і з того, що безпосередньою психологічною причиною є намагання індивіда задовольнити власну потребу всупереч і на шкоду суспільним інтересам. За соціальним змістом потреби поділяються на життєво необхідні (їжа, одяг, житло та ін.); нормальні, що соціально схвалюються; деформовані; спотворені. Після середовища потреби є другим важливим об'єктивним фактором людської життєдіяльності, поведінки, включаючи її відхилення.

Проступки-делікти (лат. *delictum* - проступок) - це правопорушення, що завдають шкоди особі, суспільству, державі і є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності [16]. Проступки можуть бути: конституційні, дисциплінарні, адміністративні, матеріальні, цивільно-правові.

Делікти, які вчинялись з метою порушення інтересів держави визнавались публічними. Корупційний делікт у сфері приватних відносин

розглядається як посягання тільки на інтереси приватних осіб; позови з таких деліктів пред'являлись потерпілою особою. Поняття «делікт» офіційно у цивільному законодавстві України не застосовується, але в науково-правовій літературі і практиці вживається широко. Того, хто заподіює шкоду, називають делінквентом. Того, кому шкоду заподіяно - потерпілим.

Девіація, перебуває в постійному процесі видозмін, а тому всі зусилля сучасного суспільства спрямовані на те, щоб знайти найефективніші шляхи подолання цього явища. Цивільне правопорушення (делікт) тягне за собою виникнення корупційного делікту, яке полягає у настанні для правопорушника певних негативних наслідків, тобто на заподіювача покладається обов'язок нести деліктну відповідальність. Усі ці три поняття – делікт, корупційний делікт та корупційна поведінка – є різними, але взаємопов'язаними та взаємообумовлюючими поняттями.

Незважаючи на числені дослідження й прийняті методи ліквідації корупційного делікту, він буде актуальним доти, доки суспільство не покращить свій моральний стан. Більшість соціально-філософських підходів до соціалізації особистості ґрунтується на усвідомленні унікальності її буття, на переконання в тому, що вона є високо свідомою істотою з невичерпними потенційними можливостями для позитивного росту і самоактуалізації в суспільстві. Однак, поряд із соціально прийнятними зразками людської поведінки, існують й антигромадські, антисоціальні прояви. Люди є активними суб'єктами, що формують і самих себе, й своє оточення. Але люди змінюють не тільки світ, у якому живуть. Внаслідок своїх власних дій вони також і самі формуються і трансформуються. Саме взаємодія між людьми та їх оточенням є основою людського інтелекту, знань та всієї культури. Адекватним прикладом того, як це відбувається є процес навчання. Діяти справедливо означає діяти правомірно, відповідно до загальних і рівних вимог права. Такий правовий сенс справедливості має чи не найяскравіше адекватне відображення в образі давньогрецької богині справедливості й правосуддя Феміди, яка наглядала за тим, щоб ні люди, ні боги не порушували законів. Її зав'язані очі, терези в руках як символи безсторонності дохідливо відображають уявлення про властиву праву загальнозначимість, імперативність, абстрактно-формальну рівність, тобто його внутрішню єдність із справедливістю. Його вимоги абсолютно однакові щодо всіх, в тому числі й носіїв влади, які встановлюють певне правоположення. Справедливість - це самовияв, самосвідомість, самооцінка права, водночас і правова оцінка всього неправового. Корупційний делікт необхідно долати з верхівки влади, яка найбільше потерпає від нього. Чиновники та посадові особи отримують низьку заробітну плату тому і змушені вчиняти правопорушення, корупційний делікт, а якщо так чинять владні посадовці то і інші громадяни підтримують таку поведінку, що є зараженням середовища як хвороба. Такі прояви десоціалізують суспільство.

На думку М. Мельника корупційними можуть бути визнані лише такі неправомірні діяння, вчинені особою, наділеною владою чи відповідними службовими повноваженнями, які вчиняються з прямим умислом і спрямовані на задоволення корисливого або іншого особистого інтересу такої особи або

інтересу третіх осіб. Корумпована влада втрачає своє первісне призначення, вона перестає бути способом захисту громадян і перетворюється на носія небезпеки для них. Наявність інтересу є обов'язковим (необхідним) для визнання неправомірної чи неетичної поведінки корупційною і, крім всього іншого, свідчить про умисний характер корупційних діянь[152].

### **Висновок до першого розділу**

Аналіз проведення досліджень свідчить про те, що хоч філософська розробка корупційного делікту зокрема у вітчизняному науковому дискурсі, майже не проводилася, його вивчення у кореляції з соціальною девіацією є можливим та перспективним.

Оскільки корупційний делікт - явище різнопланове, тому і вивчати його слід з самих різних точок зору: філософії, економіки, політики, культури, соціології, психології, етики тощо. Знання про це явище розрізнені по багатьох науках - економіці, соціології, юриспруденції, політології, теорії управління тощо, всі вони знаходяться у початковому стані і не систематизовані. На цьому етапі у вітчизняній науці поглиблено досліджуються лише три основних напрями: корупційний делікт як економічна, політична та правова проблема. Корупційний делікт швидше синтетичне соціальне поняття, яке частково розглядається в правовій системі, тому її потрібно розглядати як конкретний склад правопорушення.

Таким чином, можна говорити про те, що поняття корупційного делікту набуває переважно значення правопорушення, перш за все, посадовців, що отримують додатковий прибуток від своїх посад. Надзвичайна небезпека корупційного делікту в цьому значенні стає майже очевидною.

Сучасне значення поняття корупційного делікту остаточно затверджується, на нашу думку, в XV - XVI ст. і збігається з корупційними проявами в більшості європейських держав. Починаючи з цього часу, під корупцією вже зазвичай розуміються підкупність і продажність чиновників (державних посадових осіб), а також суспільно-політичних діячів. Особливо небезпечний корупційний делікт у суспільстві де особа, що займає посаду, не виконує свої посадові обов'язки, такі дії ведуть до грубого порушення по управлінню соціальними і економічними процесами в суспільстві.

Головною метою боротьби з корупційним деліктом повинні стати інтереси суспільства декларовані державою. Найважливіше значення в цій боротьбі має всемірне підвищення рівня виконавської дисципліни, а також використання економічних методів і створення етичного клімату в суспільстві.

Проаналізувавши динаміку зародження та історичного розвитку корупційного делікту, можна зробити такі висновки:

По-перше, коріння корупційного делікту, а отже, і корупція взагалі, мають суспільну природу. Це означає, що повністю викоринити корупційний делікт складно.

По-друге, корупція як суспільно-небезпечне явище сформувалася у зв'язку з виникненням інституту держави і може існувати лише в умовах існування держави. А це також дає підстави для сумнівів щодо можливості подолання корупційного делікту в умовах сучасних систем організації суспільства. Тому держава, як основний регулятор суспільних відносин, врешті-решт стикається з необхідністю постійної протидії корупційному делікту.

Об'єднавши зусилля наук: філософії, економіки, політології, культурології, соціології, психології, етики та інших гуманітарних дисциплін ми вважаємо відбудеться значне зрушення у боротьбі з цим соціально небезпечним явищем. Необхідно розглядати корупційний делікт не лише як підкуп і продажність посадових осіб, хоча саме хабар був першою формою прояву корупційного делікту.

З'ясовано, що корупційний делікт багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних вчинків. Згідно соціального закону піднесення потреб, в боротьбі із корупційним деліктом, позитивним є передовсім їх ошляхетнення, одухотворення. Корупційний делікт, як правило, не тягне за собою скарг, оскільки сторони одержують взаємну вигоду від протиправного діяння, латентність його основна особливість.

Отже, корупційний делікт – це правопорушення, що здійснює особа порушуючи етичні, моральні, правові і т.д. правила та норми поведінки які існують в суспільстві для задоволення власних корисних цілей.

Дослідження проблем корупції в Україні свідчить, що дані офіційної статистики про корупцію не дають чіткого і повного уявлення щодо її поширеності, рівня корумпованості владних структур. Реальну картину щодо рівня корумпованості суспільних відносин можна встановити за допомогою інших показників, зокрема за допомогою соціальних індикаторів корупції, які прямо або опосередковано дозволяють визначати поширеність корупції, характер її проявів через корупційний делікт, закономірності розвитку, взаємовплив корупції та соціальних, політичних, економічних та інших явищ і процесів.

## **РОЗДІЛ 2**

### **ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ**

#### **2.1. Корупційний делікт як невідємна складова тоталітарних спільнот**

Тоталітарне суспільство жорстко регламентує особу в особистому житті. Тоталітарна система передбачає ієрархію, тому боятись людина починає не порушення закону, а гніву начальника. Людині не залишається місця для самореалізації, вона прагне реалізуватися в супереч системі. В наслідок цього

будь-які протиправні дії невідворотні, бо не спрацьовує система покарань. Порушення законодавства або норм є допустимим за умови нейтрального, поблажливого ставлення керівника до проблеми, що створює реальне підґрунтя, як для корупції так і для корупційного делікту.

Корупційний делікт в Росії, так само як і в інших країнах, має свої давні корені і специфіку. З огляду на історію, хабарництво згадується в російських літописах XIII ст. Перше законодавче обмеження корупційних дій належить Івану III. Зокрема, з цього приводу згадують Двінську уставну грамоту 1397-1398 років, де міститься визначення незаконної винагороди за здійснення офіційних владних повноважень – «мздоїмство», або «посула». Згідно іншої версії, «посула» в якості хабара визначається вперше у Псковській судній грамоті (1462-1471рр.). За часів Івана Грозного було запроваджено смертну кару за вчинення дій аналогічних сучасному хабарництву. Збереглися свідчення про страту дяка, який крім належної йому винагороди отримав ще й смаженого гусака, що був начинений монетами.

У Російській імперії підґрунтям корупційного делікту стала система так званого місництва. Характерною рисою зазначеної системи організації влади на місцях було, зокрема, те, що більшість державних чиновників того часу не отримували грошових виплат від держави, а жили виключно за рахунок пожертвувань. Крім того, призначення на посаду відбувалося відповідно до ієрархії боярських прізвищ, без врахування особистих ділових якостей майбутнього чиновника. Прізвище особи утворювалось від назви «по батькові». Воно набувалось і передавалось від покоління до покоління, що автоматично призводило до утворення замкнутого родового прошарку населення. Все це сприяло розповсюдженню корупційного делікту. Таким чином, утворювався корпоративно-замкнутий прошарок населення, зацікавлений у використанні владних повноважень для досягнення корисливих власних або групових цілей, що в свою чергу, сприяло поширенню корупційного делікту. В період правління Івана IV хабарництво, за «Судебником» 1550 року, було остаточно визнано кримінальним злочином. Але, як зазначає дослідник М. Карамзін, законом хабарництво хоча й каралось, але чиновники постійно удосконалювали способи отримання хабарів від відвідувачів[96]. Чолобитник, входячи до судді, клав гроші перед образами, начебто на свічки, тільки в день Світлого Воскресіння дозволялося суддям та урядовцям разом з червоним яйцем приймати в дарунок і декілька десятків. Не знищила коріння корупції і реформа, проведена в 50-тих роках XVI століття, завдяки якій було встановлено посадові оклади особам, що перебували на державній службі.

Російські філософи, соціологи та історики, які намагалися зрозуміти феномен хабарництва, бачили його причини в матеріальній незабезпеченості чиновників, особливо, нижчих рангів, у величезній території імперії, в неефективності соціального контролю, відчуження людей від суспільства. Справжнє пояснення непотоплюваності російського хабарництва, вважав П. Берлін, видатний дослідник того часу, треба шукати в тому, що воно у нас «нерозривно злилося і зрослося з усім ладом і укладом політичного життя»[89].



Дійсно, як показали вже дореволюційні дослідження, значна частина російського чиновництва, яка займала нижчі і частково середні «щаблі» соціальної піраміди, матеріально бідувала, не мала гарантій зайнятості і відрізнялася нестабільністю стану. Коли хабарників залучали до суду, в якості свого виправдання ті вказували саме цю обставину.

М. П. Гагарін, князь, губернатор Сибіру в період правління російського царя Петра I, хабарник і казнокрад, який учинив величезні розтрата, був повішений перед вікнами Юстиц-колегії в Санкт-Петербурзі. А потім, через три роки, четвертували за хабарництво обер-фіскала Нестерова – того, хто викрив Гагаріна. Розпач Петра I дійшов до такого ступеня, що, вирішив обнародувати указ з нормою такого змісту: «хто украде в скарбниці лише стільки, щоб купити мотузку, буде на ній повішений». Однак генерал-прокурор П. І. Ягужинський справедливо підказав цареві, що виконання подібного указу може залишити самодержця без служивих людей узагалі і указ не побачив світу. Не дивно, адже хабарниками були і ясновельможний князь Меншиков, і генерал-адмірал граф Апраксін, і канцлер Головкін та багато інших[96].

Територіальний чинник, дефекти соціального контролю при бюрократичному централізмі і нерівномірне насичення чиновниками різних регіонів імперії також сприяли поширенню корупційного делікту.

При тотальному централізмі, ідеологія якого становила політичний ідеал царського режиму, контроль за діяльністю адміністративного апарату здійснюється тільки зверху і епізодично, його увага була сконцентрована в столиці, тому з віддаленням від неї свавілля і зловживання владою автоматично зростали. Величезна територія імперії тільки сприяла слабкості і навіть зникненню контролю. М. О. Бакунін, головний теоретик анархізму, російський революціонер, вважав, що корупція для будь-яких правителів держави є засобом управління, важливим інструментом в руках професійних політиків, які володіють «мистецтвом перемагати і зберігати владу всіма можливими способами»[18].

Людський фактор хабарництва, відчуження та моральна невідповідність займаній посаді також спричиняли до активізації корупційного делікту. Дореволюційне право підрозділяло хабарництво на мздоїмство і лихоїмство. Мздоїмство полягало в прийнятті особою, що обіймає посаду на державній або громадській службі, подарунків у зв'язку з виконанням дій, що стосуються його обов'язків по службі, якщо вчинення цієї дії не становило порушення його службових обов'язків. Покарання за хабарництво було незначним – всього лише грошове стягнення. Прийняття подарунка або плати за вчинення дії, що протирічить службовим обов'язкам, називали «лихоїмство» – за нього було передбачено покарання.

Хабарництво в юридичному аспекті трактувалося як злочинне діяння, що полягає в отриманні чиновником безпосередньо або через інших осіб будь-яких вигод від приватної особи за виконання будь-якої дії у сфері службової діяльності або за бездіяльність по службі, незалежно від законності чи протизаконності досконалої дії.

Подальше здійснення реформ благотворно позначилося б на майбутньому російській державності, але цього не сталося. Іван Грозний став проводити нову внутрішню політику, яка дістала назву опричнини і спрямовану на неподільне зміцнення його особистої влади. Методом здійснення опричнини був терор в поєднанні з затяжною Лівонською війною, що тривала 25 років і закінчилася поразкою Росії, підірвала всі моральні підвалини суспільства, всюди панували беззаконня і корупція. Посилилася корупція і в центральних органах влади, де склався бюрократичний апарат, спочатку він був ще дуже малим. При Івані III налічував - не більше 200 чоловік. 1482 р. московський князь Іван III Васильович відправляє кримському хану Менглі Гірею цінні подарунки та значну суму грошей з намовлянням напасти на Литву.

Прояви зловживань ми простежуємо з початку XVII століття, саме в період Смутного часу суттєво погіршилась ситуація, і навіть виникла реальна загроза втрати державності. Російська влада на місцях зосередилася в руках воєвод, що призначаються з центру, це були відставні військові, їхня служба не оплачувалася державою. Воєводу і його людей утримувало місцеве населення, контроль над діяльністю був слабким, особливо у віддалених повітах, що створювало сприятливий ґрунт для корупційного делікту.

В XVII столітті налічувалося вже 4,5 тис. людей що складали бюрократичний апарат. Розрослася наказова система і була досить заплутаною, накази часто дублювали діяльність один одного, тому одна і та ж справа могла перебувати в різних наказах. Давала про себе знати також і недосконалість судочинства та законодавства.

Московські царі робили спроби обмежити хабарництво і казнокрадство, але подолати їх так і не змогли. Одним із заходів щодо посилення контролю за наказовою системою було створення за Олексія I - Таємного приказу (приказ таємних справ). Він був повністю підпорядкований царю і складався тільки з дяків і под'ячих, бояри у нього не входили. Приказ покликаний був об'єднати в руках царя нитки контролю за державним управлінням. Проте незабаром після смерті Олексія Михайловича приказ таємних справ було ліквідовано.

Поширення хабарництва і казнокрадства підривало довіру до влади, принципів державного управління, викликало серйозні соціальні потрясіння, не дарма XVII століття ввійшло в історію Росії як «бунташне». Яскравим прикладом того, до яких наслідків може призвести корупція в складний для держави час, є Соляний бунт 1648 року в Москві.

Непопулярні заходи уряду в податковій системі поглиблювалися хабарництвом високопоставлених чиновників. У ході заколоту були розтерзані натовпом найбільш одіозні корупціонери, розграбовані і спалені будинки багатьох бояр хабарників.

Перша чверть XVIII століття увійшла в історію Росії як час петровських реформ, які мали величезний вплив на розвиток російської державності. Підготовлені в значній мірі всім попереднім соціально-економічним розвитком країни, реформи, тим не менш, не носили плавного характеру. Вони призвели до того, що в розвитку Росії стався стрімкий стрибок, що супроводжувався впровадженням численних нововведень. Це було пов'язано з цілим рядом

причин: по-перше, реформи проходили в умовах війни, оскільки більшу частину правління Петра I Росія провела в стані війни, а по-друге, у царя не було чіткого плану їх здійснення, і вони йшли досить хаотично, спонтанно, під тиском конкретних обставин, що вело до величезних втрат і витрат.

Реформи, проведені Петром I, завершили процес складання в Росії абсолютної монархії. Монарху належала вся повнота законодавчої, виконавчої, церковної та судової влади, він був також головнокомандувачем збройних сил країни. Московська держава перетворилася на Російську імперію. У жовтні 1721 після перемоги у Північній війні Петро I приймає титул «Батька Вітчизни, Імператора всеросійського»[125].

Реформи державного апарату та управління мали колосальні наслідки для розвитку російської державності. Фактично саме за Петра I остаточно утвердились основи тоталітарної держави в нашій країні. Петро I зумів створити так звану «регулярну державу» - поліцейсько-бюрократичну за своєю суттю, в якій життя кожної людини жорстко регламентувалася. Для такого типу характерна система всеосяжного контролю. За Петра I був створений величезний бюрократичний апарат, який розростався, і його роль в управлінні державою все більше зростала. Інтереси бюрократичного апарату вступали в протиріччя з інтересами суспільного розвитку, оскільки критерієм успішної роботи чиновників було, в першу чергу, впорядковане діловодство, а не реальний стан справ, яке часом тлумачилося, як єдиний критерій успішної діяльності управлінської верхівки російської імперії. Нерідко такий стан справ призводив до стагнації, а той поступу назад цілого ряду спрямувань у соціальній політиці. До того ж, утримання постійно зростаючого бюрократичного апарату вимагало все більших витрат, які часто явно перевищували матеріальні ресурси держави, що стало чітко проявлятися вже за часів Петра I, і, перш за все, в роботі місцевих органів влади. Природно, що брак фінансування чиновники компенсували поборами з населення.

Впроваджені реформи Петра I не тільки не ліквідували умови для корупції в Росії, але навіть створили більш сприятливий ґрунт для неї. Слід зазначити, що сам цар досить добре розумів реальне положення справ, не мав ілюзій щодо оцінки моральних якостей людей, що заповнювали численні канцелярії, і з підозрою ставився до чиновників. Як зазначає один з дослідників цього періоду історії Росії Н.І. Павленко, цар «чи не в кожному з них готовий був бачити казнокрада, хабарника, вимагача, людини, яка не знає кордонів в угамування прагнень наживи за рахунок пограбування держави і окремих підданих государя».

Виходячи з подібних оцінок чиновників, Петро I велику увагу приділяв створенню контролюючих органів, які створювалися одночасно з апаратом управління. Показово, що в 1711 році в один і той же день були засновані Сенат і інститут фіскалів. Фіскали повинні були таємно провідувати, доносити і викривати, не втручаючись в хід самої справи. Вони підпорядковувалися лише обер-фіскалу, посада якого була заснована при Сенаті. Саме йому вони і доповідали про всі виявлені порушення.

У 1718-1721 рр. були створені нові виконавчі органи центральної влади - ними стали колегії, що замінили запутану приказну систему (на той час існувало 44 прикази). Справи в колегіях розглядалися і вирішувалися колегіально. Одна з колегій - юстицколегія відала судовими справами. Петро I навіть зробив спробу відокремити судову владу від адміністративної, але цього йому зробити не вдалося. Велике значення в петровській державі мав каральний орган, іменованій Преображенським наказом, - він виник ще в кінці 17 століття і вів слідства, а також суд у політичних справах. У 1718 році створюється ще один каральний орган - Таємна канцелярія. Вона теж здійснювала слідство і суд у політичних справах, але в її компетенцію в основному входили справи, що стосуються Петербурга та округу. Важливу роль грав і «Кабінет» - так називалася особиста канцелярія Петра I [128].

У 1722 році в Росії був створений найважливіший контрольний орган - прокуратура. При сенаті була заснована найвища в країні посада генерал-прокурора, а в колегіях - прокурорів. На відміну від фіскалів, прокурори, виявивши порушення законності, повинні були його виправити. Генерал-прокурор був наділений дуже значними повноваженнями і міг бути призначений або відсторонений тільки царем. Він керував засіданнями Сенату і здійснював контроль над його діяльністю. В указі, виданому Петром I, про посаду генерал-прокурора говорилося наступне: «Цей чин, яко наше око і стряпчий про справи державні» [112].

Незважаючи на щедрі нагороди і почесні, що отримуються від царя, князь Меншиков російський державний і військовий діяч, сподвижник і фаворит Петра I відрізнявся непомірним користолюбством, неодноразово викривався в привласненні казенних коштів і лише завдяки поблажливості Петра I розраховувався виплатою великих штрафів. «Де справа йде про життя або честь людини, те правосуддя вимагає зважити на вагах неупередженості як злочини його, так і заслуги, зроблені їм вітчизні і государеві. - вважав Петро - а він мені і надалі потрібний». Після смерті Лефорта Петро I скаже про Меншикова: «Залишилася у мене одна рука, крадійкувата, та вірна» [104].

Петром I були введені в дію закони «ПРО заборону хабарів і обіцянок», «ПРО покарання за хабарі і хабарництво», «ПРО покарання хижаків за хабарі позбавленням маєтку і живота». Дуже показова динаміка: спочатку заборона - не допомагає; потім уведення покарання - не допомагає; тоді жорсткість покарання - і знову не допомагає.

Смерть Петра I призвела до скасування грошової платні посадовим особам і корупційні дії почали рости, хоча важко було уявити, що зростання можливе. Певний порядок намагалася ввести Катерина II. Була відновлена грошова платня, введені суворі покарання за хабарництво. Дух її царювання сприяв формуванню відношення до служби як до справи честі, що також сприяло зниженню корупційного делікту. Однак період цей був не дуже довгий, а зниження рівня корупційного делікту не настільки велике, щоб переломити тенденцію.

Вступивши на престол після придушення повстання 14 грудня 1825 року в Петербурзі Микола I зажадав створити «Звід свідчень декабристів про

внутрішній стан Росії». Цей документ чітко показав всю ступінь беззаконня в управлінні, суді, фінансах і т.д. Причини крилися у безконтрольному управлінні практично в усіх ешелонах влади. Микола I розумів, що змінити становище в країні можна лише шляхом реформ, що потрібно піти на поступки «духу часу», але боявся реформ та їх наслідків. Вихід із цього становища Микола I бачив у посиленні особистої влади, бюрократизації і милітаризації країни, боротьбі з вільнодумством і посиленням каральних органів. Чиновницький апарат став розростатися небаченими темпами. До кінця правління Миколи I він збільшився в порівнянні з початком століття приблизно в шість разів, а чисельність населення Росії збільшилася за цей час лише в два рази. Перевірити правдивість тисяч звітів, що надходять у різні органи влади, було практично неможливо, до того ж керували більшістю установ, в тому числі і міністерствами армійські генерали, погано знайомі з новою для них справою. У такій ситуації керівники потрапляли в певну залежність від своїх підлеглих. Середнє чиновництво стало грати в управлінні державою дедалі більшу роль. Це визнавав Микола I, який сказав одного разу, що «Росією правлять столоначальники». Розуміли це й самі чиновники, що сприяло поширенню корупційного делікту. Царювання Миколи I - період найвищого розквіту абсолютної монархії в її військово-бюрократичній формі.

Безкарно творити зловживання чиновникам у Росії допомагало й те, що в країні з часів Соборного Уложення 1649 року не було складено нового єдиного зводу законів. Існувало безліч маніфестів, указів, положень, які часто суперечили один одному, чим дуже спритно користувалися досвідчені бюрократи в своїх корисливих цілях. Микола I наказав скласти Звід законів Російської імперії, що, на його думку, мало сприяти наведенню порядку в країні без зміни її політичного ладу. Звід законів був складений і затверджений в 1833 році, однак в умовах наявності загальної корупції це не змінило ситуації в країні.

Наступний правитель Олександр I, російський імператор, видав Указ «Про викорінювання лихварів», в якому констатував, що «згубне хабарництво або хабарі не лише існують, але навіть поширюються між тими самими, які ними повинні гребувати і присікати». Бюрократичний же апарат дуже скоро пристосувався до нових умов і зрозумів, що Росія відкрила нові широкі можливості для всіляких правопорушень, надавши їм деякий цивілізований вигляд. Підприємницька діяльність в Росії повністю залежала від дозволів чиновників, які вимагали солідні хабарі. Величезні кошти, в тому числі і державні, направлялися не на інвестиції у промисловість, а осідали в кишенях чиновників. Позаекономічний примус став явно заважати розвитку держави. Для обмеження хабарництва та здирництва було прийнято спеціальне рішення, що забороняло суміщення посад з посадами в акціонерних товариствах та банках. Однак чиновники знайшли вихід і стали «проштовхувати» в ці організації своїх родичів, що спричинило розвиток корупційного делікту.

Правління останнього російського імператора Миколи II (1868-1918) також характеризується розквітом корупційного делікту, в якому були замішані не тільки чиновники всіх рангів, а й близькі до імператора люди. Він став царем

у 1896 році та правив Росією 23 роки. Досить згадати діяння «святого старця» Григорія Распутіна, який відкрито брав хабара за вирішення всіляких справ, в тому числі і за призначення на високі державні посади. Саме прояви корупції, поряд з іншими проблемами суспільства, стали причиною визрівання революційних настроїв у країні і в кінцевому підсумку сприяла приходу до влади більшовиків.

Відомий російський письменник-сатирик М. Салтиков-Щедрін відзначав в «Пошехонской старине»: «на нижчих посадах беруть засідателі, справники, судді - цим хабарі не великі дають. На середніх посадах беруть голови палат, губернатори - до них вже з дещицею не підходить. А у верхніх посадах беруть сенатори - тим цілий куш подавай. Не нами це почалося, не нами і скінчиться. І які люди вважають, що хабарі колись припиняться, ті вважають це від легковажності».

Навряд чи слід вважати випадковим збігом, що падіння монархії збіглося з розгулом корупції у Росії. У дореволюційній Росії основним законом, який визначав коло злочинної поведінки чиновників і встановлював відповідальність за неї, було «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р. На практиці під хабарництвом розуміли одержання хабара для вчинення законного діяння, а під підкупом – діяння незаконного. З Тлумачного словника Даля 1881 рік. Хабарник, мздопріємець - «продажна душа; хто бере хабарі, побори, приношення, творить суд з користі».

Корупційний делікт у Радянському Союзі також був поширений, хоча і стримувався тоталітарним режимом. Є документальні підтвердження того, що радикальна зміна державного устрою і навіть відмова від російської державності після жовтня 1917 р. не скасували корупцію як явище, однак сформували лицемірне відношення до неї, чимало посприявши її укоріненню.

В записці В. Леніна народному комісару юстиції Д. Курському про необхідність негайного внесення законопроекту про найсуворіші покарання за хабарництво з пропозицією поставити до порядку денного питання про виключення з партії суддів, що винесли занадто м'які вироки по справі про хабарництво[129]. Декрет СНК «ПРО хабарництво» від 8 травня 1918 р. став першим у Радянській Росії актом, яким передбачалась кримінальна відповідальність за хабарництво (позбавлення волі на термін не менш п'яти років, з'єднане з примусовими роботами на той самий термін). Проведена більшовиками в період громадянської війни політика «воєнного комунізму» призвела до виникнення нової бюрократії, яка взяла на себе розподільчі функції. Після закінчення громадянської війни більшовики не змогли відмовитися від залучення до роботи старих чиновників через відсутність своїх підготовлених кадрів. Тому поступово стало відбуватися своєрідне зрощення нової бюрократії з старою дореволюційною, в результаті чого і виникла радянська бюрократія, що в значній мірі успадкувала ваду попередніх часів, і, перш за все, корумпованість. Все це змусило молоду радянську державу прийняти жорстокі каральні заходи. У 1922 році вийшов закон, по якому за хабар призначався розстріл. М. Бакунін, головний теоретик анархізму, російський революціонер, вважав, що корупція для будь-яких правителів держави є засобом управління,

важливим інструментом в руках професійних політиків, які мають «мистецтво перемагати і зберегти владу всіма можливими способами»[18].

У подальшому жорсткі каральні заходи по боротьбі з корупційним деліктом увійшли в постійну практику радянської держави, особливо при Йосипі Сталіні, що безсумнівно вплинуло на зменшення корупційного делікту. В той час особливо чітко простежувався взаємозв'язок «влада і багатство», причому багатство не в класичному розумінні цього поняття. Чиновнику не потрібні були гроші для придбання автомобіля, особняка, квартири і т.д., все це давало йому становище у владі, тобто посада. Тому у вищих ешелонах влади йшла постійна боротьба за місце у владних структурах, а не за отримання хабарів. Бюрократичний апарат при Сталіні значно зріс і зміцнів, з'явилася так звана номенклатура, яка за своєю суттю і за становищем в суспільстві дуже нагадувала стан бюрократів, що сформувався за Миколи І. Особливо вказана схожість стала проявлятися в період Л. Брежнєва, особливо в останні роки його життя. Навіть в загальних принципах проведеної державної політики період «розвиненого соціалізму» дуже нагадував часи Миколи І в період «апогею самодержавства». Для характеристики цих двох періодів дуже підходить один термін - стагнація.

Саме в останній період правління Л. Брежнєва і так званих «кремлівських старців», корупційний делікт став все ширше проникати і в такі сфери суспільства як: охорона здоров'я та освіта, чого раніше в СРСР практично не спостерігалось. Розпад СРСР і утворення самостійних держав з колишніх республік супроводжувалися політичними, економічними та соціальними кризами, конфліктами на національному ґрунті. Становлення нових держав: української, російської та ін. відбувалося в екстремальних умовах гіперінфляції, безробіття, поспішної ваучерної приватизації, швидше схожою просто на розграбування держмайна. Відбувалася криміналізація суспільства на тлі бездіяльності правоохоронних органів та запеклої боротьби за владу. Саме в цей час формуються ті тенденції, які значною мірою пояснюють величезні масштаби корупційного делікту в наші дні. По-перше, відбувається приватизація власності, в результаті чого її власниками стають або самі представники номенклатури, або ті, хто мав з ними зв'язки і таким чином отримав доступ до приватизації[142]. По-друге, в процес приватизації в тій чи іншій мірі були включені представники кримінального світу, які теж виявилися пов'язаними з представниками номенклатури. Багато з них потім зуміли легалізувати свій бізнес завдяки вчиненню дій, що ми називаємо корупційні та корупційним деліктом. По-третє, відбулося своєрідне повернення до часів «годувань» - коли чиновнику платять малу заробітну плату і він живе за рахунок зловживань. В умовах невивлати зарплат люди різних професій, у тому числі лікарі та викладачі, співробітники правоохоронних органів та інші стали використовувати свою роботу для отримання додаткових доходів, одні, щоб вижити, інші, щоб збагатитися. По-четверте, сталося подальше збільшення бюрократичного апарату, кістяк якого складала колишня номенклатура. Таким чином, значна частина представників великого бізнесу стала такою через зловживання і відвертий корупційний делікт. Бюрократичний апарат в країні

має величезну владу і використовує її у своїх корисливих цілях. Корупційний делікт набув широкого поширення в суспільстві, і в нього залучені в тій чи іншій мірі всі верстви суспільства. Корупційний делікт перетворився на норму життя, особливо у сфері бізнесу, політики, бюрократичного апарату[125].

О. Кірічніков - слідчий з особливо важливих справ прокуратури, адвокат, письменник так характеризує корупцію: «– це корозія влади. Як іржа роз’їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз’їдає моральні підвалини суспільства»[104]. Рівень корупційного делікту – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і можливостей державного апарату вирішувати завдання не в особистих інтересах, а в інтересах суспільства. Подібно тому, як для металу корозійна втома означає зниження рівня його витривалості, так для суспільства втомленість означає зниження його опірності складним життєвим обставинам.

Історія боротьби радянської влади з корупційним деліктом закінчилася разом із самою владою, не увінчавшись успіхом. Ця боротьба характеризується кількома цікавими і важливими рисами. По-перше, влада не означила словосполучення «корупційний делікт». Замість нього використовувалися терміни «хабарництво», «зловживання службовим становищем» та ін. По-друге, радянська «правосвідомість» завжди примітивно пояснювала причини корупційного делікту – це «соціальне явище, породжене умовами експлуататорського суспільства. Жовтнева революція ліквідувала корінні причини хабарництва, а радянський адміністративно-управлінський апарат – це апарат нового типу». До причин корупційного делікту зараховувалися недоліки в роботі партійних, профспілкових і державних органів, насамперед, у сфері виховання трудящих, що не змогли позбавитись «проблемних плям» капіталізму. Це типовий текст, калькований з перших і до останніх років радянської влади[128].

Уже на рубежі 60 - 70-х років корупція пронизали структури влади наскрізь у окремих національних республіках, а корупційний делікт всі прошарки суспільства в усіх його сферах. Коли це доходило до тих меж, що загрожували системі, відбувалася заміна керівника. Останній шанс вплинути на стан справ у державі представився колишній владі у липні 1991 р., коли була прийнята постанова Секретаріату ЦК КПРС «Про необхідність посилення боротьби зі злочинністю у сфері економіки». Але, про корупцію в ньому не було жодного слова, зрозуміло, що влада до економічних злочинів не причетна.

У радянських і пострадянських країнах був розповсюджений ідеал справедливості на принципі рівного забезпечення усіх громадян матеріальними благами. Це вульгаризований підхід до ідеалу справедливості. Він може бути реалізований, та і то частково, у тоталітарній державі, де держава повністю контролює розподіл матеріальних благ, або у монастирі. В кінці ХХ ст. влада чиновників посилювалася, оскільки посилювалися заходи державного контролю. З іншого боку, з'явився великий бізнес, який став вимагати від політиків і чиновників захисту його грошових інтересів. В цей же час кримінальні авторитети об'єднуються для створення корупційних схем інтеграції в усі сфери суспільної системи[130]. Прояви корупційного делікту простежувались у



величезних чергах за товарами (дефіцит), можливостями одних і неможливостями інших осіб, та бажання мати переважало моральні принципи та правові норми. Посадовець, що мав можливість отримати прибуток використовував свої повноваження, створюючи «чорний хід».

Без сумніву радянські реалії вплинули на подальше сприйняття корупційного делікту в незалежній Україні, адже більшість ментальних характеристик була скопійована і перенесена в сучасні реалії з радянських часів. Штучно створений диспаритет цін спричинив розкол у суспільстві на вузький прошарок тих, хто вмить розбагатів – "новоукраїнців", і на переважну більшість тих співгромадян, котрі не манш миттєво зубожіли. Розбагатіли ті хто мали владу і були віддані власній кишені для особистого збагачення, а не українському народу. Характерно, що навіть природна зміна поколінь вітчизняного чиновництва (тих хто починав свою кар'єру за часів СРСР залишилось 5%) лише погіршили ситуацію, адже поступово в корупційні схеми були втягнуті і співробітники правоохоронних органів, спецслужб і навіть суддівський корпус, що було винятковим в радянський час[131]. Серед сучасного чиновництва вихідці з партійно-номенклатурної школи СРСР, що перенесли практику, пристосувавши її до сучасних реалій. Так само частина ціннісних, щодо відношення до влади норм досі транслюється певною частиною суспільства, збереглись та широко поширені такі цінності як патерналізм та боягузливе відношення до владних структур, що викривлює взаємодію[140].

Результатом генезису номенклатурної системи управління державним і політичним життям суспільства стало, на нашу думку, створення в СРСР моделі корумпованого і по горизонталі, і по вертикалі суспільства, матеріальні, природні, трудові, інтелектуальні та духовні ресурси якого під прикриттям революційної, патріотичної риторики кількома поколіннями політичних авантюристів використовувалися задля задоволення власних владних амбіцій над найбільшою за територією та багатою за ресурсами державою на нашій планеті[148].

Дослідження корупційного делікту в Україні також сягають давнини, бо ще фундаментальне джерело, «Повість врем'яних літ», має приклади корупційних дій. Користуючись посадовим статусом, князь Ігор після традиційного отримання данини з древлян вирішив позловживати високим державним положенням. Він повернувся знову і вимагав додаткових преференцій з боку древлян, за що й поплатився власним життям. Цікаво відзначити що Кирило II, митрополит київський за відомостями стародавніх літописів читав проповіді проти хабарництва по шляху у Володимир з розореного монгольськими військами Києва. Ще в Іпатіївському літописі, знаходимо у Чернігівському повстанні проти «мздоїмства» – так називалися корупція та його важлива складова корупційний делікт в ті давні часи. Це XII століття, отже ситуація має ще й ретроспекцію, причому ретроспекцію неабияку – на 800-900 років в минуле, і на теренах України[143].

Ключовим документом, що згадував корупційний делікт в Україні, є «Пакти та Конституції законів вольностей Війська Запорозького», написана

гетьманом Пилипом Орликом в Бендерах, куди після поразки в Полтавській битві відступили шведські й козацькі війська. У цьому історичному документі маємо 16 статей, зокрема: про незалежність України від Польщі й Москви, про кордони цієї країни і про козацький парламент у вигляді розширеної старшинської ради. Вважається, що це була чи не Перша європейська Конституція в сучасному розумінні. З цього приводу можна дискутувати, але факт залишається фактом: цей документ, розроблений в умовах еміграції, став у ту добу Основним Законом Козацької України. У Запорізькій Січі, Велика екстраординаційна Рада у своєму присуді від 23 грудня 1764 року зазначила, що згідно з військовим уставом отаманам та старшинам забороняється на особисті потреби використовувати військову казну під страхом «смертного штрафу». А у випадку, якщо отаман куреня веде себе «не справно», або потакає злодіям, він підлягає покаранню і наступного разу не може бути обраний отаманом. Тут же виписані повноваження гетьмана у фінансово-економічній сфері, який «до військового скарбу й приходів, які до нього належать, не має належати і на свій персональний пожиток вживати, а задовольнятися своїми чиншами і доходами, які кладуться на булаву та його гетьманську особу». Свої прибутки гетьман мав отримувати від індукти з Гадяцького полку, Шептаківської сотні та Почепівських і Оболонських «маєтків». Окрім того, гетьман не мав права «самовладно» привласнювати собі громадські маєтності, угіддя Війська Запорозького, а також розподіляти їх серед «інших людей»[285].

Дев'ята стаття Конституції забороняла самому гетьману «на свій персональний пожиток використовувати військовий скарб», і вимагала задовольнятися лише своїми «оброком і парафіями, які виділяються на булаву та його гетьманську особу». Обмеживши власні доходи - взявся за полковників. Згідно Конституції, «за рішенням гетьмановим і згодою загалу був обраний генеральний підскарбій - чоловік значний і заслужений, маєтний і порядний, який би сумлінно опікувався з відома гетьманового військовою скарбницею, пильнував млинів і доходів та обертав їх на громадські потреби, а не на власний зиск».

Десята стаття Конституції Пилипа Орлика була спрямована проти кар'єристів, які «зводять в гетьманському серці корупцію». Тому там міститься застереження ясновельможному гетьманові, щоб він «суворо постановляємо, щоб ясновельможний гетьман не лакомився на жодні подарунки чи обіцянки і нікому не доручав полковничої булави чи інших військових і посполитих посадах з огляду на особисті стосунки та щоб силоміць на ті посади нікого не нав'язував». Стаття 10 обмежувала свавілля українських можновладців та встановлювалися норми взаємовідносин між «військовими і посполитими урядовцями» та залежними від них категоріями населення. Звернена увага на корупцію серед вищих та середніх станів, окремі представники яких «жадобою власного зиску заходяться купувати військові і посполиті посади, здобуваючи гетьманську прихильність принадами хабарів». Протидією цьому мало стати положення про вибір «вільним голосуванням» на полковницькі, сотенні та інші посади.

Колишній генеральний писар Орлик, перебуваючи у вигнанні, приділяв значну увагу корупційному делікту. Документ написаний латиною, і в тексті вживається саме слово «корупція». Це ж слово збережено в тексті «Пактів...»

на староукраїнській. Мабуть, дана проблема вже тоді була надзвичайно актуальною.

На боротьбу із зловживаннями спрямована і чотирнадцята глава. Відповідно до неї особам військовим і слугам гетьмана, якщо вони подорожували «за приватними справами, а не за військовими», заборонялося вимагати «підвід, кормів, напоїв та провідників, бо за ту городовим розорення». Нарешті, остання, шістнадцята, глава «Пактів і Конституції» присвячена подоланню податкового свавілля. «Індуктарям і їх факторам» (податківцям тієї епохи) сказано зайвого від купців не вимагати.

Слід відзначити, що Кримінальний кодекс УРСР 1927 року за отримання хабара при обтяжуючих обставинах передбачав застосування «виключної міри соціального захисту – розстріл». Тобто, радянська влада зробила спробу боротися з корупцією найбільш радикальними методами[198].

М. Грушевський у відомій праці «Доба Руїни» наводить одну з причин корупції - становий характер держави, де отримання хабара було нормою «російського приказу»[58]. Він писав: "Біда України в тому, що нею управляють люди, яким вона не потрібна".

Аналізуючи питання історичних причин виникнення корупційного делікту в Україні та повноти визначення поняття «корупції» та «корупційного делікту», сформульовано висновки, що теперішній стан корупційного делікту в Україні багато в чому обумовлений тенденціями, що давно намічалися, і перехідним етапом від тоталітарної форми правління до демократичної.

## **2.2. Концептуалізація корупційного делікту в громадянському суспільстві**

Громадське суспільство - це суспільство в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їхніх об'єднань. Основою громадського суспільства є вільні громадяни та їхні добровільні об'єднання, існування яких регулює не політична влада, а самоуправління, вільне волевиявлення громадян і правовий закон. Громадське суспільство забезпечує простір для самореалізації індивіда поза державними структурами. Тому таке суспільство часто розглядають як сферу суспільного буття, не охоплену безпосередньо діяльністю держави. Однак вони не ізольовані, а взаємно доповнюють одне одного. Громадське суспільство сприяє виникненню й конденсації громадських ініціатив, які підтримують, коригують діяльність державного організму[63]. В процесі становлення і розвитку громадського суспільства відбувається заміна традиційних форм регулювання життєдіяльності людей, утверджуються демократичні, правові норми в усіх сферах суспільного буття. Це дає підставу стверджувати, що громадське суспільство і правова держава є одним цілим і виражають міру демократизації політичного життя та політичної системи як її правового механізму.

Суспільство, що прагне до правової держави і ефективної політичної влади, в першу чергу повинно не обмежувати можливості високих устремлінь особистостей, а навпаки, стимулювати їх шляхом забезпечення відповідних матеріальних і духовних умов.

На початку XXI ст. відбувається становлення планетарного комунікативного простору, котрий здійснює суттєвий вплив на всі аспекти життя суспільства, окремого індивіда, на структуроутворюючі компоненти всієї системи культури, науки, освіти. У зв'язку з цим постає необхідність проаналізувати і дати визначення буття людини в умовах сучасної дійсності, в умовах глобального суспільства, яке пронизує смислова домінанта освіти, знання, мислення, інтелекту. Людина завжди була головним чинником прогресу, від неї залежав і ще більше залежить сьогодні цивілізаційний поступ. У такому випадку постає проблема виявлення особливостей її буття в контексті сучасних суспільних трансформацій, які включені в політику, право, релігію, соціальну сферу тощо[59].

С. Кушнеренко і В. Пристансков зазначають: «Корупція, як явище дійсності, є особливим, специфічним соціальним конфліктом, який існує на межі економіки і права. Специфіка його полягає в тому, що він неминуче виникає між економічними відносинами, що об'єктивно розвиваються і нормами права, що регулюють їх»[222]. Але на противагу ми вважаємо, що корупційний делікт – особливий, специфічний соціальний конфлікт, який існує на межі економіки і права, а соціальне явище, обумовлене конфліктом економіки і суспільства, змістом якого є протизаконні дії індивіда і суспільних відносин.

Корупційний делікт часто називають раковою пухлиною суспільства, видалення якої ще не означає повного одужання, а також корозією влади, яка руйнує і роз'їдає моральні основи соціуму. Він становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці та розвитку громадянського суспільства.

Слід зазначити, що існують теорії, які заперечують історичний аспект корупційного делікту. Ці теорії базуються на ідеологічних засадах і оцінюють корупційний делікт як явище, притаманне лише окремим соціально-економічним формаціям. До них, зокрема, належали радянська політична і юридична доктрини. В тлумаченні терміну «корупційний делікт», проявляється декілька етапів.

Перший етап характеризується тим, що головну роль у ньому відіграють природні особливості людини. З точки зору виникнення базису для корупційного делікту, важливим є той факт, що в первісному суспільстві, де всі члени общини рівні, з'являється наділена людськими рисами влада природи. Звичайне прагнення до самозбереження спонукає людей шукати засоби, які б забезпечили «сприятливе ставлення» невідомих сил до них. Подібні традиції і склали первинні технічні засади формування такої моделі поведінки, яка в умовах існування держави розглядається як корупційний делікт.

Другий етап розвитку корупційного делікту - етап виникнення держави - являє собою період, позаекономічного та економічного примусу, коли

корупційний делікт формувався як явище. Адже виникнення та існування корупції в такому вигляді, як вона існує зараз, пов'язане саме з інститутом держави. Позаконотичний момент проявляється у відкупі від феодала.

Третій етап розвитку корупційного делікту - формування підґрунтя для регулювання відносин, що виникають у сфері діяльності державних інституцій щодо суспільства, а саме для нейтралізації негативного впливу корупційного делікту на суспільну стабільність та державну безпеку. Цей етап характеризується тим, що корупційний делікт, породжений недосконалістю нормативно-правових та етичних стосунків у суспільстві, починає складати загрозу для держави і суспільства та зустрічає протидію з боку держави.

Корупційні прояви у будь-якому суспільстві є загрозовим та небезпечним механізмом, який підпорядковує собі сфери життєдіяльності суспільства: політичну, правову, економічну. І, як наслідок, у державі починають прогресувати неконтрольовані процеси, що призводять до негативних наслідків.

Нині проблема корупційного делікту є однією з найважливіших і найактуальніших, пов'язаних з функціонуванням української держави і розвитком суспільства. З огляду на слабкість демократичних традицій, недосконалість національного законодавства, неефективну діяльність владних інститутів та недостатній рівень політико-правової культури суспільства перехідного періоду, вона набула особливої гостроти.

Транснаціональність корупційного делікту на сучасному етапі історичного розвитку потребує вжиття глобальних заходів на міжнародному рівні для нейтралізації загрози, яку він представляє для безпеки світової спільноти. Тому протидію корупційному делікту на міжнародному рівні здійснюють ряд міжнародних організацій, таких як: Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний банк, Міжнародний валютний фонд, Світова торгова палата, Світова торгова організація, Організація економічного співробітництва й розвитку, Європейський Союз, міжнародна організація "Трансперенсі Інтернешнл" та ін. Найважливішим підсумком їх роботи є підписання міжнародних конвенцій по боротьбі з корупцією та відмиванням грошей. Сьогодні з ініціативи ООН прийнята всеосяжна конвенція по боротьбі з корупцією. У роботі над її проектом брали участь більше 100 країн світу, у тому числі й Україна[265].

Найменш враженою корупцією, за даними ТІ, є Фінляндія, антикорупційний індекс якої складає 9,7. Далі йдуть Нова Зеландія, Данія, Ісландія, Сінгапур, Швеція, Швейцарія, Норвегія, Австралія і Нідерланди, Велика Британія. На жаль, українські реалії на сьогодні дають нам протилежні результати, що підтверджуються даними соціологічних опитувань, що проводились громадськими організаціями. Метою зазначених досліджень було вивчення деяких аспектів ставлення населення України до корупції та питань, пов'язаних з цією проблемою. Дані дослідження констатують: абсолютна більшість громадян (понад 80 %) вважають корупцію характерним для нашого суспільства явищем[229]. У цілому, населення України оцінює корупцію як зло, що руйнує державу, роз'їдає суспільну мораль, завдає шкоди всьому

суспільству. Основні результати опитування засвідчили, що більшість населення України (56 %) корупцію розуміють як хабарництво, продажність та підкуп посадових осіб, політичних діячів[85]. Для інших корупція – це зловживання владою, перевищення посадових повноважень для власного збагачення.

Індекс сприйняття корупції – це комплексний індекс, заснований на даних експертних опитувань та досліджень щодо корупції, які проводяться різними незалежними і представницькими організаціями. Індекс відображає думки підприємців та аналітиків з різних країн світу, в тому числі – експертів, які проживають в країні, щодо якої проводилося дослідження. Разом з тим, існують і інші оцінювання рівня корупції в державі. Йдеться, наприклад, про Барометр світової корупції спрямований на оцінку ставлення саме громадян до корупції і випадків зіткнення з корупцією в повсякденному житті, або ж про індекс хабародавців, в якому робиться акцент на схильність підприємств країн-лідерів експортерів вдаватися до хабарництва за кордоном, тим самим оцінюючи міжнародну корупцію з боку пропозиції.

Таким чином, цікавим є аналіз місця нашої держави в сенсі корумпованості за вказаними рейтинговими дослідженнями «Додаток А.». Хоча корупційний делікт не аналізується й досі, бо суспільство не розрізняє ці два різні поняття.

Механізм впливу корупції на становлення корупційного делікту проявляється через негативний безпосередній вплив на особистість, її морально-етичні установки, інтереси, потреби, а також через формування корупційного мікро- та макрооточення, під дією якого існує підвищена вірогідність обрання особою корупційного виду поведінки. Корупційний делікт представляє достатньо широкий спектр різних за характером і ступенем суспільної небезпеки правопорушень (адміністративних, дисциплінарних) та порушень етики посадових осіб[64].

У демократичних системах політичного життя і управління корупційний делікт не зникає, а йде в тінь або виявляється відносно, але не в достатній мірі контрольованим. Філіппіни і Бангладеш, населення яких піднімалися на відкриту боротьбу проти військових корумпованих режимів, дають приклади того, що корупційний делікт не може вважатися частиною східної культурної традиції. Сінгапур і деякі інші країни, що розвиваються, можна навести як приклад успішної реалізації антикорупційних державних програм.

Виявилось, що хабарництво і корупційний делікт є культурно релятивними феноменами: те, що вважається хабарем у країнах Західної Європи, є нормою ділової поведінки в багатьох країнах Азії. Наприклад, у більшості країн світу широко поширені чайові, про що заздалегідь попереджають туристів. Як бачимо, кожна країна має свою корупційну історію, і практика зловживання владою характерна для всіх національностей.

Створення нових суспільних відносин нерозривно пов'язані з утвердженням ідеї соціального прогресу. Минуле становить для нас значно більший інтерес не в тих об'єктивованих формах, у яких воно існувало свого часу, а будучи переданим через світосприйняття та уявлення його сучасників.

Адже певний факт або подія набувала значення й сенсу тільки в оцінках і ставленні до них людей, яким судилося жити саме в той конкретний період. Перебіг подій багато в чому зумовлювався певними рисами людей, особливостями їх свідомості, світосприйняття, культури. На цій основі формувалися зразки поведінки в суспільному житті, притаманні тій чи іншій спільноті людей. Саме таким сприймаються певні форми реакції на події, відповідні дії, усталені норми поведінки, звичаї, традиції, які склалися в процесі взаємодії з фактами й подіями навколишнього світу, свідчать про її культуру та відмінність від інших спільнот. При цьому дуже важливо, ким усвідомлює себе певна спільнота людей, крізь призму якої соціальної форми дивиться на суспільні події – територіальної, фахової, станової чи етнічної. Це в свою чергу, зумовлює й характер відносин між людьми в суспільстві: між певними верствами, між останніми і державою, між державою та окремою особою тощо. На цій основі передбачалося будівництво соціально справедливого суспільства без зловживань права, влади та без корупційного делікту.

У період Нового часу в Європі була широко розповсюдженою теорія суспільного договору, здобула свій логічно завершений вигляд в XVII - XVIII ст. Відповідно до цієї теорії держава виникла як продукт свідомої діяльності людей, як результат певного договору між ними. За цим договором у тих, хто очолює державу і простих громадян складається ряд взаємних прав та обов'язків, які мають на увазі і взаємну відповідальність за їх виконання. Громадяни зобов'язані виконувати закони, прийняті державою, яка, у свою чергу, зобов'язана дотримуватися і захищати права громадян, передбачені законом. У разі зловживання владою громадяни могли розірвати договір, аж до повалення тих, хто так чинить. Теорія суспільного договору, демократична за своїм змістом, мала величезне значення для подальшого розвитку політичної системи європейських держав і об'єктивно завдала удару по корупційному делікту.

Дана концепція порушувала традиційно-релігійні уявлення про походження влади, нібито даної обраним людям «від бога» і тому мали моральне право вживати її на свій розсуд. Вона стверджувала, що народ повинен мати уряд, який повинен неухильно дотримуватися і захищати права громадян.

У своєму загальному значенні поняття «влада» означає право і можливість одних керувати, розпоряджатися й управляти іншими; здатність і можливість одних здійснювати свою волю щодо інших, робити визначальний вплив на їх поведінку і діяльність, використовуючи при цьому авторитет, право, насильство, збагачення та інші засоби. Владні відносини властиві громадському житті, та без них неможлива людська цивілізація[63]. В наш час методом влади та її складовою може виступати корупційний делікт. Корупційний делікт, як явище, не може існувати поза межами влади. Похідним моментом корупційного делікту є наявність у індивіда владних повноважень. Як зазначив один із дослідників, «влада корумпує, а абсолютна влада корумпує абсолютно», не знаю, хто і коли це сказав, але сказав він чисту правду.

У європейських державах на вимогу населення в XVIII - XIX ст. були здійснені ліберальні реформи, закріпивши положення про те, що влада повинна

існувати для блага підданих, і чиновники і громадяни держави повинні неухильно дотримуватися законів, а, отже, і не чинити корупційний делікт.

З цього приводу німецький філософ Ніцше розвивав ідею про те, що сутністю і законом світу є воля до влади, панування сильних над слабшими. Ніцше висунув ідею надлюдини. У своїх роботах він створив ідеал людини, яку назвав «білявою бестією, яка може собі дозволити нехтувати морально-етичними нормами суспільства»[180], які він тлумачив в якості засобу виживання убогих та примітивних істот. Власним баченням соціальних стосунків, які дозволяють їй підніматися над юрмою, ставитись до неї з презирством, що не заважає керувати широким загалом. У своїй діяльності надлюдина керується не стільки розумним началом і нормами, скільки фізіологічними потребами і прагненням до влади. Одночасно, як вважає Ніцше, цей супермен наділений вищими чеснотами і повинен стати творцем більш досконалих форм життя і відносин у суспільстві, яке, у свою чергу, повинно бути розплідником по вирощуванню сильних особистостей.

Біда суспільства, на думку Ніцше, у тому, що люди, сприйнявши вчення християнства про рівність перед Богом, вимагають рівності на Землі. Ідеї соціальної рівності він протиставляє міф про природну, фатальну нерівність людей. Існує раса панів, покликана керувати, стверджує Ніцше, і раса рабів, що має коритися. Тому треба відмовитися від християнської моралі, «моралі рабів» і визнати «мораль панів», що не знає милосердя (сильному все дозволено)[181].

Основа життя, за концепцією Ніцше, - це воля. "Життя для мене, підкреслює Ніцше, тотожне інстинкту зростання, влади, накопичення сил, зміцнення існування; якщо відсутня воля до влади, істота деградує".

Теоретично виникнення та існування корупційного делікту стає можливим з моменту відокремлення функцій управління в суспільній і господарській діяльності. Саме в цьому випадку у посадової особи (керівника) з'являється можливість розпоряджатися ресурсами і приймати рішення не на користь суспільства, держави, фірми, а виходячи зі своїх особистих корисливих спонукань. У людини є певні потреби, звідси і виникає прагнення здійснити дії для вирішення потреб. Основною причиною є брак коштів, людина виявляється самотньою, що викликає розгубленість, втрату спокою і призводить до вирішення проблеми через вчинення корупційного делікту. Знаходиться найлегший шлях для реалізації потреби.

Задовольняти свої потреби людина може лише через використання можливостей навколишнього середовища, зокрема, через іншу людину або людські спільноти. Конкуренція між потребами відбувається за участю породжених ними емоцій, а емоція є показником наявності потреби і прогнозу можливості її задоволення. Чим сильнішою є потреба, тим яскравішою і сильнішою емоція. Неможливість самотійно її задовольнити неминуче призводить до залежності людини від тих, хто розпоряджається благами, які можуть задовольнити актуальну потребу. Цю залежність людина розглядає як обмеження свободи, тобто перебуває під впливом негативних емоцій. У цьому випадку прагнення унезалежнитись від впливу зовнішніх обставин штовхає людину на один із двох шляхів – відмовитися від конкретного джерела благ або



ж заволодіти ним через корупційний делікт. Тобто стати на шлях протиправних діянь, що повинні неминуче призвести до осуду та покарання.

Таким чином, суспільство почало отримувати можливість дієво впливати на якість роботи бюрократичного апарату. У міру подальшої демократизації політичних систем держав, завдяки існуванню реальної багатопартійної системи, цілої мережі різних громадських організацій, що займаються захистом прав населення, рівень корупційного делікту в розвинених країнах протягом XIX - XXI століть помітно зменшився в порівнянні з іншими країнами в різних частинах світу[259].

Від античної доби й до сьогоднішніх днів значною проблемою політики в Європі є проблема контролю за особами та групами осіб, які ставлять власні інтереси вище за інтереси держави і суспільства в цілому. З появою такої соціальної групи, як чиновництво, корупція, корупційний делікт, тобто підкупність та продажність, набула масштабного розмаху. Міра та відвертість визначалися повнотою надання чиновництву влади над населенням та рівнем загального культурно-цивілізаційного розвитку самого суспільства.

Ще понад два тисячоліття тому корупція та корупційний делікт сприймалися як чинник політичних змін, як явище, що неминуче спричиняє падіння некомпетентних режимів та зміну їх більш міцною владою. Визначаючи сутність корупційного делікту, слід передусім виходити з того, що корупційний делікт не може бути зведеним до якогось конкретного суспільно небезпечного діяння, до певного правопорушення. Зведення корупційного делікту до певного виду правопорушень, зокрема злочинів (така точка зору, що має місце серед певної частини науковців та практиків), є однією з найбільш істотних помилок у розумінні корупційного делікту. Корупційний делікт - це соціальне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на соціальні процеси. Існуючи в суспільстві та будучи породженням цих відносин, корупційний делікт пронизує всі без винятку соціальні сфери суспільства, однак по різному деформуючи суспільні відносини.

Якщо ж взяти методологічний аспект при аналізі поняття корупційного делікту, то для його розуміння і визначення дуже важливим є зауваження Сар Дж. Пундея, що корупція «не є інфекцією, яку раптом може «підхопити» здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та розвитку держави. Жодна країна не була ніколи повністю вільною від неї... Найбільш небезпечні форми корупції, як правило, спостерігаються в країнах, що перебувають у процесі політичного, економічного та соціального становлення...»[205].

Навряд чи можливо дати єдине, вичерпне визначення поняття корупційному делікту, яке б охопило спільні риси для усіх континентів і країн і, одночасно, точно розрізняло корупційні явища від таких, що не є корупційними в усіх випадках. «... Поняття корупції, - говорить в Кодексі поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку, який був прийнятий Генеральною асамблеєю ООН 17 грудня 1978р., - повинно визначатись національним правом, належить розуміти, що воно охоплює здійснення або

нездійснення якої-небудь дії при виконанні обов'язків в результаті прийнятих подарунків або які вимагаються, обіцянок або стимулів, або їх незаконне отримання щоразу, коли має місце така дія або бездіяльність»[176]. Щодо корупційного делікту, нами він розглядається як підкуп, продажність посадових осіб та їх поведінка, яка здійснюється в зв'язку з отриманим або обіцяним віддаванням.

Нашим дослідженням, пропонується включити в поняття корупційного делікту, отримання і привласнення власності посадовими особами, зловживання становищем для отримання невинуватеної особистої користі (пільг, переваг) в результаті неофіційного використання офіційного статусу, що веде до конфлікту між громадськими обов'язками і особистою користю. До визначення поняття корупційного делікту пропонуємо розглядати корупційний делікт як діяльність у різних сферах управління, використання посадовими особами наданих їм прав і владних можливостей з метою особистого збагачення чи незаконне надання благ і переваг, протекціонізм – висування працівників за ознаками родинності, земляцтва, особистої відданості та приятельських стосунків.

Зазначимо, що дискредитація посадової особи, руйнація, неефективність пов'язані не тільки з одержанням посадовими особами хабарів або незаконних привілеїв, але з ситуацією, коли посадові особи діють з інших вузькоогоїстичних мотивів.

Цивілізоване суспільство визнає моральні норми і соціальні цінності за визначальні регулятори і орієнтири суспільного життя. І політики як виразники інтересів суспільства мають всіма засобами, що практикують у даній соціальній системі – правовими, інформаційними, релігійними тощо забезпечити це. Дійсність багатьох навіть високорозвинених країн красномовно свідчить про те, якого поширення у суспільстві набув корупційний делікт - жорстокість, підступність, насильництво, агресивність. У взаємодії з іншими загрозами глобального масштабу вони дають підставу твердити, що головна проблема людства наприкінці ХХ століття - «вижити», зберегтися на Землі.

Політико-етичні погляди позначені переплетенням принаймні трьох основних ідей корупційного делікту:

а) реалістичне виправдання аморалізму, оскільки щоб утриматися, необхідно навчитися вміння бути недоброчесним і користуватися, чи не користуватися цим, виходячи з потреби;

б) доведення того, що вимоги раціональної з погляду доцільності, як правило, не розташовані у площині моральної аргументації (імморалізм);

в) надія на те, що з часом вибудується така політика, де правителі гарантують громадянам свободу та справедливість, безкорисливість.

Людство до цього дня не має достатнього рівня свідомості, щоб побудувати суспільство, у якому хоча б у сфері соціальних стосунків, перш за все економіки не був присутній примус[225]. А там, де свободу обмежують, обов'язково знайдуться ті, хто ці обмеження обходять з корисливою метою. Корупційний делікт і обмеження свободи – це частини одного і того ж механізму. Оскільки в економіці насильство (у широкому сенсі) присутне

завжди і всюди, – податкова і дозвільна системи, митна служба, і т.п. – то корупційному делікту можна пророкувати вічне життя. Корупційний делікт у сенсі зловживання владою з метою отримання матеріальних благ, є невід'ємним елементом економіки будь-якої країни. Це може наводити на думку, що хоча сучасні багаті нації були колись поміж найбільш мотивованих на досягнення цілей (тобто, перед тим, як вони досягли розвитку); тепер, як передбачав Джон Адамс (John Adams), їх заможні громадяни спрямовані на досягнення цілей, не пов'язаних з роботою (музика, мистецтво, література), щоб стати, за термінологією Рональда Інглгарта, пост-матеріалістами. З іншого боку, еліта і середній клас у менш розвинених країнах, усвідомлюючи свій неповноцінний економічний статус, можуть мати вищий рівень мотивації на досягнення. Корупційний делікт можливо долати вихованням морального права та релігією.

Існує два підходи до аналізу корупційного делікту. Перший – корупційний делікт – зло, знищує ефективність держави, і, як результат, заважає економічному зростанню; другий - корупційний делікт – це та данина, яку економічні агенти сплачують посадовцям, щоб працювати в умовах свободи від регулювання.

Намаганням застосування корупційного делікту є позбавлення керівного апарату можливості проводити «свою» політику, створення умов, за яких пересічний громадянин залежить не від законів, а від свавілля, тобто одним з головних аспектів корупційного делікту є обов'язковий його вплив на структури влади з метою вигідного коригування політичних і соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві. З'ясування сутності корупційного делікту ставить завдання виявити форми його прояву. Наше дослідження дає підстави стверджувати, що вони набувають різноманітних форм, адекватних рівню культурного розвитку соціуму. Він може проявлятися не лише у корисливих зловживаннях владою, а й у розкраданнях, інших економічних злочинах, з метою задоволення особистих інтересів. Саме задоволення інтересів як з корисливих, так із інших мотивів, є найхарактернішим для корупційного делікту. Формами прояву корупційного делікту є також інвестування комерційних структур за рахунок інших, надання пільгових кредитів, незаконна приватизація майна, внески на політичні цілі, прихована участь посадовців у комерційній та підприємницькій діяльності та ін.

Більшість фахівців сходяться на тому, що основними причинами корупційного делікту є недосконалість інститутів, які забезпечують внутрішні і зовнішні механізми дозволів та заборон. Незнання або нерозуміння населенням своїх прав, що дозволяє посадовим особам довільно перешкоджати здійсненню управлінських процедур або завищувати належні виплати. Залежність стандартів і принципів, що лежать в основі роботи бюрократичного апарату, професійна некомпетентність бюрократії, кумівство та заступництво, внаслідок чого формуються особисті стосунки (таємні домовленості), що ослабляють механізми контролю та запобігання корупційному делікту. Нерозвинене (слабке) громадянське суспільство, внаслідок чого громадяни не мають достатнього впливу щодо ефективного контролю за діями влади, тобто, регулювання однієї і тієї ж діяльності різними інстанціями.

Демократія здатна приборкати корупційний делікт, якщо вона дає пересічним громадянам можливість звертатися до влади зі своїми скаргами і претензіями, а посадовцям - стимул для чесної поведінки.

Як писав Арнольд Гайденгаймер у «Політичній корупції», слово «корупція» має історію винятково різних значень і конотацій[46]. Політологи і філософи наголошують на її присутності у політиці чи державі як зусиль щодо забезпечення багатства чи влади через незаконні засоби, тобто як приватної наживи за рахунок громадськості.

Починаючи з кінця XVIII століття, на Заході у ставленні суспільства до корупційних дій настав перелом. Ліберальні перетворення проходили під гаслом, що державна влада існує для блага людей їй даних, які орієнтують уряд на неухильне дотримання чиновниками законів[71]. Зокрема, згідно з Конституцією США, прийнятої в 1787 р., одержання хабара є одним з двох явним чином згаданих злочинів, за які Президенту США може бути оголошений імпічмент. Інституції громадянського суспільства почали здійснювати все більший вплив на якість роботи державного апарату. У процесі дослідження нами розроблені принципи етичного поводження посадовців, впровадження яких буде впливати на недопущення корупційного делікту:

1. Посада - це суспільна довіра, що вимагає від чиновника вірності Конституції, законам і моральним принципам вище особистої вигоди.

2. Посадовці не повинні переслідувати фінансові інтереси, що перешкоджають сумлінному виконанню обов'язків.

3. Посадовці не повинні займатися фінансовими угодами, використовуючи неоголошену урядову інформацію чи дозволяти невідповідне використання такої інформації для сприяння будь-якій приватній вигоді.

4. Посадовець не повинен просити або приймати будь-який подарунок інший коштовний предмет від будь-якої особи чи організації, стосовно яких він зобов'язаний виконати ті чи інші дії по посаді і невиконання яких може завдати істотної шкоди інтересу останніх.

5. Посадовці повинні докладати всіх зусиль для виконання своїх обов'язків.

6. Посадовці не повинні свідомо давати неправомочні зобов'язання чи обіцянки будь-якого виду, що мають метою поставити за обов'язок до їх виконання.

7. Посадовці не повинні використовувати посаду для особистої вигоди.

8. Посадовці зобов'язані діяти неупереджено і не віддавати переваги будь-якій організації чи окремій особі.

9. Посадовці зобов'язані захищати й охороняти майно і використовувати його тільки для дозволених видів діяльності.

10. Посадовці зобов'язані повідомляти про збиток, обман, зловживання і корупційний делікт відповідним органам.

11. Посадовці зобов'язані дотримуватися всіх законів і правил, які є однаковими для всіх незалежно від раси, кольору шкіри, релігії, статі, національного походження, віку чи фізичних недоліків.

12. Посадовці повинні уникати будь-яких дій, що створюють враження, що вони порушують закон чи етичні норми.

Незалежно від складу діяння, корупційний делікт породжує децентралізацію влади, яка, перерозподіливши повноваження, не призвела до здорових змін у середовищі реальних носіїв влади. Заступництво (клієнталізм) у багатьох традиційних або перехідних суспільствах лежить в основі зв'язку між населенням або окремою особою і місцевою структурою влади, а також між місцевими елітами і центральним урядом. Це явище може стати постійною і самодостатньою особливістю суспільства і специфічним механізмом корупційного делікту як важіль відносин між людьми.

Подальший розвиток соціальних інститутів ще більше розшарувало суспільство[240]. В різних країнах чиновницький прошарок з'явився в різний час, але кожне суспільство мало цей період в своєму розвитку. Корупційний делікт притаманний не тільки диктаторським або тоталітарним режимам. Сьогодні у світі, з урахуванням особливостей історичного розвитку країн, на нашу думку, склалося кілька моделей корупційного делікту. Найпоширеніша з них пов'язана з географією. «Географічна» класифікація узагальнює багато спостережень і висновків досліджень феномену. Його «континентальна» прив'язка не повинна сприйматися, як спроба приниження національної гідності якогось народу чи нації, оскільки на кожному континенті можна знайти приклади реалізації моделей, поіменованих у даній класифікації назвою іншого континенту. Умовно можна виокремити декілька варіантів корупційного делікту, які в різних регіонах світу набули своїх особливих та характерних ознак.

1. Держави з розвиненим громадянським суспільством. Для них характерний низький рівень корупційного делікту. Він сприймається суспільством як явна аномалія, пов'язана з порушенням норм. Цьому сприяють традиції, у яких висока доля цивільної культури та правосвідомості. Проте і Європейські країни не позбавлені цієї хвороби.

2. Традиціоналістське суспільство. Корупційний делікт у таких країнах пов'язаний з історією, культурою, традиціями, що обумовили функціонування держави. Цей різновид корупційного делікту, на відміну від попереднього, можна назвати соціальним. Це означає, що корупційні відносини найтісніше переплітаються з іншими соціальними відносинами: сімейними, земельними, етнічними, корпоративними та ін. Тут працюють вікові традиції, наприклад, пов'язані з бакшишем у Середній Азії чи практикою вибудовування довгострокових ділових і політичних відносин, що існують у деяких східноазіатських країнах і базуються на обміні дружніми зв'язками.

3. Політичні режими трайболістського типу. Для них характерна ситуація, коли влада продається «на корню» групі основних керуючих кланів, що домовилися між собою для забезпечення надійності їх існування. Перехід до цієї ознаки можливий за таких умов: фінансово-бюрократичні групи під тиском інстинкту самозбереження припиняють протистояння й домовляються; трайбалізм, груба сила; формується олігархічний консенсус між консолідованими фінансово-бюрократичними групами і частиною політичної

еліти.

Без сумніву територіальне визначення не можна брати в якості абсолюту, тому що, в Азії є країни такі як Сінгапур, з якої можна брати приклад для боротьби з корупційним деліктом.

Для країни це означає використання демократичних процедур як камуфляжу; економіка примітивізується, задовольняючи тільки найосновніші потреби населення з метою уникнення соціальних потрясінь й забезпечуючи інтереси вузької олігархічної групи.

Дисертаційним дослідженням класифікації корупційного делікту, пропонується здійснити дискурс країн, що показують низький його індекс.

Досить чітка й ефективна система боротьби з корупційним деліктом, яка спирається на солідну нормативну базу та однозначну підтримку суспільства діє у Фінляндії. Саме цю країну міжнародна неурядова організація по боротьбі з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» визначає як одну з найменш корумпованих країн світу. Фінляндія, як член Європейського Союзу, є учасником усіх основних нормативних документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Однак імплементація європейських законів у національну правову систему здійснюється цією країною досить виважено. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським із мінімально можливими змінами першого.

Фінський законодавець заклав принципи попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального Кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років в залежності від ступеня суспільної небезпеки злочину.

У галузі боротьби з корупцією у Бельгії пішли не лише традиційним репресивним шляхом – установленням кримінальної відповідальності за корупційні діяння, а також подбали про попередження корупційного делікту. Та ця проблема знайшла своє відображення у межах реформи COPERNIC ( модернізації державного управління), зокрема у реформі сектора фінансового контролю. Бельгія розширила поняття корупції стосовно зловживання владою, не обмежуючись лише кримінальним аспектом, а й залишивши місце для таких понять, як роз'яснення норм (правил, стандартів), їх нагадування, транспарентність поведінки, що веде до вироблення кодексу поведінки ( деонтології).

Досвід боротьби з корупцією у Німеччині та Словаччині свідчить про ефективність задіяння громадськості для боротьби з корупцією. Зокрема, відомство кримінальної поліції федеральної землі Нижня Саксонія впровадило прийом анонімних повідомлень від громадян про економічні злочини[154]. Таке рішення було прийнято за результатами пілотного проекту, під час якого за чотири місяці до вищезазначеного спецпідрозділу, який складається всього з 9 працівників прокуратури та 33 поліцейських, надійшло 184 повідомлення. Карні справи було відкрито у 124 випадках, з яких 30 % стосується справ щодо

корупції.

У структурі Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки діє Антикорупційний комітет, до повноважень якого входить проведення превентивних заходів та розслідування фактів корупції серед співробітників міністерства та поліцейських структур країни.

З метою отримання інформації про посадові злочини та локалізації цього явища в правоохоронних структурах установлено спеціальну телефонну лінію, по якій громадяни країни можуть повідомляти про відомі їм протиправні дії правоохоронців. Одночасно в міжнародній інформаційній мережі «Інтернет» створено веб-сторінку, де бажаючі можуть висловити свої пропозиції щодо необхідних заходів по боротьбі з корупцією в державних установах.

Крім того, в деяких державах у боротьбі з корупцією активно використовуються різноманітні громадські організації. Зокрема у Швеції незалежним моніторингом за рівнем корумпованості в тих чи інших сферах суспільства займається створена 1994 року громадська організація «Демократичний аудит», яка об'єднує в собі провідних шведських політологів, економістів та інших науковців. Поряд із моніторингом стану розвитку демократичних свобод у шведському суспільстві, ця організація займається і вивченням специфічних питань, у т.ч. пов'язаних із боротьбою з корупцією. Ривок у майбутнє Швеція почала в 30-ті роки, коли встановила так звану систему класового партнерства. Між лівими і правими політичними партіями Швеції завжди була домовленість у зовнішньополітичних питаннях. Політика компромісів була можлива саме тому, що всі сторони мали за основу національний інтерес усіх шведів.

Із змінними успіхами в шведському суспільстві велася боротьба між різними точками зору на ринкову економіку та засоби державного впливу на неї, на конституційну та інші реформи, на систему освіти та пенсійного забезпечення, але партнерами залишалися і праві, і ліві, навіть комуністи, – оскільки стояли на ґрунті спільних національних інтересів.

Разом з цим слід зазначити, що втілення в життя ефективних заходів із боротьби з корупційними проявами в окремих країнах не проходить без суттєвих проблем, подолання яких вимагає підвищення ефективності ведення боротьби з корупцією, створення дієздатних систем протидії цьому негативному явищу.

Так не дивлячись на актуальність даного питання у Польщі, до останнього часу не приймався окремий законодавчий акт щодо корупції. Вважалося, що достатньою правовою основою для боротьби з корупцією є низка статей Кримінального кодексу, які передбачають відповідальність за різні види хабарництва та перевищення повноважень посадовими особами. Однак загрозлива для держави поширеність корупції та потреба більш повної реалізації підписаних Польщею (у зв'язку зі вступом до Європейського Союзу) міжнародно-правових угод спонукала польську владу до вжиття додаткових заходів. Зокрема, наприкінці 2002 року урядом Польщі затверджено Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія». На виконання цієї програми створена та працює Надзвичайна кодифікаційна

комісія сейму Польщі, яка готує зміни до Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів. У XXI сторіччі Польща - це держава, в якій рівень корупції, порівняно з іншими країнами регіону та навіть з деякими державами старої Європи, досить невисокий. Дослідник корупції Антоні Камінський наголошує: «Існують три методи. Перший – законодавство країни має бути сформоване таким чином, аби ліквідувати саме ті елементи, що створюють корупційні ситуації. По-друге - реалізація права - функціонування поліції та судів, ця сфера вимагає термінової реформи. Третє - це просвітницька робота з суспільством. Але все це вимагає реформ на державному рівні».

Крім того, з 24 серпня 2006 р. увійшов в дію Закон про «Центральне антикорупційне Управління (ЦАУ, Centralny Urząd Antykorupcyjny)». Основною метою діяльності ЦАУ є боротьба зі зловживаннями владою та використанням привілеїв для досягнення особистої і майнової користі, а також діяльністю, спрямованою проти економічних інтересів держави. ЦАУ повинне переслідувати корупційну злочинність, ретельно перевіряти майнові декларації чиновників та працівників сфери самоуправління, слідкувати за спробами порушити заборону поєднання громадських (державних) функцій із господарською діяльністю.

З бюджетного резерву на формування ЦАУ (в службі мають працювати близько 500 осіб) до кінця 2006 року виділено 60 млн злотих. За наявними даними, на сьогодні до ЦАУ надійшло близько 4 тис. заяв від бажаючих поступити на роботу до цієї спецслужби, понад 30 % бажаючих складають випускники юридичних факультетів із прокурорськими та суддівськими спеціальностями. Понад 300 кандидатів пройшли перший екзаменаційний етап – тести із загальноосвітніх питань, психологічні тести та кваліфікаційні співбесіди. Наступним етапом для них будуть медичні комісії, перевірка на допуск до роботи із закритою інформацією та тести на детекторі брехні.

Не дивлячись на те що тестування на детекторі брехні формально є добровільним, тих, хто відмовиться від проходження на ньому, не зарахують до ЦАУ. Керівнику ЦАУ дозволяється також, у разі потреби, періодично відправляти для перевірки на детекторі брехні кожного діючого співробітника служби. Ще однією особливістю ЦАУ є те, що це перша служба в історії сучасної Польщі, в якій буде законодавчо заборонено працювати колишнім співробітникам спецслужб Польської Народної Республіки. Натомість, частину співробітників до ЦАУ набиратимуть із Центрального слідчого управління (Centralne Biuro śledcze), яке входить до структури МВСіА, та АВБ.

Досить активно намагаються боротися з корупцією уряди країн Балтії.

Одночасно, на думку спеціалістів, унаслідок нескоординованості дій між правоохоронними органами Латвії (боротьбу з цим негативним явищем у країні здійснюють аж 16 різних структур, у т.ч. правоохоронних), країна залишається найкорумпованішою у Європейському Союзі. У зв'язку зі вступом Литви до Європейського Союзу у заяві Європейського Парламенту теж зазначається про необхідність активізації боротьби в цій країні з корупцією та організованою злочинністю, особливо на кордоні.



З огляду на актуальність проблеми боротьби з корупцією, одним із головних завдань сучасності для багатьох держав світу є перегляд комплексу організаційно-правових та інших заходів на національному рівні з метою їх удосконалення, підвищення рівня взаємодії на двосторонньому та регіональному рівнях, а також активізація діяльності в межах міжнародних організацій у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю[143].

Практика роботи у цьому напрямі державних структур із правоохоронними органами зарубіжних країн свідчить про те, що саме досконалість нормативно-правового забезпечення протидії вказаному явищу та наявність ефективної системи протидії йому на національному й міжнародному рівнях є однією з головних умов успішного вирішення зазначеного питання. Слід також вказати, що у багатьох державах світу з метою здійснення цілеспрямованих заходів розроблені, ухвалені та діють спеціальні закони щодо боротьби з корупцією.

Наприклад, у Румунії з 2000 року діє закон №78/2000 «Про попередження, виявлення та покарання корупційних дій», а з 1 березня 2003 р. набув чинності закон № 39 від 21 січня 2003 р. «Про попередження та боротьбу з організованою злочинністю».

У деяких країнах світу існують закони, які безпосередньо спрямовані на боротьбу з корупцією, або регулюють окремі аспекти у межах законів щодо боротьби з організованою злочинністю або законах, які регулюють державну службу (Білорусь, Литва, Румунія).

Водночас, у багатьох державах світу, зокрема в Австрії, Чехії, Швеції та в деяких інших, немає єдиного спеціального закону у сфері боротьби з корупцією. У цих країнах нормативно-правові документи з питань боротьби з корупційними проявами охоплюють низку законодавчих актів, а діяльність державних органів регламентована відповідними частинами Кримінального кодексу або, як один із варіантів, на основі співробітництва з міжнародними організаціями, насамперед Інтерполом і Європолем[238].

Національне законодавство Великобританії у сфері боротьби з корупцією є досить розгалуженим, оскільки певні норми матеріального права, які стосуються правовідносин, що виникають унаслідок вчинення тими чи іншими посадовими особами корупційних дій, можуть міститися у різних актах (не тільки кримінального, а також інших галузях права). У Великобританії виділяється політична корупція - як найбільш небезпечна форма корупційної діяльності. Найчастіше політична корупція пов'язана з нелегальним або прихованим фінансуванням політичних партій чи політичних діячів, для чого використовуються кошти, отримані як хабар, внаслідок ухилення від сплати податків, шахрайства, фіктивного банкрутства.

Зазначимо, що за даними «Глобального барометра корупції», підготованого організацією Transparency International 2010 року, Грузія належить до країн, в яких менше ніж шість відсотків респондентів відповіли, що минулого року давали хабарі[194]. Для порівняння, у цьому ж дослідженні Україна потрапила у сегмент країн, де аналогічний показник становить від 30 до 49,9 відсотка. 78 відсотків грузинів відповіли, що корупція зменшилась за

останні три роки, тоді як лише дев'ять відсотків зазначили, що вона зросла (це найменший показник серед усіх досліджуваних країн). Таким чином, за останні вісім років за рівнем сприйняття корупції Грузія піднялася з 127-мої до 68-мої позиції (для порівняння, 2010 року Україна в цьому рейтингу зайняла 134-те місце серед 178 країн світу). Додаток Б.

Досягнення у боротьбі з корупційним деліктом є тепер предметом національної гордості грузинів. Ще десять років тому будучи практично на межі фінансового краху через тотальну тінізацію та криміналізацію економіки, тепер Грузія є прикладом для наслідування в регіоні, вона готова ділитися своїм досвідом з численними закордонними делегаціями, які відвідують цю країну[246].

Щоб зменшити можливості для корупційного делікту, грузинська влада активно запроваджує сучасні технології при обслуговуванні населення, коли більшість документів (довідки, свідоцтва) можна отримати в режимі онлайн, навіть якщо громадянин на даний момент не перебуває в Грузії. Подібний підхід усуває бюрократичні бар'єри, є орієнтованим на задоволення потреб клієнта та дозволяє значно зекономити кошти на утримання апарату. Крім того, всі документи заносяться в єдиний електронний реєстр, що в майбутньому дозволить оперативно дізнаватися, на кого зареєстроване те чи інше підприємство, яким майном володіє окремо взятий чиновник і які його доходи.

Удосконалення законодавчої бази з метою ефективної боротьби з корупцією та організованою злочинністю в багатьох державах світу стало поштовхом для розробки комплексу інших додаткових заходів організаційного, правового та інформаційного характеру. Зокрема, у деяких державах ухвалено національні стратегії (доктрини, директиви тощо) або програми у сфері боротьби з корупцією, які мають перспективний характер і передбачають здійснення комплексу організаційно-правових та інших заходів щодо подальшого вдосконалення існуючої системи протидії корупції.

«Три Анти» розшифровувалася як «анти-корупція», «анти-бюрократизм» і «анти-марнотратство» - найменування кампанії чистки держапарату, розгорнутої в Китаї. В ході цієї кампанії були сформовані спеціальні антикорупційні народні суди, тисячі громадян засуджувалися до смертної кари. Тому реальна постановка цілей в боротьбі з даним явищем повинна враховувати цю обставину і визначати основні завдання по доведенню до мінімуму корупційного делікту в структурах влади різних рівнів і галузей. В питанні про першопричини корупційного делікту ми багато в чому погоджуємось з концепцією Ден Сяопіна, досвід якого по боротьбі з корупцією в КНР досить ґрунтовно розглядається у виставі, при цьому він вважав, що «людина, особистість якої досягла повного розпаду, моральній реставрації не підлягає».

Сінгапурська антикорупційна стратегія застосовувалася, починаючи з 1965 року, як система заходів з викорінення корупції в одній з найбільш корумпованих країн світу - Сінгапурі. Система передбачала: чітку регламентацію дій чиновників, спрощення бюрократичних процедур, суворий нагляд над дотриманням високих етичних стандартів. Центральним елементом

системи стало автономне Бюро з розслідування випадків корупції, в яке громадяни можуть звертатися зі скаргами на держслужбовців і вимагати відшкодування збитків. Одночасно з цим було посилено антикорупційне законодавство, підвищена незалежність судової системи (з високою зарплатою і привілейованим статусом суддів), введені економічні санкції за дачу хабара або відмову від участі в антикорупційних розслідуваннях, а також вжито жорсткі акції аж до поголовного звільнення співробітників. Це поєднувалося з підвищенням зарплат чиновників і підготовкою кваліфікованих адміністративних кадрів. В даний час Сінгапур - найменш корумпована країна в світі.

Ізраїль є однією з країн, де існує досить висока протидія корупційним проявам. Це забезпечується системою визначеного дублювання моніторингу за можливими корупційними діями. Це здійснюється урядовими організаціями та спеціальними підрозділами поліції, відомством Державного контролера, незалежним від міністерств та державних відомств і громадськими організаціями, наприклад «Відомства за чистоту уряду». Ці організації досліджують можливі корупційні прояви, а у випадку виявлення інформують органи розслідування. Причому отримана інформація повинна в обов'язковому порядку доводитися до громадськості. Дуже важлива незалежність цих організацій від керівництва міністерств та відомств, чиї чиновники можуть бути причетними до корупції. На управління по боротьбі з корупцією, що входить в Адміністрацію прем'єр-міністра, покладений також обов'язок постійно навчати чиновників запобіганню можливих корупційних дій та координувати роботу різних внутрішньовідомчих служб з боротьби за чистоту державних органів.

Основною метою створеної у травні 1999 року «Групи країн проти корупції» (GRECO), що діє в межах Ради Європи, є оцінка рівня корупції в державах-членах організації, виявлення недоліків у національних механізмах боротьби з корупцією, підтримка в проведенні необхідних законодавчих та інституційних реформ у цій сфері, здійснення контролю за виконанням угод і правових документів, прийнятих Радою Європи відповідно до програми дій проти корупції.

Від античної доби й до сьогоднішніх днів значною проблемою політики в Європі є проблема контролю за особами та групами осіб, які ставлять власні інтереси вище за інтереси держави і суспільства в цілому. З появою такої соціальної групи людей, тобто підкупність та продажність їх, набула масштабного розмаху. Її міра та відвертість визначалися повнотою надання людині влади над населенням та рівнем загального культурно-цивілізаційного розвитку самого суспільства.

Ще понад два тисячоліття тому корупційний делікт сприймався як головний чинник політичних змін, як явище, що неминуче спричиняє падіння некомпетентних політичних режимів та зміну їх більш міцною владою. Отже, навіть побіжний огляд свідчить, що в керівництві західних держав є що запозичити. Певні норми уже перейняті і діють, інші перебувають у стадії обговорення в Україні. Але варто врахувати, що запозичення не може бути

сліпим і повним, по-перше воно повинно бути вибіркоким, по-друге з урахуванням результатів застосування даної норми і національних особливостей.

Спільну думку висловили в своїх працях дослідники М. Мельник, М. Камлик разом з Є. Невмержицьким з приводу такої важливої особливості корупції, як її латентність, зазначаючи, що це значно ускладнює боротьбу з нею [91]. Також ними визначено, що в основі корупції лежать такі вікові традиції взаємовідносин у суспільстві, як "Послуга за послугу", "Ти мені - я тобі". Тому корупція, на їх думку, як правило, не тягне за собою скарг, оскільки сторони одержують взаємну вигоду від протиправного діяння. М. Мельник навіть поклав такі традиції в одну із сформованих ним схем корупційних відносин, зазначивши, що "тут про взаємодію суб'єктів корумпованих відносин може йти мова лише на матеріальній основі"[151].

Єдиною і для Є. Невмержицького, і для М. Мельника є також думка про те, що корупцію слід розглядати не тільки як правові, а й як моральні відносини. Корупція, зауважує М. Мельник, - "це система негативних поглядів, установок, переконань, спосіб мислення, який обумовлює спосіб життя. Корупційна модель поведінки має психологічне коріння, а корупція - психологічне походження. Проблема вибору поведінки і є психологічною проблемою в основі корумпування суспільних відносин, та з цього погляду суть запобігання корупції має зводитись до того, щоб проблема вибору перед особою поставала якомога менше, а при її виникненні - особа мала всі підстави розв'язати її на користь правомірної поведінки"[156]. І саме цей момент підтверджує, що морально-психологічний аспект прояву корупції не можна не враховувати при створенні ефективного механізму боротьби з корупцією. Саме такий аспект відокремлював М. Мельник серед інших: політичного, соціально-економічного, правового, який не врахували деякі інші дослідники.

На думку сучасного дослідника М. Данчука «корупційний делікт правоохоронців обумовлений соціально- та індивідуально-психологічними чинниками. Індивідуально-психологічні чинники є первинними та такими, що зумовлюють схильність до проявів корупційного делікту. Соціально-психологічні чинники є вторинними, вони визначають формально-змістовні характеристики корупційного делікту» [68].

## **Висновок до другого розділу**

Підводячи підсумок, та уточнюючи, що неможливо виокремити домінуючий підхід, адже боротьба з корупційним деліктом – проблема складна і, безумовно, комплексна, її вирішення передбачає не тільки використання

широкого спектру соціальних засобів, але і застосування повного набору соціально-філософських, організаційно – управлінських, політичних, правових і інформаційних заходів. Соціально-культурний механізм викорінення корупційного делікту безпосередньо обумовлений трансформаційною динамікою свідомості (суспільства і особистості) від інтегрованого тоталітарного зразка до ліберально-демократичного. У ході цього процесу відбувається глибинна зміна «ментального образу» людської гідності вільний демократичний менталітет громадянина суверенної і сильної країни, не приймає приниження її гідності ніякими діями і вимаганнями з боку корумпованої бюрократії. Тільки таке соціокультурне середовище і політична система здатні подолати корупційний делікт в корені.

Корупційний делікт – це неоднозначне, досить поширене соціальне явище, яке існує в багатьох формах, має різну мотивацію і наслідки. Корупційний делікт – це діяльність або навмисна бездіяльність, яка своїм результатом має порушення праввідносин та моральних засад, використання державних і публічних посад для незаконного збагачення або отримання вигод, які порушують права інших соціальних суб'єктів: держави, недержавних організацій та установ, колективів, осіб.

Суспільна небезпека корупційного делікту надзвичайно велика. Дослідженням проаналізовано, що корупційний делікт здійснює виключно шкідливий вплив на економіку і політику, підриває ефективність усіх видів управлінських рішень і програм, наносить шкоду стану моралі в суспільстві, підриває довіру громадян до посадових осіб, авторитет влади взагалі, руйнує принцип справедливості і чесного правосуддя. Особливу небезпеку корупційного делікту ми дослідили при розгляді хабарництва і підкупу, можливо відмітити: так званий «діловий хабар» (платіж з метою забезпечення або прискорення виконання ним своїх посадових обов'язків), «гальмуючий» хабар (за призупинення дії норми або незастосування її в справі, де вона в принципі повинна бути застосована), прямий підкуп (тобто, купівля не послуги, а посадовця, «придбання посадової особи з тим, щоб вона, залишаючись на роботі в організації і зовнішньо зберігаючи повну лояльність, справді турбувалась про корисливі інтереси хабародавця»)[232].

Уточнено, що корупційний делікт є субкультурою багатьох країн, які стали на шлях демократичного розвитку. Його наявність виправдовується тим, що люди в окремо взятій країні можуть терпимо ставитись до сплати невеликих сум за надання послуг (за видачу документів, оцінок та ін.), але це не означає, що вони схвалюють такі дії, просто інколи це сприймається як «подарунки та знаки уваги». Проте повинна існувати чітка межа між «вдячністю у відповідь» і вдячністю, що кваліфікується як хабар. Якщо подарунок виходить за межі традиційної гостинності, це вже є антипод прийнятих суспільством моральних настанов, який створює систему позитивних цінностей та соціальних традицій.

Корупційний делікт є загальним комплексним феноменом з боку розгляду соціальної філософії виокремлено ряд підходів, що можна згрупувати на 3 рівні: теорії соціального детермінування, інституційні теорії та особистої мотивації. В основі корупційного делікту лежать вікові традиції взаємовідносин

у суспільстві.

Компетентний юридичний словник Генрі Блека визначає корупцію як: « Діяння, які не сумісні з офіційними обов'язками посадової особи і правами інших осіб; діяння посадової особи, яке незаконно і неправомірно використовує своє становище або статус для здобування переваг для себе або іншої особи в цілях, які протилежні обов'язкам і правам інших осіб»[23].

Корупційний делікт є складним соціальним явищем з надзвичайно великою диверсифікацією, тобто різноманітністю його проявів та форм. Відомий дослідник корупції В. Рейсман розглядає такі види корупційних діянь, як ділові, гальмові і як прямий підкуп. Опираючись на наукові узагальнення, слід зазначити, що корупційний делікт за своїм змістом на сучасному етапі розвитку українського суспільства проявляється у різних формах і способах, що охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень. Корупційний делікт зростає, коли країна знаходиться в стадії модернізації та в перехідний період[230].

Нами проведено етнокультурний контекст існування корупційних дій в тоталітарному та громадянському суспільстві. Корупційний делікт в тоталітарному соціумі вражає своїми масштабами, через підпорядкованість та служіння. Необхідність виконання протиправних дій, що існують в системі суспільства, для уникнення покарання та осуду членів системи. В громадянському суспільстві існує можливість вибору, особа діє на свій розсуд, чи порушувати правові норми та ціннісні орієнтації чи не зважати на правила заради задоволення своїх потреб.

Корупційний делікт як соціальне явище не може бути викоріненим в якійсь окремій державі чи на якомусь конкретному етапі розвитку соціально-політичної системи. Оптимальним у протидії корупційному делікту є: зменшення його обсягів та небезпечності; обмеження сфери обумовлення та поширення, взаємовпливу корупції та економічних, політичних, правових та інших соціальних явищ і процесів; збільшення ризику настання негативних наслідків для особи - учасника корупційних відносин. Громадяни мають знати свої права і боротись за їх виконання, а саме здійснювати контроль за порушеннями і не боятись інформувати правоохоронні органи про такі дії. А також інформувати інспекції та управління про порушення норм та неякісні послуги. Такі дії є цивілізованими, простір сучасності диктує вибір, обмін та інформування. Українцю необхідно перезавантажитись для правових дій, якщо є закон його необхідно дотримуватись, а не шукати обхідні шляхи уникання покарань.

Таким чином, з урахуванням вищезазначеного можна зробити наступні висновки:

По-перше, відмінності у поглядах різних дослідників на розвиток явища корупції в українському суспільстві обумовлені різного роду аспектами, чи то соціально-політичний, чи то суто кримінологічний, покладеними в основу визначення поняття корупції.

По-друге, слід зауважити, що головним соціальним аспектом розвитку корупційного делікту в українському суспільстві є її соціальне походження.

По-третє, незважаючи на зазначені радикальні відмінності, українські дослідники мають спільні думки з приводу основних чинників, що впливають на розвиток корупції та корупційного делікту.

### **РОЗДІЛ 3**

## **ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ КОРУПЦІЙНОГО ДЕЛІКТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

### **3.1. Соціально-філософські засади дослідження корупційного делікту в інформаційному суспільстві**

Визнання пріоритету соціальних і моральних цінностей та цілей - одна з істотних ознак відповідності вимогам часу, потребам суспільного поступу для обмеження дій корупційного делікту. Сучасний соціум потребує нових умов існування, де є вільні можливості доступу до інформації та знань. У розвинутих країнах уже сьогодні існуючі суспільні відносини багато в чому визначаються саме цією обставиною. Відповідно і економіка суспільства орієнтована на виробництво, насамперед, продуктів інформаційної, інтелектуальної діяльності, що пов'язані із виробленням нової інформації і нових знань, з перетворенням їх у стан, зручний для використання іншими людьми, та продажем цих продуктів як товару. Перехід до інформаційного суспільства - це найбільш раціональний шлях підвищення якості життя населення країни за рахунок вступу України на новий шлях цивілізованого розвитку і переходу економіки на наукоємні, ресурсозберігаючі виробництва.

Підставами для такого переходу є постійний рух країни від комп'ютеризації (у 60-х - 80-х рр.) до інформатизації (у 80-х - 90-х рр.) і створення розвиненого інформаційного середовища суспільства (на рубежі століть).

Підвищення рівня обізнаності і знань дає можливість людині сьогодення бути вільною, мати свій вибір, як послуг так і можливостей уникнути корупційного делікту. Експерт з питань криміналістики О. Шостко, Харківська юридична академія, робить припущення, що саме відсутність економічної та політичної свободи спонукає людей до корупції, в державі колапс правових органів, в Україні за 2012 рік було відкрито 5158 корупційних справ.

Інформаційне суспільство - це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, - глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не буде мати ні часових, ні просторових, ні політичних меж; яке, з одного боку, сприятиме взаємопроникненню культур, а з іншого - відкриватиме кожному співтовариству нові можливості для само ідентифікації та розвитку свідомості. Таким чином розвиток інформаційного суспільства встановлює можливості соціального та громадського контролю, моніторингу та свого роду соціальної реклами.

Політика і мораль достатньо взаємодіють повсякденно і безпосередньо як форми суспільної свідомості та практики. Людина сучасності отримуючи знання має розрізняти етичні поняття - добро, справедливість, чесність, гідність, порядність - не лише оцінювати політичну діяльність влади, держави, партії чи політика, але й або підтримувати цю діяльність, морально санкціонувати і стимулювати її, або засуджувати, «блокувати». Розглянувши сутність корупційного делікту та його структурні компоненти: корупційні прояви та делікт, можна показати місце в ньому культури як визначального чинника протидії корупційному делікту. Культура є способом організації людського життя у природі, процесу виробництва, споживання, передачі від покоління до покоління матеріальних та духовних цінностей, якими характеризується поступальність суспільного розвитку. Вона допомагає людям структурувати й систематизувати свій власний та суспільний досвід, який необхідно використовувати для подолання соціальних девіацій взагалі, а корупційний делікт зокрема. Цілісне відношення людини до світу, до самої себе сприяє виробленню нею сенсу власного життя, формуванню її уявлень про суспільний ідеал і пошуки його втілення в життя. Саме філософія спрямована на такі дії для збагачення людських понять, що не тільки матеріальне забезпечення необхідне для виживання, а система цінностей, які допомагають людині орієнтуватись у світі та здійснювати відповідні перетворення[162].

Соціальна структура будь-якого суспільства і відповідні механізми розшарування його станів та індивідів є наслідком тих процесів, що відбуваються в господарстві та політиці. Не тільки форма власності та організація господарського життя, а й природа влади, її вплив на ті чи інші сфери життєдіяльності суспільства значною мірою зумовлюють механізми й напрями соціального розшарування, визначають статус тих чи інших станів, їх ієрархію, що дає підстави вступати у відповідні відносини. Водночас у процесі взаємодії між різними сферами буття суспільства його соціальна структура



виступає не лише як наслідок форм організації влади та господарського життя, їй притаманні й певні механізми та закономірності внутрішнього існування і розвитку. А це, в свою чергу, зумовлює відповідний вплив соціальної ієрархії на механізми формування влади в суспільстві та форми й результативність корупційного делікту. Важливим чинником станового розширення суспільства є місце і роль поділу праці. Розподіл життєвих ресурсів, стосунків, ставлення до інших, гарантування безпеки – вимагають певної організації стосунків між індивідами. Це породжує ієрархізацію соціальних станів відповідно до продуктивності та суспільного поділу праці. На цій основі кожен із соціальних станів засвоює і сповідує певні зразки поведінки, відповідні норми й правила, виробляє систему критеріїв оцінки трудової діяльності та її значення для суспільства, тобто витворює власну ідеологію й систему соціально-психологічних ознак сприйняття й оцінки свого становища в ньому. Оцінивши власну позицію при наявності корупційного делікту, індивід сам вирішує як діяти для покращення становища, як швидше вирішити життєві обставини.

Соціальна верства - функціонально-рольова, статусна соціальна спільність, головне для якої - ступінь причетності до власності, влади, доходів, впливу. Введення поняття «соціальна верства» збагачує наукову теорію ідеєю роздробленості соціальних ролей, функцій залежно від становища людей у суспільстві. Об'єктивними передумовами існування соціальних верств є: розподіл праці, наявність ієрархії, участь у виробництві, розподілі, споживанні; майнова, правова, статєва, освітня, професійна нерівність. Все це зумовлює соціальну диференціацію та поляризацію з характерною боротьбою за доступ до матеріальних благ, ресурсів, влади, престижу.

Розгляд людських потреб у соціально-економічному контексті сприяє створенню теорії соціального характеру особистості. Лише належний, чесний, люблячий, творчий і працьовитий тип характеру є продуктивний до самовираження й самореалізації, а головне необхідно побороти страх. Внаслідок здійснення радикальних соціальних і економічних реформ можна створити суспільство, в якому задовольнятимуться істотні людські потреби. Фундаментальні потреби не лише як рушійні сили, а і як мета, суть якої полягає у встановленні гармонії людини з іншою людиною і самою собою. Найефективнішим способом гармонійного розвитку людини, є творча професійна діяльність, оскільки вона може дарувати задоволення. Через недосконалі форми суспільства й природні розбіжності індивідуальних здібностей, вільний вибір особистості того чи іншого виду діяльності завжди обмежений. Причина не лише в соціально-економічному та політичному стані суспільства, а й у природі індивіда, його ставленні до життєвих цінностей та діяльності[214].

Механізм впливу корупційного делікту проявляється через негативний безпосередній вплив на особистість, її морально-етичні установки, інтереси, потреби, а також через формування корупційного мікро- та макро оточення, під дією якого існує підвищена вірогідність обрання особою корупційного виду поведінки. Корупційна поведінка - протиправна поведінка, представляє

достатньо широкий спектр різних за характером і ступенем суспільної небезпеки правопорушень (кримінальних, адміністративних, дисциплінарних) та порушень етики посадових осіб. При цьому спостерігається тенденція, згідно з якою особа, яка вчинила корупційний злочин, раніше обов'язково характеризувалась вчиненням менш суспільно-небезпечних корупційних правопорушень. За загальним правилом, до вчинення корупційного злочину особа поступово переходить від менш суспільно-небезпечних, наприклад, етичних і дисциплінарних, до більш суспільно-небезпечних порушень. Проте ці процеси, як і сама корупція, характеризується значним рівнем латентності, що створює суттєві перешкоди для повного і всебічного їх дослідження.

Корупційний делікт, як негативне соціальне явище, здійснюючи вплив посилює і власні якісні та кількісні показники. Особливо небезпечний вплив корупційний делікт проявляється у підриві моральних засад суспільства шляхом деформації морально-етичних цінностей, інтересів і потреб окремих громадян та осіб, які здійснюють публічні функції. Саме ця властивість слугує підґрунтям, негативним фоном для подальшого визначення корупційного делікту.

Інформаційне суспільство відкриває особистості вступ в правове спілкування, передбачає поєднання її інтересів з інтересами інших людей, а також формування ставлення особи до діючих норм, які вона засвоїла в процесі отримання знань про ці норми та правила що діють в соціумі. Це ставлення не зводиться до простого пристосування до них, як до ординарного акту, а є складним відношенням дії та впливу існуючих норм, їхнього сприйняття, відторгнення, ігнорування, порушення тощо. Якщо поняття соціальне - це сукупність будь-яких властивостей і особливостей, що формуються індивідами чи спільнотами в процесі спільної діяльності за конкретних умов і проявляються в їхньому ставленні один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя, то соціальне виникає тоді, коли поведінка одного індивіда підпадає під вплив іншого індивіда (групи індивідів) безпосередньо чи опосередковано. Саме в процесі взаємодії вони впливають один на одного і сприяють тому, що кожний з них стає носієм і виразником соціальних властивостей корупційного делікту[191].

Ключовим поняттям тут є соціальні відносини - усталена, така, що історично склалася за конкретних умов, місця і часу, система зв'язків між окремими індивідами й соціальними спільнотами, які беруть певну участь в економічному, політичному й духовному житті, мають певний соціальний статус, спосіб життя, джерела й рівні доходів та особистого споживання. Ці відносини складаються з місця й ролі людей у суспільстві, способу їх життя, умов існування. Вони виявляються в результаті зіставлення становища окремих індивідів, суспільних верств у соціальній структурі через комунікаційні зв'язки між ними, тобто через взаємний обмін інформацією, оцінювання власного становища порівняно зі становищем інших з метою впливу на результати їхньої діяльності, корекції поведінки та інтересів.

На формування психологічної установки особистості щодо корупційного делікту значно впливає соціальна група, а також суспільство в цілому, знову ж

таки соціальні умови, в яких живе особа. Слід враховувати, що дія групи і суспільства означає не просто дзеркальне відображення і сприйняття особистістю правових позицій соціальної групи чи суспільства. Це опосередковується власним соціально-правовим досвідом особистості, а також тими матеріальними умовами, в яких вона живе, і ресурсами, якими володіє. Моральний потенціал норми, її справедливості чи несправедливості у сприйнятті масової свідомості створює передумову успішної соціальної реалізації правової норми, корупційного делікту.

Корупційний делікт вважається закінченим з моменту незаконного одержання особою переваг перед іншими індивідами, а порушення спеціальних обмежень - з моменту вчинення зазначених дій. Відповідальність за нього настає незалежно від одержання особою переваг. Перш за все це соціальна відповідальність, що ґрунтується на правовому, юридичному, професійному, економічному осуді.

Корупційний делікт, по суті, і є комбінацією негативних рис людської натури. Світ влаштований таким чином, що людські риси характеру неможливо знищити. Суспільство і кожна окрема людина може тільки обмежити їх втручання. Мораль, правові норми, держава, етика, релігія - ті інструменти, за допомогою яких і відбувається це обмеження. Як тільки ці інструменти перестають працювати, у суспільстві починають валитися цивілізаційні основи взаємин між громадянами і державою і з'являється небезпека виникнення соціального хаосу. Тому одна з основних задач держави – це стримування власних вад громадян і не тільки ідеологічними і виховними, а й репресивними методами у рамках закону.

Отже звідси випливає висновок - корупційний делікт, як не прикро зазначити перебуває в постійній трансформації, а тому всі зусилля сучасного суспільства спрямовані на те, щоб знайти найефективніші шляхи подолання цього явища. Поняття «корупційний делікт» - поняття соціальне, тобто воно має відповідний соціально-моральний зміст.

Є й інший морально-психологічний бік корупційного делікту. Слід погодитись із твердженням про те, що коли держава створює умови для своїх громадян поводитися нечесно, то це породжує нездорову систему і має негативний вплив на суспільство. Проблема вибору поведінки і є тією основною психологічною проблемою, яка лежить в основі корумпування суспільних відносин. З огляду на це, суть запобігання корупційному делікту в принципі має зводитись до того, щоб проблема такого вибору перед особою, уповноваженою на виконання посадових обов'язків, поставала якомога менше, а при її виникненні - така особа мала всі підстави розв'язати її на користь правомірної поведінки. Недоліки й зловживання, що мали і мають місце від імені якоїсь ідеології, - це недоліки й зловживання лідерів самого суспільства, показник аморальності й безвідповідальності соціуму в цілому[161].

Корупційний делікт - це явище в сфері соціального управління, яке знаходить вираження в зловживанні суб'єктами управління своїми владними повноваженнями шляхом їх використання в особистих (в широкому розумінні – індивідуальних і групових, та інших) цілях. Корупційний делікт починається

тоді, коли цілі, які встановлені правом, суспільно схвалені культурними і моральними нормами, підмінюються при вирішенні корисливими інтересами посадової особи, які втілені в конкретних діях. Тому корупційний делікт характеризується більш вузько, як зловживання становищем в корисливих цілях будь - яким членом суспільства з порушенням норм.

Корупційний делікт для членів суспільства - засіб забезпечення не лише їх корисливого, а й політичного інтересу. У них відзначається подвійна мотивація: забезпечити надприбутки і владу заради їх збереження і примноження. У випадку корупційного делікту громадяни держави втрачають свій авторитет. І часто це бувають прямо протилежні інтереси, які завдають великої шкоди державі, громадянам держави, пов'язані навіть з втратою державного суверенітету. Дуже продуктивним є те, що в багатьох визначеннях корупційний делікт є посилення на закон та інтереси суспільства, держави і особи, порушення яких повинно бути базовими ознаками корупційного делікту.

За таких умов виникає потреба в розробці нового визначення корупційного делікту, щоб охопити його прояви. Тому з погляду соціальної філософії - це соціальне явище не зводиться до зловживань у системі управління, підкупу і хабарництва. Слід визнати, що в науці дотепер відсутній загальноприйнятий погляд на корупційний делікт, що не повністю розкриває його джерело, завдання, цілі й соціальні функції. Таким чином, аналіз низки досліджень показує, що у соціально-філософському плані дана проблематика вивчена недостатньою мірою.

Корупційний делікт можна визначити як складне соціальне (а за своєю суттю асоціальне, аморальне і протиправне) явище, що виникає в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, що використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів ( інтересів третіх осіб), а також для створення умов здійснення корупційних дій, приховування цих дій та сприяння їм. Корупційний делікт є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, він негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сферу громадську свідомість, міжнародні відносини.

Обумовлюючи потребу глибокого вивчення корупційного делікту з метою всебічного утримання процесу в певних рамках, які забезпечують дієздатність органів суспільної влади. Корупційний делікт як соціальне явище, нерозривно пов'язаний з розвитком економічних, правових і політичних інститутів суспільства. Рівень розвитку даних інститутів визначає «стан корупції».

З точки зору сучасної науки корупційний делікт треба вивчати на п'яти рівнях.

Перший рівень (філософський) - причини, що породжують корупційний делікт: історико-культурні, політичні, адміністративні, економічні і т. п. До теорій дослідження корупції на рівні причин, що породжують корупційний делікт можна віднести точку зору Г. Зіммеля, який вважав, що соціальний феномен продажності (від корупції посадових осіб до проституції у різних

сферах життєдіяльності соціуму) можливий у суспільстві розвинених товарно-грошових відносин, коли є здатність усіх продуктів, діяльності, відносин до обміну на щось третє, речове, на щось таке, що у свою чергу теж може бути обміняне. Зазначене дозволяє нам вивести цей рівень до визначального.

Другий рівень (соціальний) - власне корупційний делікт як різновид соціальних відносин. В силу цього саме соціології повинна відводитися основна роль у вивченні даного явища, саме вона покликана вивчати практики корупційних відносин, норми, що керують цими практиками, інститути, що охороняють ці норми. Термін «інститут корупції» використовується не випадково, оскільки, жоден офіційний документ таку практику не передбачає, люди «легітимізують», тобто визнають хабар нормою взаємин з тими, від кого вони залежать. У соціальній сфері негативні наслідки корупції зводяться до наступного: корупція припускає істотне розходження між оголошеними і реальними цінностями, детально ці процеси описані в теорії соціальної аномії Е. Дюркгейма через корупцію в суспільстві панує стан, коли частина суспільства, знаючи про існування зобов'язуючих їх норм, ставиться до них негативно або байдуже, вона формує в членів суспільства «подвійний стандарт» моралі і поведінки.

Третій рівень (психологічний) - психологія корупційних відносин. Цей аспект також необхідний хоча б у силу того, що за соціальних умов люди втягуються в корупційні відносини.

Четвертий рівень (моральний) - аморальні відносини. Домінуючою цінністю стають гроші, що призводить до зниження суспільної солідарності. У суспільній свідомості формується уявлення про те, що корупційний делікт – це нормально і легальними засобами неможливо досягти успіху, що призводить до соціальних девіацій.

П'ятий рівень (юридичний) - корупційний делікт стає нормою, що гальмує розвиток правової держави. Особа не несе відповідальності за корупційні дії бо не вважає їх за правопорушення.

Корупційний делікт ми розуміємо як поведінку, що відхиляється від формальних обов'язків (публічної ролі) під впливом відносно приватних (індивідуальних, родинних, окремої приватної групи) матеріальних, чи статусних можливостей. Зазначимо, що корупційний делікт вказує на неналежні дії громадян.

Ефективна протидія корупційному делікту вимагає використання всього спектру заходів соціального впливу на поведінку суспільних відносин. Серед них на першому місці повинні бути передусім заходи профілактично-попереджувального характеру, а осуд використовуватись здебільшого за умов вчинення корупційних деліктів.

Для упорядкування різноманітних напрямів дослідження такого багатогранного феномену як корупційний делікт ми виділили його види та типологію: побутову, ділову та владну.

Корупційний делікт першого виду (побутовий) може породжуватися взаємодією пересічних громадян і чиновників, громадян і осіб, що займають певні посади в різних державних та недержавних організаціях (викладачів,

лікарів, менеджерів тощо).

Корупція другого виду, тобто ділова, виникає при взаємодії влади і бізнесу або бізнесу і бізнесу. Наприклад, у разі господарської суперечки сторони можуть прагнути заручитися підтримкою посадовця з метою винесення рішення на свою користь та влаштування родичів, то що.

За змістом ми пропонуємо виділити такі групи безпосередніх причин та умов розвитку корупційного делікту:

- політичні (замкнутість системи управління, відсутність механізмів впливу на її дії з боку суспільства, розмитість системи виховання моральних якостей, поверховість у проведенні антикорупційної політики, відсутність державної ініціативи щодо створення громадських формувань, незалежних недержавних структур для зростання активності населення у боротьбі з корупційним деліктом);

- економічні (несприятливий режим діяльності підприємств, відсутність прозорості багатьох економічних процесів, тіньова економіка, економічна криза , перехідний стан в управлінні народним господарством і т.п.);

- правові (відсутність цілісної системи антикорупційних засобів, невизначеність відповідальності за корупційні діяння, формальний характер чинної системи декларування доходів, неповне визначення суб'єктів, нецілеспрямованість правоохоронних органів щодо виконання правових вимог у виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх вчиненні, політична за ангажованість правоохоронних силових інституцій);

- організаційно-управлінські (відсутність чіткої регламентації діяльності посадових осіб, поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад через знайомство, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на службу лідерів і членів злочинних угруповань, відсутність або бездіяльність окремих працівників, що контролювали б цю сферу);

- соціально-психологічні (нерозвиненість громадянської свідомості, корислива спрямованість, професійна деформація частини керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до корупційного делікту) та ін.;

- морально-етичні (негативне відношення до світу речей, нерозвинені традиції етики посадовців на загальному тлі ідейної та моральної кризи);

- історичні (традиції сприйняття власної держави, як ворожої щодо особи).

Що стосується корупційного делікту влади, то вона стосується політичного керівництва в демократичних системах. По суті це - політичний корупційний делікт, який може виявлятися у підкупі людського ресурсу з метою впливу на виборців. Недоброчесні виборці, суб'єкти політичної корупції стають учасниками корупційних схем за умови свідомого продажу власних голосів. Метою політичної корупції є збагачення та розширення політичної влади. В даному випадку корупційний делікт проявляється у порушенні моральних норм осіб і зобов'язань перед суспільством. Цікаво, що в політичній корупції найбільшого поширення набув корупційний делікт, оскільки є можливості мотиву отримання чи розширення влади. Проблема полягає в тому, що політичні партії отримують фінансову підтримку, яка недостатньо контролюється, неможливість проведених виборчих кампаній без спонсорських

коштів, на яку витрати значно більші ніж партійні внески. Переважна більшість партій в Україні не є ідеологічними, вони вибудовуються по вождистському типу, а отже політична корупція є невід'ємною складовою їх функціонування[191].

Соціальні основи корупційного делікту ми бачимо в тому, що як встановлення, так і порушення правил передбачає наявність соціальної влади. Норми, закони та їх застосування відображають соціальну нерівність, зокрема в питаннях влади та доступу до неї.

Частина аналітиків доводять, що корупція - політична проблема, пояснюючи, таку позицію тим, що люди вибирають депутатів, які потім призначають прокурорів та суддів. Прокуратура в свою чергу - імунна система держави, громадянин має знати, що право в державі є соціальний феномен, а влада найприбутковіший бізнес. Українське суспільство терпиме, бо не володіє достатньою інформацією про розподіл та витрати бюджетних коштів тому, що воно не сприймає їх як власні.

Крім різних видів корупційного делікту, можливо виділити також його моделі, а саме: девіантологічна та мережева «рука руку миє».

Для упорядкування різноманітних напрямів дослідження такого багатогранного феномену як корупційний делікт, можна зробити висновок, що такого роду дії сягають значних масштабів у тих країнах, де немає достатніх гарантій прав власності і стримуються процеси економічної лібералізації. У нерозвиненому громадянському суспільстві і при обмеженні свободи ЗМІ у пересічних громадян не залишається легальних каналів впливу на політику влади. В умовах слабого конкурентного середовища виявляються тенденції монополізації ринку розширення послуг основними дійовими гравцями, і, як наслідок, гальмує впровадження ринкових механізмів і провокує корупційний делікт. Влада у всі часи і завжди мала два канали оприлюднення своєї позиції. Перший рівень владної комунікації – через систему наказів, через бюрократичну структуру. Другий рівень владної комунікації – через ЗМІ. ЗМІ в будь-якому суспільстві і в будь-які часи слугували для влади комунікативним засобом, оприлюднюючи інформацію різного роду. Таким чином преса, навіть незалежна, перебуває в маніпуляційному полі влади. Вона так чи інакше задіяна на інституальні формати владної присутності в суспільстві, особливо під час виборчих процесів. Однією з проблем залишається виявлення корупційного делікту, відмежування від девіантної поведінки.

У залежності від ієрархічного положення посадових осіб корупційний делікт може розподілятися на «верхівковий», «середній» і «низовий» рівні. Перший охоплює вище чиновництво і особи, уповноважені на прийняття рішень, що мають високу ціну (держзамовлення, зміна форм власності, розподіл влади, благ, отримання пільг і т.п.). Другий поширений на середньому рівні і пов'язаний з постійною, рутинною взаємодією чиновників і громадян (штрафи, реєстрації, розподіл обов'язків т.п.), та нижчому рівні де він поширюється на сферу послуг для населення, а саме коли посадова особа носить халат, як формений одяг з великими карманами куди можна покласти хабар, тобто «кишенькові посади» (отримання газет, пенсій, позачергове

обслуговування ті ін).

Корупційний делікт, як правило, проявляється у двох формах. Перша з них полягає у відхиленні особи, уповноваженої на виконання посадових функцій, у своїй діяльності від норм, встановлених посадовими обов'язками. Йдеться про зміну мотивації діяльності, ціннісних орієнтацій, трансформацію законотворчої особи в корупціонера (деліквента). Займаючи певну посаду, така особа вважає за можливе неправомірно використати надані їй повноваження у власних інтересах чи інтересах інших осіб. При цьому відбувається поступове нарощування інтенсивності корумпованого делікту, в результаті чого особа твердо стає на злочинний шлях, виявляючи все більш небезпечні корупційні прояви. Бувають і ситуативні корупціонери, які вчинюють злочини під впливом складних життєвих обставин.

Друга форма корумпційного делікту характеризується тим, що зайнявши відповідну посаду особа вже зорієнтована на протиправне використання владних повноважень для наживи. Тобто вона цілеспрямовано йде до влади, щоб вчиняти корупційні дії. Під поняттям корумпована особа розуміється сукупність соціальних та соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, що характеризують людину, яка винна у порушенні норм, і в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами впливають на її антисуспільну поведінку.

Це поняття повністю може бути застосоване до особи, яка вчинила порушення, з тим лише уточненням, що такою є особа, яка вчиняє не лише корупційний делікт, а й інші корупційні діяння.

Дослідження корупційного делікту, показує, що від інших видів правопорушників така особа відрізняється передусім особливою соціальною позицією - наявністю владних повноважень, без яких не можуть вчинятися корупційні делікти[237]. Корумпованою може бути лише особа, уповноважена на виконання функцій посади, тобто особа, яка має відповідний соціальний статус. Цей статус визначає реальні соціальні функції особи, обумовлені її становищем у системі суспільних відносин, і має для корумпованої особи надзвичайно важливе значення у трьох аспектах.

По-перше, без відповідного соціального статусу (без повноважень щодо виконання функцій посади, без включення у суспільні відносини щодо реалізації влади) особа не може стати корумпованою - вона може зловживати владою або службовим становищем, використовувати їх в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, лише будучи офіційно наділеною ними.

По-друге, від соціального статусу (посади, яку особа обіймає; сфери її діяльності; рівня органу, в якому вона працює; характеру повноважень тощо) безпосередньо залежать характер корупційного делікту та його наслідки. Іншими словами, чим вищу посаду обіймає особа і чим більш значними повноваженнями вона наділена, тим небезпечнішим може бути вчинений нею корупційний делікт, небезпечно те, що це має масовий характер в державі.

По-третє, соціальний статус є тим фактором, який породжує проблеми із застосуванням антикорупційного законодавства, а саме ускладнює притягнення особи до відповідальності за вчинений корупційний делікт. При цьому, чим



нищу посаду вона обіймає, тим більше можливостей у неї для нейтралізації заходів соціального контролю.

Корупційний делікт, у більшості випадків, не підпадає під дію норм кримінального, або адміністративного права, він носить аморальний характер. У зв'язку з цим дослідниками проблеми висловлена пропозиція розглядати корупційний делікт більш широко - в рамках не тільки правових, але й моральних відносин. Пропонується визначення корупційного делікту як соціально негативного явища, яке полягає у підкупі одних осіб іншими, а основними її проявами вважають хабарництво і комерційний підкуп в державних та недержавних структурах.

На думку О. Охотнікова, корупція існує як система відповідних стосунків між певними посадовими особами та кримінальним середовищем на основі протиправної діяльності цих посадових осіб на шкоду державним та суспільним інтересам, які виявляються у різних формах[188]. Перевагою наведеного розуміння корупції, яке може прояснити зміст механізму корупційного делікту, є те, що його автор розглядає корупцію, як систему стосунків. Разом з тим, варто розділити ці два різних поняття: корупція та корупційний делікт, але об'єднує їх порушення норм, корупційний делікт стимулюється корупцією. На нашу думку корупція без корупційного делікту неможлива тому, що корупційний делікт є формою поблажливого ставлення до корупції. Багато вчених схильні розглядати корупцію й корупційний делікт як одне ціле. Так, О. Гуров вважає корупцію однією з ознак організованої злочинності. О. Філімонов під корупцією розуміє не просто дачу чи одержання хабара за надання будь-якої послуги, а «...постійний зв'язок посадових осіб з організованими злочинцями».

Тому в рамках становлення корупційного делікту він може розглядатися тісно взаємопов'язаним з іншими соціальними інститутами – політичними, економічними, культурними. Соціальний інститут характеризується наявністю регулярних і довгострокових соціальних практик, що підтримуються за допомогою соціальних норм, які мають важливе значення в структурі суспільства наявністю безлічі ролей. Запобіжним засобом інформаційного суспільства що до корупційного делікту є поінформованість громадян про нечесність посадовця, неякісні послуги, телефони довіри, виключення людського фактору в отриманні послуг, надання інформації про неякісну продукцію (іграшки, ліки), необхідності створення нових передач для дітей і сім'ї.

Важливим питанням у дослідженні корупційного делікту є об'єктивний фактор розповсюдженості його у суспільстві. Морально-психологічні наслідки корупційного делікту проявляються в тому, що він: може стати вагомим фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології; нищити духовні та моральні цінності; змінювати мотивацію осіб у сфері управління, а також громадян у різних сферах соціального життя. Корупційний делікт породжує у свідомості громадян відчуття безсилля, беззахисності перед державою, її окремими інститутами, посадовими та службовими особами.

Найбільш небезпечним у цьому аспекті є те, що масштабне поширення корупційного делікту все більше витісняє правові, етичні відносини між людьми, а сам корупційний делікт із соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і стає звичним способом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя певної частини суспільства. За таких обставин у суспільній свідомості відбувається злам - люди у своїй поведінці з самого початку налаштовані на протиправні способи вирішення питань.

В межах філософії сформувалося переконання, що діяльність не виробляється окремою людиною, а є деякою тотальністю, первинною універсальною цілісністю, яка включає індивіда, зумовлюючи формування його як соціального суб'єкта, що діє в межах соціокультурного контексту, який ґрунтується на традиції, нормативних приписах та моральних імперативах. У кожному суспільстві існують норми, які регулюють взаємовідносини між людьми відповідно до їх спільних інтересів. Усі релігійні й філософські вчення були спрямовані на вироблення та обґрунтування цих норм, на доведення доцільності й необхідності їх дотримання. Як правило, всі ці норми спрямовували дії людей на те, щоб вони не заподіювали шкоди іншим людям, ставилися з любов'ю й повагою до своїх батьків і близьких, допомагали бідним і скривдженим, дбали не тільки про себе, а й про інших, творили тільки добро. І опановуючи ці норми, свідомо підпорядковуючи їм свої вчинки, почуття й думки, керуючись ними у своєму ставленні до світу та інших людей, людина стає високоморальною істотою. Вона відчуває себе відповідальною за наслідки своїх дій не тільки перед іншими, а й перед самою собою. Культурна особистість формується впродовж тисячоліть і саме завдяки їй може існувати й саме суспільство.

Моральність людини характеризується й тим, що вона завжди намагається керуватися у своїх діях почуттям обов'язку й ставить власний моральний обов'язок вище настроїв і бажань. Високоморальна людина заради виконання свого обов'язку, збереження своєї честі й гідності здатна переносити труднощі й страждання і навіть, якщо це стає необхідним, пожертвувати власним життям. Стосовно інших морально розвинена людина керується золотим правилом моралі: стався до інших людей завжди так, як би ти хотів, щоб вони ставилися до тебе.

Корупційний делікт прийнято визначати як порушення соціальних норм, які характеризуються масовістю, сталістю, розповсюдженістю в межах всіх без винятку соціальних системах[171]. Розглядаючи корупційний делікт як соціальну девіацію, необхідно звернути увагу на наступне:

- по-перше, корупційний делікт притаманний суспільству в цілому з тих пір, як виник інститут влади, держава. Як невід'ємний супутник складного та багатоаспектного суспільного буття, корупційний делікт не може бути зведений до певного переліку дій особи, уповноваженої на виконання посадових функцій. Нині, наприклад, можна кваліфікувати корупційний делікт: лобізм, кумівство, протекціонізм, грошові внески, приховану участь у комерційній та підприємницькій діяльності. Той, хто бере хабарі, не може існувати без тих, хто

їх дає, тому корупційний делікт охоплює і коло взаємовідносин людей, які використовують протиправні дії чиновників для досягнення бажаного їм результату. Тому елементом корупційного делікту як соціального явища виступає система цінностей зазначених індивідів, їх спосіб життя та світосприйняття в цілому. В цьому контексті, «втиснути» корупційний делікт, як складне соціальне явище, в жорстку конструкцію юридичного складу правопорушення вкрай важко. Оскільки корупційний делікт порушує широкий спектр соціальних норм (моральних, етичних, корпоративних), боротьба з ним можлива також лише за умов використання всього спектру заходів соціального впливу. При цьому, відповідальність як правовий засіб такої боротьби відіграє суттєву роль у механізмі протидії корупційного делікту і повинна використовуватися для припинення зовнішнього прояву.

- по-друге, корупційний делікт має масовий характер. Жодна країна ніколи не була вільною від корупційних проявів, що охоплює різні сфери життя суспільства. Як невід'ємний супутник суспільства, корупційний делікт оформився у сталі форми, що мають типовий характер. Вони охоплюють різні способи протиправного використання представником влади свого статусу для задоволення власних-особистих або вузько групових потреб.

- по-третє, причини, які обумовлюють існування корупційного делікту в різних країнах світу мають також типовий характер. Тіньовою складовою економічної діяльності є: недосконалий механізм захисту права власності та відсутність зрозумілої та чіткої економічної політики в державі; соціальна нестабільність і напруженість у суспільстві, різка диференціація доходів і майнового стану населення, яка поглиблюється недосконалістю механізмів соціального забезпечення незахищених верств населення; неефективність діяльності бюрократизованої влади та відсутність нормативно деталізованих процедур надання населенню країни послуг, безвідповідальність контролюючих та правоохоронних структур; значний податковий пресинг; відсутність адекватної бази боротьби з корупційним деліктом тощо.

Найбільш реальна і прагматична це модель боротьби з корупційним деліктом на базі правової держави - модель "salus populi" (благо народу – лат.), тобто модель, в основу якої покладені інтереси народу. В цій моделі велике значення має реалізація таких ідей, як погодження норм права і моралі, визначення оптимальної ієрархії культурних цінностей, правових відносин, які є засадничими у даній соціальній системі, рівність усіх громадян перед законом, кореспондування між рівнем владних повноважень корельованих ступенем відповідальності, формування, науково визначених пріоритетів боротьби з корупційним деліктом.

Дослідження у царині міжетнічних відносин про те, яким чином культурні і політичні змінні впливають на можливість розвитку корупційного делікту, є відносно новим явищем. Кількісні дані вказують на зв'язок між корупційним деліктом і соціальним різноманіттям, етнолінгвістичним поділом та пропорцією різних релігійних традицій серед населення країни. У складному порівняльному дослідженні Даніель Трайзман виявив вагомі свідчення того, що певні культурні й інституційні фактори знизили рівень корупційного делікту.

Поєднавши ці дані з вивченням факторів, пов'язаних з демократією, більша частка населення протестантської віри і британська колоніальна історія – два найвпливовіші фактори, що пов'язуються з низьким рівнем національного корупційного делікту; за важливістю вони поступаються тільки валовому національному продукту (ВНП).

Досягнення мети матеріального благополуччя повинно забезпечуватися наполегливою працею, чесністю, адекватними суспільству соціальними умовами, вихованням людей і передбачають задоволенням своїх потреб. Корупційний делікт, як метод досягнення благополуччя, за таких умов покликаний тлумачитись як неморальний та протиправний. Особистість, яка застосовує дозволені методи, отримує менше визнання у суспільстві, якщо вона не домагається, принаймні рівня благополуччя середнього шару. Особистість же, яка домагається досить високого рівня благополуччя, знаходить визнання, престиж і високий соціальний статус навіть у тому випадку, якщо вона користувалася не інституційними засобами. Цей цинічний підхід викликає підвищений попит на інституційні засоби, надає особливий вплив на ціннісні уявлення людей, які не можуть домогтися благополуччя на шляхах, дозволених суспільством. Це, перш за все представники нижчих верств. У цих випадках здатність досягти благополуччя обмежується не лише браком таланту або необхідних якостей індивіда, але і самою соціальною структурою [167]. За допомогою інституційних засобів і методів лише ті особи з нижчих верств суспільства можуть домогтися благополуччя, які дуже талановиті і багато працюють. Для більшості ж представників нижчих верств така можливість просто нереальна і тому особливо сильним виявляється вплив соціальних відхилень у поведінці, соціальна девіація, до яких штовхають умови

Таким чином, в основі того сильного тиску, якого зазнають ціннісні орієнтації нижчих верств населення, лежать два наступних чинники:

- Перший полягає в тому, що цивілізація робить більший наголос на досягнення матеріального благополуччя, декларуючи при цьому, що досягти цієї мети може кожен.

- Другий зводиться до того, що сама соціальна структура істотно обмежує нижчим верствам можливості досягнення цієї мети суспільно визнаними шляхами.

Прояви корупційного делікту - це не що інше, як соціалізація, що відбувається під впливом негативних десоціалізуючих впливів-детермінантів соціальної дезадаптації її прояви стосуються порушень норм моралі і права, деформації системи внутрішньої регуляції і формування ціннісно-нормативних уявлень антисуспільної спрямованості. Це процес, в якому раніше соціалізована людина повністю або частково втрачає соціально-схвалювані особистісні якості

Десоціалізація може проявлятися в значній деформації інститутів соціалізації, які виступають носіями соціального досвіду, часткової втрати ролі цих інститутів у позитивному впливі на становлення особистості громадянина даного суспільства, невиконанням встановлених для суспільства соціальних

норм. Поряд із інститутами соціалізації в суспільстві функціонують деструктивні групи як особливі інститути десоціалізації, що є носіями норм і цінностей, які відрізняються від домінуючої в суспільстві культури або суперечать їй. Тому вплив на соціалізацію особистості може бути не тільки позитивним, але і негативним залежно від змісту норм і цінностей, які прийняті в групі, до якої належить індивід[200].

Філософські знання тісно пов'язані з життям людей, даючи відповідь на певні соціальні запити, саме це сприяє подоланню корупційного делікту у наступних напрямках:

- методологічний - виступає як система методів пізнання;
- ідеологічний (соціальний) впливає на соціальні відносини і взаємозв'язки;
- гуманістичний - спрямований на визнання пріоритету особистості на основі загальнолюдських цінностей;
- культурно-виховний - сприяє формуванню в людині культури мислення і спілкування, орієнтує її на істину, добро і справедливість;
- критичний - пов'язаний з орієнтацією на цінності й ідеали, з оцінкою соціальної дійсності під відповідним кутом зору;
- аксіологічний (ціннісно-регулятивний) - полягає у визначенні цінностей життя, системи моральних і гуманістичних принципів та ідеалів, сенсу життя людини;
- евристичний - служить збільшенню наукових знань, пошуку шляхів до нових відкриттів;
- прогностичний - спрямований на філософське осмислення перспектив розвитку людини, культури і цивілізації, вирішення глобальних проблем.

Разом з тим можна сказати, що доти, доки соціально-економічна структура суспільства формує соціальний характер, пристосований до виконання корупційного делікту, питання про можливість гуманістичним шляхом трансформувати суспільство уявляється не зовсім можливим.

Законодавство й правоохоронні органи ніколи не розв'яжуть проблеми корупційного делікту, бо, окрім паліативних, потрібен ще й комплекс соціально-орієнтованих заходів: треба з дитинства виховувати правову культуру, адже корупційний делікт - це проблема не злочинності, а існуючих суспільних відносин. Необхідно здійснити перезавантаженість всіх структурних елементів життєдіяльності людини, починаючи від соціальної, політичної, економічної та моральної систем, діяти комплексно та контрольовано використовуючи всі можливі ресурси та повноваження.

Якщо корупційний делікт є проблемою суспільства, то суспільство в умовах глобалізації не може боротися з корупцією, як із системою в середині себе. Таким чином, суспільство має розімкнутися на зовнішні фактори, щоб подолати всередині себе деструкцію, сформовану як структуру. На прикладі країн Балтії це зробили, вводячи в структури влади діаспорників, навіть громадян іншої держави, які не були задіяні на дану суспільну систематику, суспільну структуру, перебували ззовні цієї системи, а отже могли боротися з деструктуючою силою, оформленою, як структура.

### 3.2. Корупційний делікт та перспективи його подолання у сучасних українських реаліях

В історії суспільства діють особи, обдаровані свідомістю, які розважливо чи під впливом пристрастей, прагнуть до певної мети. Тут ніщо не робиться без свідомого наміру чи бажаної мети. Але хід історії підкоряється внутрішнім загальним законам. Зіткнення численних окремих прагнень і дій приводить в історії до стану, повністю аналогічного тому, який панує в позбавленій свідомості природі. В масштабах буття світу суб'єктивність вторинна, не субстанціальна. Людина – це багатомірний світ, що формується на основі предметно-чуттєвої діяльності, охоплюючи суспільство і олюднену природу. Продуктивні сили разом з виробничими відносинами утворюють спосіб виробництва, який визначає політичну, соціальну, духовну сфери життя суспільства. Природно, суспільство постало у вигляді цілісної системи суспільних відносин, що саморозвивається, де матеріальні (економічні) відносини визначають всі інші суспільні відносини – політичні, соціальні, сімейно-побутові, духовні.

Велике евристичне значення для розвитку духовності розглядав наш співвітчизник Г. Сковорода. Його філософська думка - активна діяльність суб'єкта, людини, яка шукає своє місце у мінливому житті. Цей пошук, наголошує Сковорода, нерозривно пов'язаний з етикою людського співіснування: «если любишь прибыль, ищи ее приличным путем». Прагнучи вижити у такій ситуації, індивід не має можливості обрати собі «сродне» заняття - він шукає прибуткове, і це - не його вина, а його біда. Гонитва за прибутком для багатьох є вимушеним способом виживання, вчинення корупційного делікту. Попередження Сковороди «ганяться в званні за доходами есть неложный знак несродности» застерігає від страшної моральної катастрофи, яка загрожує Україні вже сьогодні, коли все більша кількість людей буде змушена відмовитися від своєї «сродної» (або близької до неї звичної) праці через те, що «ринкові» відносини дуже часто не розглядають певний вид праці як економічно необхідний. Забувши про просту та глибоку думку, висловлену більше двохсот років тому українським мислителем з невеличкого містечка Чорнухи, що на Полтавщині – «Может ли слеп в доме своем быть прозорливым на рынке?»[224]. Культура особистості і є сукупністю соціальних норм і цінностей, якими індивід керується в процесі практичної діяльності, реалізуючи свої потреби та інтереси. Корупційний делікт можна долати і обмежувати тільки в тих країнах, де діє розвинена система освіти. Філософ вважав, що людина є центр, в якому сходяться всі життєві проблеми, діяльність і пізнання. Щоб пізнати світ, людина має пізнати себе. Саме в самопізнанні ключ до розкриття буття світу як світу природи і людської культури. Найважливішим для людини є щастя, яке ґрунтується на духовному багатстві людини. Пізнавши себе людина вибере відповідно до власної природи заняття і організує свій спосіб життя відповідно до своїх духовних надбань.

Оглядовий аналіз історичного досвіду доводить, що проблема подолання корупційного делікту, який сьогодні традиційно відносять до корупційних дій, існувала з моменту формування публічних органів з владною компетенцією. Як споконвічний супутник суспільного прогресу вона має соціально-філософську природу і не може бути повністю подолана. Корупційний делікт є соціальною аномалією.

Видатний український філософ Памфіл Юркевич досліджуючи питання щодо того, якою є ідея права, наводить речення Ульпіана: «*luris praescripta haec sunt: honeste vivere, alterum non laedere et suum cuique*» - настанови права такі: чесно жити, не завдавати шкоди іншому й кожному віддавати належне[264]. Тріада чеснот, що спрямовують саме право на служіння народу, структурно формує загальні правила поведінки окремих індивідів та їх об'єднань у суспільстві. Корупційний делікт – це таке саме стародавнє явище, як і соціальний порядок, що управляє життям людей, яким би він не був. І так само давно люди намагаються знайти причини корупційного делікту і способи його обмеження. З плином сторіч ці контексти зазнавали деяких змін, і це надалі впливало на переклади і поширення формул і окремих понять серед народу. Ці ланцюжки трансформацій можна простежити і на популярних мандрованих сюжетах від самої давнини. Ментальність дуже активно формується саме на репрезентативних текстах.

Останнім часом на соціальну свідомість більшості населення справляють вплив економічна недбалість, драматичне соціальне розшарування, втрата моральних цінностей і вільне трактування національної історії. Як наслідок, у суспільстві поширилися байдужість, егоїзм, індивідуалізм, цинізм і насамперед зневажливе ставлення до держави та громадянських інститутів. Бракує відповідальності влади перед народом. За переконанням В. Липинського, основною умовою створення української державності є єдність: релігійна, регіональна, політична, організаційна, національна. Справі української державності завжди шкодила відсутність єдності між українцями (галицько-наддніпрянський антагонізм). Здобуття державності багато в чому залежить від організації провідної верстви, від її згуртованості. Але потрібно спочатку виплекати її. Народ, що не вміє відтворити й виховати власних “панів”, тобто провідної верстви, змушений навіки коритися чужим панам. Вчений обстоює ідеї єдності, віри й справедливості, любові до людей і землі, як найбільш фундаментальних цінностей українського духу, що має втілюватись у державність[130].

Тобто зміни й деформації соціального уявлення про добро та зло і є ґрунтом для корупційного делікту. Якщо в суспільстві зникає або відсутній імператив добра, а переважає прагматика поточної доцільності, збагатитись за рахунок інших людей, починає працювати механізм корупційного делікту. Нестиккування між різними структурами та інститутами в суспільстві примушує людей вдаватися до корупційного делікту, аби вижити.

Боротьба з корупційним деліктом ведеться державами практично усіх типів. Більше того, вони змушені тією чи тією мірою боротися з ним. Така боротьба може полягати у створенні системи надійних правових та

інституціональних гарантій суспільного і політичного контролю ( демократичного чи автократичного) діяльності державних органів, різного роду організацій і окремих осіб, а може зводитися лише до вимушених заходів владних структур, спрямованих на відновлення елементарного порядку в суспільстві, перерозподіл сфер впливу поміж різними категоріями громадян. Політичне та економічне співробітництво України, яке в останні роки розширяється, додає корупційним проявам інтернаціонального забарвлення.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства (коли ще унеможливлений швидкий перехід до повного самоуправління) методи протидії корупційному делікту мають бути спрямовані на викорінення історично сформованих корупційних практик, що насправді видається досить складним соціальним процесом. Саме тому подальші дослідження феномену корупційного делікту в межах соціально-філософського підходу матимуть серйозний вплив на нині існуючі суспільні практики.

Наслідком занадто великого поширення корупційного делікту у суспільстві стає створення тіньової системи впливу на владу, яка має місце в Україні десь з другої половини 90-х років до останнього часу[163]. Цю думку, аналізуючи соціальний аспект корупції, підтверджує М. Мельник, вважаючи, що «суб'єкти корупції функціонують у неофіційній системі, в якій панують своя система цінностей, свої цілі і засоби їх досягнення, де життя будується не за законами, а за «поняттями»[152]. Разом з тим, суб'єкти корупційного делікту не можуть існувати без офіційної підсистеми. Остання для них є обов'язковою передумовою встановлення корумпованих відносин: для того щоб зловживати владою, їй потрібно мати – посідати відповідну посаду, бути наділеним певними повноваженнями, мати можливість їх офіційно використовувати. Крім того офіційна підсистема є прикриттям неофіційної підсистеми. По-перше, суб'єкти корупційного делікту для досягнення своїх протиправних цілей використовують надані повноваження. По-друге, офіційний статус використовується ними для ухилення від відповідальності. У такому контексті корупційний делікт можна визнати тінню влади, а частину влади, уражену корупційним деліктом, - тіньовою владою. Таким чином слід погодитися з М. Мельником та вважати корупційний делікт за багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і соціальних девіацій. Він визначає поняття корупції і розуміє під ним «соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь чи є приховуванням їх або потуранням їм»[156].

Майже половина проявів корупційного делікту в Україні пов'язана з незаконним одержанням матеріальних благ. Найбільш поширеними діями корупційного делікту є зловживання службовим становищем правоохоронних органів. За висновками М. Данчука його основними способами є службові



можливості пов'язані з: прийняттям чи неприйняттям рішень, правом розпоряджатись майном та коштами, доступом до службової інформації та статусом особи[68]. Домінуючою метою корупційної поведінки правоохоронців є отримання додаткових прибутків, головною формою яких можуть бути як гроші так і можливість отримати вищу посаду або звання.

За умов масштабного корупційного делікту акцент робиться саме на усуненні причин, а не на боротьбі з конкретними проявами. Діяти справедливо означає діяти правомірно, відповідно до загальних і рівних вимог права. Його вимоги абсолютно однакові щодо всіх, в тому числі й носіїв влади, які встановлюють певне правоположення. Справедливість - це самовияв, самосвідомість, самооцінка права, водночас і правова оцінка всього неправового.

Корупційний делікт наносить збитки місцевим органам влади та суспільству в цілому. Саме це стало однією з причин зростання інтересу до проблеми корупційного делікту. У відсутність у когось дискреційної влади, корупційний делікт був би неможливим. Проте персона або група, що володіє владою, не в змозі самостійно забезпечувати реалізацію політики, яку вона визначає. Для цієї мети вона призначає адміністраторів, яких вона наділяє необхідними повноваженнями, в розпорядження яких вона передає необхідні ресурси, для яких вона встановлює правила поведінки і над якими вона здійснює нагляд. І тут виникають наступні зауваження:

Консервативність закону. На практиці інструкції міняються значно повільніше, ніж зовнішні умови. Тому вони залишають місце для дій на свій розсуд, оскільки інакше система управління стає абсолютно негнучкою, і невідповідність жорстких норм реаліям здатна повністю зупинити роботу. Проте це означає, що в непередбаченій законом, ситуації адміністратор може почати керуватися найбільш вигідною рентою.

Неможливість всеосяжного контролю. Нагляд вимагає витрат, але крім того, надмірно жорсткий контроль наносить удар по якості управлінського персоналу і приводить до відтоку творчо мислячих кадрів. Таким чином, принцип управління сам по собі містить потенційну можливість для корупційного делікту. Ця можливість переростає в об'єктивні умови, коли потенційний визиск переважає над ризиками.

Населення України звекає до корупційного делікту, не сприймає його однозначно як зло і навіть приймає як норму поведінки в сучасному суспільстві. Певна частина молоді прямо орієнтована на кар'єру з метою зайняти високий пост в системі влади для того, щоб забезпечити собі стартові умови для збагачення і безбідного існування. При цьому в масовій свідомості стали виправдовуватися будь-які засоби для досягнення мети, в тому числі соціальні девіації.

В Україні корупційний делікт перетворився з суспільного феномену в суспільний інститут. Як відомо, суспільство поділяється на горизонтальні структури – страти, і стрижневі – інститути: інститут освіти, інститут права, інститут влади то що. Сьогодні в Україні ми маємо ще один стрижневий інститут – інститут корупції. Корупція має всі ознаки суспільного інституту,

окрім одного – публічності. Це означає, що ціни, за які можна купити бюрократа, не вивішені на бігбордах, але де-факто публічність цього інституту існує, оскільки на рівні чуток завжди відомо, скільки що коштує, а якщо не відомо – завжди є в кого запитати. Таким чином, ознака публічності, за відсутності якої корупційний делікт відмовляються визнавати інститутом, присутня. Якщо мислити в такому форматі, то говорити про якусь парадигму виклику-відповіді і боротьби з корупційним деліктом неможливо.

Глобалізація соціальних і економічних процесів породила і глобалізацію корупційного делікту, роблячи його усе більш організованим, транснаціональним і витонченим. Звідси і можливо виокремити поняття "транснаціональний корупційний делікт", що існує у вигляді підкупу іноземних осіб з метою одержання можливості вести і продовжувати економічну діяльність у якій-небудь країні або одержати яку-небудь перевагу.

Корупційний делікт в міжнародному економічному співробітництві здійснюється при створенні підприємств за участю іноземного капіталу, при реалізації інвестиційних проектів і приватизації державної власності, при вирішенні проблем розділу ринків для збуту продукції та в інших формах.

Головна роль в боротьбі з корупційним деліктом відводиться самим державам, які зобов'язані вжити адекватних заходів для протидії і забезпечити їх реалізацію відповідним регламентуючим законодавством.

За цих умов неабиякого значення має розроблений соціальний захист посадових осіб. Він дозволяє почувати впевненість у перспективному майбутньому, стабільність економічного становища, захищеність від можливих соціальних катаклізмів. Невипадково в багатьох країнах давно приділяється велика увага чіткому визначенню посадових обов'язків посадовців і детальному розмежуванню належного і неналежного в поведінці чиновників.

Той факт, що і транснаціональний корупційний делікт отримує користь від процесів глобалізації і розширення нових економічних і політичних альянсів, не потребує додаткових аргументів. Корупційні групи використовують "білі плями" в українському законодавстві і в міжнародних угодах, лобіюють прийняття законів, які відкривають нові можливості для діяльності корупційного делікту. Транснаціональні злочинні корпорації і управлінські структури з допомогою корупції, шантажу та залякування використовують відкриті фінансові і товарні ринки та суспільства, враховуючи усі переваги, яке надає недосконале законодавство, неефективна робота правоохоронних органів та ігнорування ними загальнолюдської моралі та правових норм.

Корупційний делікт у владі (серед правлячої еліти) і в системі управління функціонують як взаємопов'язані, і в свою чергу спираються на фундамент побутової, масової корупції, яка існує у вигляді традицій, звичаю або насаджуються штучно. Корупційний делікт у вищих органах влади і системі управління потужно працює на підвищення рівня злочинності в країні, на ерозію етично-правових підвалин суспільства. Наприклад, корупційний делікт посадових осіб може бути значно вищим в порівнянні зі злочинною поведінкою населення. Але ступінь латентності злочинів, які здійснені правлячою елітою, є

дуже високою. Це обумовлено рядом обставин української дійсності:

1. Корупційний делікт правлячих кіл, пов'язаних з управлінською діяльністю, яка є в значній мірі конфіденційною і дозволяє приховувати значні масиви інформації про протиправні дії.

2. Здійснюючи корупційний делікт індивід має сучасні методи захисту від викриття і удосконалює їх в залежності від темпів науково-технічного прогресу і від міри ефективності системи громадського контролю. В останньому аспекті є пряма кореляція: чим більше громадянське суспільство розробляє засоби громадського контролю з профілактики і засудження корупційного делікту, тим більш витончені методи корупційного делікту розробляються, згідно традицій бюрократичного апарату та пережитками тоталітарної свідомості.

3. Індивід звичайно надає собі повний або частковий статус недоторканості.

Корупційний делікт є значною формою прояву відносно стійких соціальних відносин між індивідами. Соціальні відносини - це система соціальних зв'язків між людьми, в які вони вступають у процесі соціально-економічної, соціальної (у вузькому значенні), політичної, духовної взаємодії, це відносини, в основі яких лежить обмін цінностями, відносини соціальної залежності та влади. Соціальні відносини виникають із взаємовідносин, спрямованих на досягнення різноманітних цінностей. Цінності в цьому аспекті є джерелом, необхідною умовою для різних видів соціальних взаємодій. Стабільність соціальних відносин зумовлюється існуванням у суспільстві неперехідних цінностей, природно-історичним процесом їх обміну. На нерівному розподілі соціальних цінностей у суспільстві будуються соціальні, насамперед економічні, відносини тобто корупційний делікт. А зміст соціальних відносин залежить від того, як поєднується у взаємодіях людей потреба в цінностях і володіння ними. Соціальні зв'язки об'єднують індивідів у цілісну соціальну систему, а корупційний делікт постає як система взаємозалежностей індивідів у процесі їхньої поведінки в суспільстві, спрямованої на задоволення потреб. Регулятором соціальних відносин є морально-етичний вимір суспільної свідомості, або суспільні та індивідуальні цінності.

Важливою складовою корупційного делікту є владні відносини, які передбачають систему субординаційних зв'язків у суспільстві, що закріплюються на рівні влади та авторитету і потребують відповідного регулювання у сфері соціальної безпеки індивіда. У цьому контексті доречно згадати такий суттєвий вимір соціальних відносин, як свобода та відповідальність за соціально значущі вчинки. Суттєвим виміром суспільних відносин є корупційний делікт, зміст та сутність якого розкривається на рівні розподілу соціальних благ. Саме процес задоволення потреб людини є тією домінантою, яка зумовлює взаємозалежність індивідів, що, власне, і є основою виникнення та функціонування соціального буття.

Відносини залежності та корупційного делікту виявляються передусім у відносинах влади. Влада в найзагальнішому вигляді - це здатність одних людей

контролювати дії інших. Відносини влади - важлива складова корупційного делікту, оскільки в основі будь-якої соціальної влади лежать, принаймні, три основні складові: сила, авторитет і вплив.

Суб'єкти корупційного делікту не можуть існувати без офіційної підсистеми. Остання для них є обов'язковою передумовою встановлення корумпованих відносин: для того, щоб зловживати владою, її потрібно мати - посідати відповідну посаду, бути наділеним певними повноваженнями, мати можливість їх офіційно використовувати. Крім того, офіційна підсистема є прикриттям неофіційної підсистеми. По-перше, суб'єкти корупційного делікту для досягнення своїх протиправних цілей використовують надані посадою повноваження. По-друге, офіційний статус використовується ними для ухилення від відповідальності. У такому контексті корупційний делікт можна визнати тінню офіційної (легітимної) влади, а частину влади, уражену корупційним деліктом - тіньовою владою.

Можливість прояву корупційного делікту визначена тим, що внаслідок свого положення в суспільстві, людина, що має владу надає різні послуги населенню, виконує обмежуючі і регулюючі функції. Як правило, людина це робить від імені влади, але за правилами, які практично не піддаються контролю з боку народу. Крім того, в певний момент часу у владної людини з'являються свої цілі, відмінні від цілей, які публічно декларуються як цілі суспільства. Реалізація цих цілей за рахунок ресурсів всього суспільства також є істотною передумовою корупційного делікту.

Принадою для індивідів, які представляють владу, є можливість розпоряджатися ресурсами, які їм не належать. Насамперед, це можуть бути: бюджетні кошти, можливість розпорядження з урахуванням суб'єктивного чинника державною або комунальною власністю, державними замовленнями або пільгами. Важливим важелем для вчинення корупційного делікту всіх рівнів - є можливість суб'єктивного прийняття рішення.

Корупційний делікт, в українському суспільстві в основному, проявляється в: житлово-комунальній сфері; контролюючих структурах; правоохоронних органах; зборі податків, митних зборах, штрафах і платежах; видачі різних дозволів і ліцензій; виділення пільгових кредитів; інспектуванні, спецзабезпеченні, призові на військову службу; медогляді; при міграційних процесах; при наданні освітніх послуг (отримання позитивної оцінки) та інших видів соціальних послуг для населення.

Як зазначалося вище, одним із соціальних наслідків корупційного делікту є поглиблення соціальної нерівності громадян. Українськими реаліями стала ситуація, за якої одна соціальна верства від іншої відокремлюється величезною соціальною та економічною прірвою. За даними статистики та соціальних досліджень, найбідніші прошарки в нашій країні становлять понад 70% населення. Як ми бачимо, проблеми корупційного делікту мають соціально-філософський та культурологічний характер та мають свої особливості в кожному суспільстві. Структура та механізм економічної діяльності також певним чином впливають на особливості корупційного делікту[95].

Корупційний делікт є найнебезпечнішою формою, проявом гострого конфлікту між особистими та суспільними інтересами. Можна запропонувати три елементи корупційного делікту в суспільстві: 1) система потреб; 2) самосвідомість; 3) можливість.

Основні сфери громадського життя в подоланні корупційного делікту можна розрізнити при таких групах цінностей: матеріальних, соціально-політичних і духовних. Відомо, що ідеї, погляди можуть бути справжніми, істинними і помилковими, але від цього вони не перестають бути цінностями. Всі ідеї у сфері цінностей виконують яку-небудь функцію, регулюють ті чи інші відносини людей, виступаючи засобами й об'єктами їх діяльності. Особливе місце займає культура як чинник інтегрального порядку. По-перше, тому, що культура поєднує матеріальні, соціально-політичні і духовні цінності, створені працею людини для задоволення своїх потреб. По-друге, тому, що культура - це не тільки сукупність створених цінностей, але й здатність створення і засвоєння цінностей, тобто спосіб реалізації творчого потенціалу людини у сфері матеріальної і духовної діяльності. Культура як цінність - це все те, що сприяє розвитку людини, її гуманності, шляхетності і творчих здібностей, що сприяє зростанню її волі, збільшенню влади над природою, суспільними відносинами і самим собою.

Вищі цінності - частина матеріальних, духовних і соціально-політичних цінностей, що, як правило, мають загальнонародне і загальнолюдське значення - мир, життя людства, цінності суспільного ладу, уявлення про справедливість, волю, права й обов'язки людей, дружбу, любов, довіру, родинні зв'язки, цінності діяльності і т.д. Втрата моральних цінностей - це втрата морального здоров'я людини і суспільства. У реальному громадянському житті нерозривно переплетені і необхідні матеріальні, речові та ідеальні, духовні цінності. Створення українським народом моральних цінностей безпосередньо вплинуть і на правову культуру, у задоволенні потреб людини, громадянина. Процес формування високого морального клімату дуже складний, в нього входить багато складових, зокрема: перевірка поведінки позитивних цінностей суспільства; діяльність керівництва, направлена на контроль за постійним дотриманням етичних і правових норм індивідів.

Якщо масове споживання матеріальних благ не корилується із системою загальнолюдських духовних цінностей, воно обов'язково спричиняє деградацію особистості, а відтак, і деформацію суспільного життя. Розвивається нігілізм, апатія, конформізм, аморальність, агресивність та інші деструктивні чинники людської поведінки, які дегуманізують суспільне життя [2].

На нашу думку подолання корупційного делікту можливе завдяки морально-правовим цінностям, що ґрунтуються на правосвідомості громадянського суспільства, людина має вибирати, як їй вчинити, по закону і бути морально задоволеною чи порушити його і понести відповідальність, відступити від моральних цінностей. У виборі людина має користуватися законом морального обов'язку, що споконвічно закладений у людській природі і залишається незмінним у всіх суспільствах і за всіх епох. Майбутнє, стверджують футурологи, є справою віри, а не наукового дослідження.

Радикальні перетворення в українському суспільстві в умовах переходу до нової системи суспільних відносин, зумовлюють необхідність в розробці, утвердженні та прийнятті громадянами України нової парадигми соціальних цінностей, яка повинна ґрунтуватися на ідеї самодостатньої цінності людської особистості, яка відповідно до Конституції України (ст. 3) визначена в суспільстві найвищою соціальною цінністю. Суспільні цінності хоч і вирости з реальних соціальних потреб, поступово набували ідеалізованих рис. Цим і пояснюється складна двоїста природа, суспільство саме по собі, а індивід або особа прямує до своїх ідей, задовольняючи свої потреби.

Залежно від характеру детермінуючого впливу на корупцію фактори корупційного делікту можна поділити на: 1) соціальні передумови корупційного делікту; 2) загальні причини та умови корупційного делікту; 3) причини та умови конкретних корупційних діянь. Такий поділ є важливим для здійснення запобіжної, передусім профілактичної діяльності у сфері протидії корупційному делікту.

На нашу думку для успішної протидії корупційному делікту необхідно зробити роботу посадовців більш прозорою. У свою чергу, обсяг інвестицій безпосередньо залежить від бюрократичного апарату, оскільки угоди щодо інвестицій у громадський сектор укладаються за посередництвом посадовців. Доречно намітити основні напрямки участі у протидії корупційному делікту:

- антикорупційне виховання і освіта суспільства;
- протидіяти надзвичайно швидкому соціальному розшаруванню суспільства;
- контроль за тіньовою економікою та вільними грошима, які не працюють;
- прозорість системи і управління та керівництва держави;
- систему заохочень спрямовувати на те, щоб посадовцю було вигідно і матеріально, і морально поводитися чесно та ефективно, гідна оплата праці;
- організувати систему добору осіб на посади, небезпечні з огляду корупційного делікту;
- ефективний адміністративний контроль за посадовцями.

Таким чином, слід зазначити, що ефективна протидія корупційному делікту можлива лише при тісній співпраці, взаємодопомозі, насамперед, соціальній і економічній. Ми можемо запропонувати поділити протидію корупційного делікту на окремі сектори: економічний, політичний, фінансовий контроль, суспільний контроль, соціально-філософський та професійні аспекти.

Найважливішим питанням є створення ефективного механізму контролю. Необхідним повинен стати не тільки громадський контроль над посадовцями та працюючими в системі управління, але і більш ефективний контроль над фінансовим забезпеченням. Для вибору більш дієздатних засобів протидії корупційному делікту необхідним є проведення регулярних опитувань населення на тему корупційних дій та розвинене громадянське суспільство.

Громадянське суспільство - це постійно функціонуюча організація людей, об'єднаних навколо самостійно обраних моральних і політичних цілей, на яку держава не може справляти свого підпорядковуючого впливу. Вона гарантує

законом кожній людині вільний вибір свого економічного буття, утверджує пріоритет прав людини, виключає монополію однієї ідеології, одного світогляду, гарантує свободу совісті. Держава і громадянин пов'язані взаємною відповідальністю за верховенство демократичного існування. Головними засадами, на яких має ґрунтуватися українське громадянське суспільство, є свобода, рівноправність, самоорганізація і саморегулювання. Держава ж підпорядковується служінню громадянському суспільству і спрямовує свою діяльність на гарантування рівних можливостей для всіх, як основи соціальної справедливості[63].

Реально в Україні вже є зародки громадянського суспільства та складніше, на нашу думку з громадянином, орієнтованим на високі моральні цінності та зразки поведінки. На жаль, у суспільстві, ще панує право сильного і жадоба до зиску за будь-яку ціну. Українське громадянське суспільство потребує посилення почуття солідарності і відновлення людської гідності всіх громадян. Велику роль відіграють також недержавні організації, здатні захищати права населення у відносинах з державою. Завданням засобів масової інформації є не лише оприлюднення прийнятих концепцій щодо боротьби з корупційним деліктом, але й аналіз і контроль за їх виконанням.

Українська демократія, сформована на принципах земляцтва, сусідства, що не відповідає більше вимогам економічного і соціального розвитку і мусить поступитися місцем громадянському суспільству, організованому на засадах вільного товаровиробництва, яке відповідає індивідуальному самовизначенню особи. У сучасному корпоративно-постмодерному світі є багато моделей і пропозицій, але для того, щоб вийти з власною пропозицією, Україні потрібно мати інтелектуальний потенціал для формування цієї пропозиції. Як зазначав колишній заступник міністра закордонних справ УНР, а згодом професор державного права університетів Відня, Праги й Львова Володимир Старосольський, «нація ж, це - спільнота, основою якої є ірраціональна стихійна воля. На противагу до спільнот, які ґрунтуються на фізичних підставах кровного зв'язку, як родина, рід, плем'я, вона ґрунтується на інстинктах «другого ступеня», тилом яких є ідея»[262].

В кінці 2002 року Верховна рада України здійснила аналіз антикорупційного законодавства розвинених країн світу з метою визначення кримінально-правового поля корупційних діянь та імплементації його норм до чинного законодавства. Проте і це доручення може не досягти бажаного результату, оскільки корупційний делікт у цивілізованих країнах світу суттєво відрізняється від корупційного делікту в країнах, які перебувають або перебували у періоді перебудови. Саме досвід таких країн і повинен стати основою для розробки заходів протидії корупційному делікту в Україні.

У протидії корупційному делікту суттєву роль відіграє незалежність влади від суспільного контролю, а також спроможність правоохоронних органів ефективно протидіяти корупційним деліктам. Здатність протистояти корупційному делікту визначається не тільки професіоналізмом працівників, але і гарантованими їм законодавством правами, фінансовим забезпеченням та незалежністю, яка не може бути обмежена за бажанням окремих

відповідальних осіб.

Ефективна протидія корупційному делікту потребує системного підходу, чітко визначених пріоритетів та її належного забезпечення (кадрово-професійного, інформаційно-аналітичного, науково-методичного, матеріально-технічного, суспільного, культурно-морального тощо). Ігнорування хоча б однієї з цих складових суттєвим чином знижує ефективність антикорупційної діяльності в державі. Національна ідея як культурний феномен має бути винесена за рамки політичної боротьби. Сьогодні це – настійлива вимога часу, бо Україна мусить визначитися із своїми політичними орієнтаціями, вирішити, чи загальнонаціональний інтерес її лежить в площині європейській, а чи її доля – в євразійському центрі, конкурентному як щодо Америки, так і щодо Європи. Людина може міняти хід історії і на щастя, і на горе іншим людям. Суспільство має бути побудоване в такий спосіб, щоб ані злидні, ані насильство, ані національна та інша спільність не принижували людської гідності жодного його члена.

Особливо перспективний напрямок профілактики корупційному делікту та інших правопорушень серед індивідів через встановлення спеціальних дисциплінарних норм, закладення нових засад кадрової роботи та забезпечення відкритості їх діяльності для вільного соціального контролю за їх діяльністю. Серед основних позицій загально-соціальної протидії корупційному делікту особливо варто відзначити такі напрямки діяльності держави, як правове виховання населення із розкриттям суспільної небезпеки корупційного делікту, його шкідливих наслідків і змісту, налагодження жорсткого нагляду за впровадженням механізмів виявлення, розкриття, покарання на всіх рівнях влади, забезпечення дисциплінарних норм, які виключають корупційні делікти, підвищення матеріального та соціального забезпечення. Для забезпечення протидії корупційному делікту в Україні необхідно створити систему захисту осіб, які повідомляють про акти корупційного делікту, налагодити контроль та реєстрацію доходів, витрат осіб, які виконують публічні функції, встановлення відповідальності за безпідставне збагачення таких осіб під час здійснення ними публічних функцій, удосконалення законодавства із виконанням основних вимог правового поля, та мобілізувати громадянське суспільство. Можна запропонувати тиск з низу та згори, об'єднавши всі зусилля, діяти та взаємодіяти.

При цьому антикорупційна діяльність повинна забезпечуватись науково обґрунтованою системою заходів протидії, послідовністю їх застосування та детальним аналізом дієвості. Проаналізовані концепції й теорії, які так чи інакше торкаються проблеми сучасного стану корупційного делікту, а також огляд окреслених підходів, можна стверджувати, що відсутність відчутних результатів у протидії корупційному делікту можна пов'язати з браком політичної волі. Соціальні девіації, що виникають у рамках системного корупційного делікту, здатні кардинально змінити соціальну дійсність сучасного українського суспільства, причому не завжди легітимним чином. Корупційний делікт як соціальний феномен проявляється в порушеннях (дисфункціях), що виникають в процесі спільного досягнення спільних для



соціуму цілей. В суспільстві виникла проблема, яку необхідно долати піднесенням правової культури через виховання правосвідомості громадян держави, завдяки тріаді: влади, моралі та контролю.

Існують дві групи проблем, які виникають у застосуванні попередження корупційного делікту: 1) ті, що обумовлені недостатньою чіткістю і однозначністю формулювань; 2) ті, що обумовлені необґрунтованістю, а інколи і помилковістю його положень. Потребує свого удосконалення описання суб'єкта корупційного делікту, суб'єктів безпосередньої діяльності в сфері протидії, притягнення до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, уточнення змісту антикорупційних обмежень.

Тому, на нашу думку, потрібно створити систему стимулів та санкцій, яка б допомогла викоринити корупційний делікт і включала у себе наступні кроки:

- забезпечення високого соціального захисту посадовців з позбавленням пенсійних та соціальних пільг у випадку вчинення корупційного делікту, та по життєвою заборонаю виконувати будь-які обов'язки;

- запровадження практики грошових винагород за попередження хабарництва;

- встановлення відповідальності посадовцям, невідворотність покарання.

Ресурси в корумпованому середовищі спрямовуються в невиробничі сфери: правоохоронні органи, митну службу та інші органи соціального контролю. Оскільки індивіди прагнуть збагатити себе за рахунок матеріального добробуту, має бути невідворотність покарання за правопорушення. Усе це приводить до послаблення розвитку держави та до загального зубожіння. У свою чергу, зубожіння сприяє поширенню корупційного делікту, оскільки той, хто не може чесно задовольнити свої основні потреби, змушений вдаватися до нечесних дій. Виходить замкнене коло: корупційний делікт є причиною зубожіння і недостатнього розвитку держави, а зубожіння - причиною поширення корупційного делікту.

Необхідність безумовної переваги духовно-моральної сторони, на основі якої і формується особистість, культурно-інтелектуального зростання, здатного в перспективі привести до перетворення українського соціуму. Незважаючи на численні дослідження й прийняті методи ліквідації корупційного делікту, дана проблема буде актуальною доти, доки суспільство не зверне на неї увагу[191]. Розв'язання цієї проблеми на сучасному рівні передбачає поглиблене вивчення суспільних наук, які дають можливість людині розвивати соціальні установки та ціннісні орієнтації в українській ментальності. Важливо зрозуміти, що без ідеологічного супроводження боротьби, без соціально-філософських концепцій, без піднесення правової культури, буде занадто важко, або неможливо досягнути результатів подолання явища корупційного делікту.

Метою соціальної політики в попередженні корупційного делікту є створення умов для задоволення людьми своїх соціальних цінностей, найважливішою серед яких в українському суспільстві поряд з державністю, національною безпекою є добробут населення. Практична соціальна політика має виходити з того, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного прогресу є людина, її права та свободи, зокрема ті, які вона має реалізувати у

процесі включення її в соціальні відносини. Соціальні цінності, процес їх задоволення людьми є регулятором соціальних відносин, і в цьому аспекті вони є цінностями-регуляторами, цінностями-нормами. Важливе завдання активної соціальної політики у сфері регулювання соціальних відносин між людьми з приводу обміну цінностями полягає у стимулюванні, мотивації їх до досягнення, задоволення як суспільно значущих соціальних цінностей - соціальної справедливості, добробуту, соціального миру тощо, так і індивідуальних цінностей кожної особистості.

Наукові визначення корупційного делікту можуть його характеризувати, як систему або сукупність відносин, як соціальне явище, як діяльність. Проте найбільш повним для сприйняття корупційного делікту, в т.ч. і з точки зору соціальної філософії, повинно стати однозначне сприйняття корупційного делікту в якості соціально-негативного явища, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання обов'язків, наданої їм влади, посадових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, які створюють умови для вчинення корупційного делікту чи є приховуванням їх або потурання їм.

Корупційний делікт має тяжкі наслідки для всіх прошарків суспільства, він деморалізує громадян, руйнує їхню довіру до посадових осіб. Головна небезпека полягає в тому, що він перетворює державу із засобу збалансованого забезпечення потреб усіх соціальних верств населення в знаряддя захисту інтересів певних груп, осіб за рахунок усього суспільства.

Є. Невмержицький зазначає, що «корупція - це, в першу чергу, соціально - політичне явище, його головною особливістю є використання посадовими особами законодавчої, виконавчої та судової влади, а також громадських об'єднань, установ і організацій господарського управління всіх форм власності свого службового становища для одержання матеріальних цінностей, послуг чи пільг для себе або третіх осіб»[172]. В цьому визначенні вже більш чітко вказано на два фактори, які характеризують корупцію як протиправні дії – закон і права та обов'язки особи. І тут можна погодитись з думкою М. Камлика та Є. Невмержицького, що корупція становить не конкретне суспільно небезпечне діяння, як це властиво будь-якому складові злочину, а може проявлятися в різних формах – кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних та інших[94]. З викладеного можна виокремити два різні поняття - корупція притаманна державним службовцям, а корупційний делікт – це вчинок будь-якої посадової особи.

Стабільність мегаструктури української держави залежить від моральної підтримки інститутів і суспільних утворень. Всезагальну мораль не можна творити на підставі нестабільних, ненадійних умов окремих атомізованих індивідів. Проводячи масштабну духовно-орієнтаційну реконструкцію соціуму, держава не повинна випускати з поля зору вищезазначені обставини. Вибудовуючи світоглядно-ідеологічну опору суспільства, вона також не може вдаватись до послуг довільних абстрактних принципів, інтерпретованих в

якості фундаментальних положень по досягненню людського буття, позаяк останні вибудовують хіба що абстрактну картину людини. Нарешті, необхідно якомога повніше використовувати такий потужний механізм традиції як стереотипізація людської поведінки. Сукупність соціальних відносин - це вся життєдіяльність суспільства. У ній визначається місце окремого індивіда чи групи, спільноти, динаміка їхніх взаємовідносин і поведінки в соціальному середовищі, ставлення до окремих складових цього середовища, мотивація дій і вдовolenня ними, ціннісно-нормативна система тощо. Від правильного аналізу корупційного делікту, багато в чому залежить своєчасне вирішення цієї проблеми життєдіяльності суспільства, своєчасне зменшення соціального напруження до безпечного рівня.

Наведені данні засвідчують, що не тільки на рівні повсякденного поведіння, а й на рівні глибоких переконань сучасної правосвідомості населення України виявляє високу схильність до корупційного делікту. Можна стверджувати, що корупційний делікт – це певна соціальна закономірність, обумовлена владним устроєм суспільства, властива будь-якій державі. Крім того, наведені історичні приклади свідчать про намагання унеможливити зловживання людиною владою саме за допомогою правових норм[193]. Конструюванню феномену корупційного делікту в Україні сприяв цілий ряд факторів, саме тому подолання його можна сприймати як коротко часову акцію, вона має нести системний характер і враховувати не тільки боротьбу з наслідками, а й усунення посилань до появи корупційного делікту. Мораль має забезпечувати стабільність і розвиток суспільства, гармонійний розвиток його громадян з метою сприяти спільному благу при забезпеченні прагнень блага особистого. Спільне благо суспільства як над персональна потреба є таким же необхідним елементом людського життя, як і індивідуальне благо кожного члена суспільства. Воно засновується на такому розумінні спонукання – користі, якої прагне кожен член суспільства, виходячи з власного інтересу. Суспільний інтерес наразі постає як корупційний делікт, вигідний всім – це ефективний засіб досягнення цілей, неосяжних правовим шляхом.

Водночас загальносоціальне запобігання за характером і масштабом профілактичного впливу є головним у системі запобігання корупційного делікту. Провідне місце у профілактичній діяльності належить заходам, спрямованим на демократизацію українського суспільства, стабілізацію політичної обстановки, реформування економічних відносин, вирішення найбільш гострих соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина. Характер профілактичних заходів обумовлюється рівнем їх наукового обґрунтування, глибиною з'ясування факторів, що породжують правопорушення на сучасному етапі розвитку нашої держави. Держава, як союз різних соціальних груп, прагне не тільки забезпечити самовиживання суспільства, а й реалізувати історично визначений принцип соціальної справедливості для своїх громадян. Безумовно, ступінь реалізації принципу соціальної справедливості залежить від типу політичного й економічного режиму, від співвідношення соціальних сил, волі еліт, зовнішніх чинників економічного і політичного розвитку, ідеології в суспільстві та

відкритості влади, тощо. Від цих факторів залежить і реалізація соціальних, політичних і духовних прав і свобод людини.

### **Висновок до третього розділу**

Відтак, корупційний делікт - це складне і багатоаспектне соціальне явище. Його сутність проявляється в тому, що він: має соціальну обумовленість; є продуктом соціального життя; має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупційного делікту; здійснює суттєвий вплив на найважливіші соціальні процеси; має історичні витoki і глобальний характер; є економічним, політичним, правовим, психологічним і моральним явищем; має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мігрувати та видозмінюватися.

Соціально-філософська сутність корупційного делікту проявляється також у тому, що це явище (конкретні його прояви) отримують суспільну та моральну оцінку з боку українського суспільства. Держава не визначає у відповідних законах, яка поведінка наділеної владними повноваженнями особи є протиправною і яка юридична відповідальність настає у разі вчинення певних діянь. З боку суспільства оцінка корупційному делікту може виявитись у моральному осуді осіб, які вчинили такого роду діяння. Роль моральної відповідальності в діяльності людини значна в усі часи, але особливого сенсу набуває це явище в умовах кризи соціальних структур та соціальних інститутів, істотних трансформацій суспільства. Від того, наскільки і в яких масштабах вона може реалізуватися на практиці, залежить майбутнє держави України. В прийнятті соціально-моральних норм того чи іншого інституту проблем не виникає. Тому існують три умови, яким повинна відповідати загальна система подолання корупційного делікту: 1) благо соціуму як найвища цінність, відповідальність не лише перед сучасним, але і майбутніми поколіннями; 2) всі суспільні, економічні, правові, моральні норми повинні бути пов'язані з найвищою цінністю: йдучи цими нормами, суб'єкт сприяє як людському благу так і особистості; 3) всі суспільні, економічні, правові, моральні норми і вимоги звернуті до всіх без винятку.

Усвідомлення людиною внутрішньої відповідальності дуже важливе у правовій державі, де суспільні норми і закони не лише вимагають від людини їх беззаперечного виконання, а й перетворюються у внутрішні потяги. Як відомо, існування правової держави нерозривно пов'язане з існуванням громадянського суспільства. Суспільство - складний організм, воно не будується, а формується протягом багатьох століть. Безумовно, громадянське суспільство немислиме без розвиненої самосвідомості особистості, класу, народу. В широкому сенсі слова під самосвідомістю розуміється усвідомлення суб'єктом своїх інтересів і ідеалів. Людина з високим рівнем самосвідомості має свою громадянську позицію і тому не може змиритися з соціальною несправедливістю. Вона готова захищати свою людську гідність, прагнути до зміни на краще навколишньої соціальної дійсності. Для Канта громадянське суспільство - це, насамперед, правове суспільство, і лише в ньому можливий найбільший розвиток

природних задатків. Дотримання настанов правосвідомості і є єдино прийнятним шляхом в процесі становлення правового суспільства в Україні.

Корупційний делікт - це своєрідне дзеркало суспільства, його моральної і правової чистоти, економічного, політичного та соціального стану. Він характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються у державі та суспільстві, у ньому знаходять своє відображення найбільш значущі для держави та суспільства проблеми. Корупційний делікт свідчить про неефективність влади і економіки, недосконалість найбільш важливих державних та суспільних інститутів. У тих країнах, де корупційний делікт набуває значного розповсюдження і суттєвого впливу на соціально-економічні процеси, є структурованим і здійснює системний вплив на посадовців із соціальної аномалії поступово перетворюється на правило і виступає звичним засобом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства, соціальною девіацією. Цивілізоване суспільство визнає моральні норми і соціальні цінності за визначальні регулятори і орієнтири суспільного життя у подоланні корупційного делікту.

Ефективна протидія корупційному делікту потребує системного підходу, чітко визначених пріоритетів та належного забезпечення (кадрово-професійного, інформаційно-аналітичного, науково-методичного, матеріально-технічного тощо). Ігнорування хоча б однієї з цих складових суттєвим чином знижує ефективність антикорупційної діяльності в українській державі.

На підставі системного аналізу зроблено висновок про те, що існуюча в Україні законодавча база є цілком достатньою для ефективної протидії корупції. Вона, надає правоохоронним органам можливість адекватно реагувати на будь-які корупційні прояви, починаючи з девіантної поведінки державного службовця і закінчуючи його участю в діяльності злочинних організацій. Водночас констатовано, що вітчизняному антикорупційному законодавству бракує цілісності, повноти, завершеності для реалізації заходів щодо корупційного делікту.

В Україні за роки незалежності було прийнято кілька загальнодержавних антикорупційних програм, але поки що спрацьовує стереотип поведінки минулого, що не впливає на стан справи. Злам суспільної свідомості, через відкриту соціальну та державну політику. А також цілеспрямовані дії та персональну громадянську відповідальність усіх рівнів, кожної особи. Громадські інститути мають бути пріоритетними в виробленні державної політики, бо корупційний делікт з'являється там, де нема суспільного супротиву чи громадського контролю за чиновниками і бюрократами.

Визначивши поняття корупційного делікту, його прояви в усіх соціальних сферах, в системі управління, можливо виділити загальні риси, що притаманні корупційному делікту: відхилення від встановлених у державі правил поведінки; надання переваг окремим особам, членам своєї родини; одержання винагороди; отримання підношень; отримання подарунків; отримання винагороди за прийняття незаконного рішення за неналежне

виконання своїх прямих обов'язків; спотворення соціально-економічних рішень. Головні чинники економічний занепад і політична нестабільність, зубожіння населення, нездатність держави забезпечити достойне утримання, що підштовхує до порушень та масового корупційного делікту.

Корупційний делікт можливо розглядати як конфлікт інтересів між суспільним обов'язком і особистим користолюбством. Поширення в суспільній думці стереотипу, що корупційний делікт зумовлений бажанням досить значної верстви людей досягти егоїстичних цілей за рахунок інших людей. Необхідна свідомо воля народу та створення антикорупційної мережі з усіх сторін.

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено соціально-філософський аналіз корупційного делікту, що визначається нами як протиправна дія. Зроблено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукових завдань, що мають теоретичне і практичне значення.

Проведене дисертаційне дослідження дає можливість виробити цілісний підхід до проблеми функціонування корупційного делікту, що сприятиме вдосконаленню системи запобігання його проявам як соціальної девіації. Це дозволило сформулювати такі висновки:

-розкрито та обґрунтовано сутнісні характеристики корупційного делікту та необхідність переосмислення його складових на засадах соціально-філософського дискурсу. Інтеграційні процеси у суспільстві синергетично змінюють зв'язки між громадянами, що безпосередньо позначається на функціонуванні асоціальної свідомості із корупційним деліктом включно;

-здійснено вивчення явища корупційного делікту виявив відсутність соціально-філософського визначення відповідного поняття. Дослідження показало, що аналіз специфіки корупційного делікту в умовах глобалізації потребує кореляції методологічного та соціокультурного аспектів. Разом із тим глибина й динамічність сучасних трансформаційних процесів у суспільстві детермінує інваріантність проявів корупційного делікту навіть в межах одного

культурного ареалу;

- з'ясовано та аргументовано діалектичний взаємозв'язок первинної корупції та вторинного корупційного делікту і встановлено, що корупційний делікт є наслідком корупції – вони активно впливають на реальні соціальні процеси сучасної епохи;

- обґрунтовано, що корупційний делікт набуває здатності перетворюватись на вагому суспільну проблему як реакція на зростаючий дисбаланс системи соціально-економічних стосунків та порушенні принципу адекватності отримання частки суспільного доходу, пропорційного вкладу тієї чи іншої суспільної верстви в його виробленні;

-проведено теоретичний аналіз генези корупційного делікту, досліджено фактори, які найбільше проявляються в суспільстві та впливають на динаміку зростання і поширення зазначеного феномену, а саме: слабкість судової системи, низький рівень правосвідомості населення, патерналістські традиції та наявність розгалуженої бюрократичної системи, що перебуває поза суспільним контролем. Доведено, що інституціональні чинники корупційного делікту зумовлені контрпродуктивною діяльністю адміністративно-політичної системи, нездатної реформуватись відповідно до нових потреб суспільства, з'ясовано рівні прояву корупційного делікту у сучасному суспільстві;

- охарактеризовано розуміння феномена корупційний делікт, як багатовимірною, багатоаспектною явища, яке отримало статус всезагальної суспільної проблеми, що проявляється в усіх сферах суспільства в цілому, а також як не усвідомлення правових, культурних норм поведінки в поліетнокультурному середовищі. Природа явища корупційного делікту показана як іманентно-детермінована діалектична єдність соціальної девіації, що виникають у всіх сферах суспільного життя і впливають на трансформацію у суспільстві норм та орієнтирів.

-теоретично обґрунтовано визначення корупційного делікту як прояву соціальної девіації та подано розуміння корупційного делікту як важливого феномену сучасності та взаємозв'язку в різних сферах суспільного життя;

-виявлено особливості історико-культурної трансформації феномену корупційного делікту. На основі культурно-історичного підходу до проблеми дослідження корупційного делікту, з'ясовано, що корупція по різному осмислювалась у контексті дослідження та порівняльного аналізу її у різних соціальних системах. Встановлено, що впродовж тисячоліть корупційний делікт тлумачився як дія, що розходиться із моральними приписами, однак ставлення до неї у різних спільнотах мало суттєві відмінності – від категоричного несприйняття до схвалення за певних обставин. У період античності, корупційний делікт тлумачився як спосіб існування та механізм досягнення балансу варварських держав, у Римі – як неприйнятний вчинок, що заслуговує осуду, однак саме тогочасними правниками була проведена межа між корупційним деліктом і власне корупцією. Середньовіччя повністю легалізувало корупційний делікт, і лише починаючи з епохи Нового часу, корупційний делікт став розглядатись як соціальна проблема;

-визначено поняття «корупційний делікт», «соціальна девіація», «корупційна поведінка» та їх співвідношення з корупцією. У ході дослідження було встановлено неоднозначність тлумачень зазначених понять у правознавчих, психологічних та філософських дослідженнях. Це обумовило необхідність встановлення сутнісних характеристик поняття «корупція» та його кореляції із поняттями «корупційний делікт» і «корупційна поведінка». Встановлено, що корупційний делікт є технологією корупції, мотивованою установками певних соціальних груп, діяльність яких детермінована історичним типом соціальності;

- проаналізовано основні напрями та методи боротьби з корупцією в постіндустріальному суспільстві, з'ясовано систему організаційно-правових заходів боротьби з корупцією в різних державах та у різні часи. Автор дійшла висновку, що визначення специфіки корупційного делікту в умовах глобалізації потребує комплементарності методологічного та соціокультурного аспектів.

- охарактеризовано феномен корупційного делікту в Україні та причини його поширення, а також аналіз еволюції в контексті порівняльного аналізу подібного явища в інших державах світу та визначено культурно-моральні, етичні заходи профілактики щодо корупційного делікту. Разом із тим глибина й динамічність сучасних трансформаційних процесів у суспільстві детермінує інваріантність форм відтворення корупційного делікту, що потребує не лише описового характеру, а перш за все - теоретичного узагальнення його сутнісних характеристик;

На основі узагальнення наукових досліджень, дисертант дійшла висновку, що для більшості посттоталітарних спільнот, корупційний делікт виступає значимим соціальним чинником, виконуючи дві важливих функції. Перша – компенсаторна, вона мінімізує неповороткість управлінського апарату, створює ілюзію особистої зацікавленості працівників та сприяє пришвидшенню бюрократичних процедур. Друга – корупційний делікт слугує своєрідною ширмою, за якою ховається дійсне хабарництво із організованою та структурованою системою, величезним ресурсним забезпеченням та впливом на правоохоронну систему держави. Таким чином корупційний делікт в кінцевому результаті виступає інтегративним показником рівня утвердження громадянського суспільства у посткомуністичних країнах, однак для остаточного подолання його, відсутні умови навіть у зрілих демократичних суспільствах.

Можна однозначно стверджувати, якщо корупційний делікт набуває ознак соціального феномена – це інтегративний показник розбалансованості певної соціально-економічної системи, яка потребує або негайного реформування, або ж втратить історичну перспективу.

Результати дисертаційного дослідження дають підстави вважати, що подолання корупції та корупційного делікту є можливим лише за умови подолання соціально-економічних причин їх виникнення. Заходи ж репресивних структур є лише одним із необхідних елементів, які, однак, не можуть визначати концептуальних засад боротьби із вказаним явищем. Це справа політичного керівництва, адже в кожній країні протидія корупційним



проявам має свої особливості.

В Україні боротьба з корупційними проявами має починатись із системного подолання тіньової економіки, яка сягає 45-60%. Не менш значимим фактором є формування на рівні масової свідомості українців морального осуду корупційних дій. Мораль має сприяти забезпеченню гармонійного та стабільного розвитку суспільства, самодіяльній активності його громадян з метою сприяти спільному благу при забезпеченні прагнень блага особистого. Спільне благо суспільства як надособистісна потреба є таким же необхідним елементом людського життя, як і індивідуальне благо кожного члена суспільства. Воно засновується на такому розумінні поняття суспільного блага, якої прагне кожен член суспільства, виходячи з власного інтересу. А, власне, прояви корупційного делікту, є результатом порушення балансу індивідуального та суспільного в межах української спільноти.

Моральний осуд за характером і масштабом профілактичного впливу є головним у системі запобігання корупційного делікту. Провідне місце у профілактичній діяльності належить заходам, спрямованим на демократизацію українського суспільства, стабілізацію політичної системи, реформування економічних відносин, вирішення найбільш гострих соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина. Характер профілактичних заходів обумовлюється рівнем їх наукового обґрунтування, глибиною з'ясування факторів, що породжують правопорушення на сучасному етапі розвитку нашої держави.

В роботі визначено основні заходи загальносоціального запобігання корупційному делікту, застосування яких дозволить: послабити дію існуючих корупційних дій; зменшити корупційні ризики. Держава, як спільність різних соціальних груп, покликана не лише забезпечувати самовиживання суспільства, а й реалізувати історично визначений принцип соціальної справедливості для своїх громадян. Безумовно, ступінь реалізації принципу соціальної справедливості залежить від типу політичного й економічного режиму, від співвідношення соціальних сил, волі еліт, зовнішніх чинників економічного і політичного розвитку, ідеології в суспільстві та відкритості влади, тощо. Від цих факторів залежить і реалізація соціальних, політичних і духовних прав і свобод людини.

Людський егоїзм та корисливість від співпраці на взаємовигідних умовах переконують більшість громадян у необхідності працювати для досягнення суспільного блага. Отже, ідея суспільного блага на основі виховання у членів суспільства самообмеження і перенаправлення егоїстичних прагнень на благо суспільства, орієнтована на користь усіх його членів. Моральність має два рівні – пристойність, правила співіснування у повсякденній життєдіяльності; і власне добродієність. Правила моральної поведінки встановлюються на основі досвіду й вивіряються у повсякденному житті.

Трансформації у моральній свідомості всього суспільства відбуваються надто повільно, а моральні максими переходять у сферу практичної реалізації під визначальним впливом соціальної практики, яка нерідко задає неадекватні параметри їх сприйняття суспільною свідомістю. Тому негативна моральна

оцінка корупційного делікту в українському соціумі передбачає включеність її в більш широке коло питань, які ми називаємо ідеєю державництва. Саме вона (українська національна доктрина, програма, тощо) покликана виробити визначальні для майбутнього українського самоздійснення імперативи. Ідея державництва не повинна перетворюватись на реєстр гучних і барвистих, але надуманих, ілюзійних гасел. Основа такої доктрини – реалізм світобачення, мислення і світовідчуття; реалізм оцінки і прогнозу; реалізм визначеної мети і засобів її досягнення сьогодні, завтра і в перспективі.

Людина, член громадянського суспільства - це той індивідуаліст, який формувався століттями у суспільстві. Він здатен у соціальному просторі вчиняти корупційний делікт, керуючись пристосуванням до рухливих, що постійно змінюються, соціальних зв'язків. Постійно перебуваючи у розвитку і трансформаціях, життєдіяльні імпульси, мораль отримують право на існування, лише тоді, коли вони корельовані із потребами спільства. Пошуки механізмів ефективного подолання корупційного делікту, потребують переосмислення і коригування (традиційної) концепції суспільного договору, оснований на справедливих засадах: максимально відкритої та чесної угоди між вільними й рівними індивідами. Справедливість та чесність є джерелом, із якого розгортається концепція суспільного договору, покликана визначати умови суспільної взаємодії у будь якому суспільстві, у межах якого корупційний делікт втрачає мінімальний соціальний смисл.

Сутнісні значення свободи і рівності обумовлені основними правилами та свободами громадян, рівністю можливостей; ефективним облаштуванням інституцій, покликаних сприяти соціальній взаємодії і усвідомленню спільного блага. Все це в комплексі створює необхідні умови для подолання корупційного делікту у просторі для перехресного консенсусу - механізму, завдяки якому громадяни усвідомлюють себе й інших членами єдиної спільності.

Виходячи із специфіки корупційного делікту в Україні, антикорупційна політика має будуватися перш за все на реформуванні економіки, одним із стратегічних напрямів якої має бути максимально можливе виведення із тіні її окремих сегментів; включення корупційного делікту в правове поле; забезпечення суспільного контролю за діяльністю бюрократії; підтримка інститутів громадянського суспільства, залучення громадських організацій до вирішення значимих соціальних проблем; суспільному осуді; активна пропаганда в ЗМІ та закладах освіти; забезпечення всіх посадовців мотивованою заробітною платою. Соціальне регулювання - це свідоме втручання в соціальні процеси й соціальні зміни, яке здійснюється в різних формах і має на меті підтримку рівноваги в соціальній системі, забезпечує її розвиток шляхом впровадження системи заохочень.

Зазначені вище заходи безпосередньо пов'язані із рівнем зрілості громадянського суспільства. Корупційний делікт набуває масштабних розмірів там, де системно порушується принцип підзвітності влади перед громадянами. Ступінь закритості влади і є один із потужних латентних факторів, що впливають на зростання корупційного делікту. Українське суспільство

безпосередньо втрачає щороку мільярди гривень у вигляді коштів, що не надійшли до бюджету через корупційний делікт, наявність якого є прямим свідченням того, що інтереси країни і її громадян та інтереси владних структур все більше розходяться між собою. Це розходження багато в чому зумовлене превалюванням у владних структурах егоїстично-кланових мотивів, впливом тіньових механізмів діяльності вітчизняних олігархів.

Протидіяти цьому можна лише на засадах впровадження державницьких засад у різних сферах суспільної організації, зокрема, утвердженні у громадській свідомості розуміння, що посадові правопорушення підривають авторитет і силу української держави, етичні основи суспільства; послідовності і активізації проведення антикорупційної політики щодо моралізації посадовців, схильних до корупційних вчинків, створення громадських формувань, незалежних державних структур для участі широкого загалу у боротьбі з корупційним деліктом та правовим нігілізмом суспільства.

Українська держава має створити мотивацію до високоморальної, правосвідомої поведінки власних громадян, на основі зваженої науково обґрунтованої соціальної політики, активізації роботи інститутів громадянського суспільства та комплексного реформування всієї правоохоронної системи країни.

В правовій свідомості українських громадян слід активно впроваджувати визначальні демократичні настанови та принципи: публічність, відхід від адміністративної опіки та безпосереднього впливу влади на політичне волевиявлення, діяльність на підставі закону, державницькі ідеологічні засади.

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Аввакумов І. Ю. Вплив корупції на розвиток аграрного сектора економіки держави // Боротьба з корупцією: міжнародний досвід і його актуальність для України: Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 12 груд. 2002 р. - К., 2003. - С. 113-116.

2.Азаров М. Я. Протидія корупції та організований злочинності: проблеми та перспективи // Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Т.22. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників. – К.,2001.- С. 40-44.

3.Азаров М. Феномен корупції та шляхи її подолання // Налоговый вестник Донбасса.- 2002.- № 8-9.- С. 6-9.

4.Алексеев С. Философия права. – М. Изд-во НОРМА, 1997. – 336 с.

5.Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. - К.: Генеза, 1996. – 368с.

6.Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблеми організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / Андрущенко В.П. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2006. – 498 с.

7.Андрущенко В. Соціологія. / Андрущенко В. П., Горлач М. І. – Київ-Харків, 1998 – 622 с.

8.Анжель Ж. Римская империя. Москва, 2004

9.Апель К. Дискурсивна етика: політика і право: Пер. з нім. – К. :Український філософський фонд, 1999. – 74 с.

10.Арендт Ханна. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт.- К.: Дух і літера, 2005.- 584с.

11.Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения: В 4-х тт.. Т.4 / Пер. С древнегреч.; Общ. Ред.. А.И. Доватура. – М.: Місль, 1983. – С. 375-644.

12.Афанасьев В.Г. Управление: Философский энциклопедический словарь.- М.: Сов. энциклопедия, 1983. - С. 704-706.

13.Базалук О.А. Космические путешествия - путешествующая психика: курс лекций. / Олег Базалук. - К.: КНТ, 2012. - 424 с.

14.Базалук О. А. Сущность человеческой жизни / О. А.Базалук – К.: Наукова думка, 2002. – 272 с.

15.Бандура О. Єдність цінностей та істини у праві. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 200 с.

16.Бандурка О.В., Мартиненко О.А. Питання корекції окремих видів деструктивної поведінки//Вісник Університету внутрішніх справ.-Х.,1997.-Вип. 2.-С.213-217.

17.Багрий-Шахматов Л.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьба с ними / Багрий-Шахматов Л.В.-Одесса: Лантстар, 2001.-530с.

18.Бакунин М.А. «Государственность и анархия» 1873.

19.Барановський О. Відмивання грошей: сутність та шляхи запобігання / О.Барановський – Харків: Форт, 2003.- 377с.

20.Бачинін В. Філософія права / В. Бачинін, В. Журавський, М. Панов. - К. : Ін Юре, 2003 – 405с.

21.Безчасний В. М. Про деякі питання щодо практики застосування Закону України “Про боротьбу з корупцією” // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією,

організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1999. - Т.12. - С. 278-281.

22.Бесараб М. І. Криза влади як фактор росту корупції та організованої злочинності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1999. - Т.12. - С. 255-259.

23.Блек. Г. Юридичний словник., К. – 2000.

24.Брестед Д., Тураев Б. История Древнего Египта. Минск, 2003

25.Білоус В. Т. Роль правового статусу правоохоронних органів у координації боротьби зі злочинністю в Україні // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Зб. наук. праць. –Донецьк, 2002.- Вип. 4.-С. 57

26.Бова А. А. Трансперенсі Інернешнл: індекс сприйняття корупції / А.А. Бова // Політичний менеджмент. – 2004. - №1. – С.37-43.

27.Бова А. Корупція в контексті політичного і соціально-економічного розвитку (деякі глобальні та регіональні тенденції) // Економічний часопис ХХІ .- 2003.- № 10.- С 12-17.

28.Борисов В., Кальман О. Громадянське суспільство та питання подолання корупції // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 2(41 ). – С. 171.

29.Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А. В. Транснациональная преступность: состояние и трансформация.- К.: Атика, 1999.- 276 с.

30.Борінштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства / Борінштейн Є. Р. – Одеса : Астропринт, 2006. – 400 с

31.Букреев В. Этика права: От истоков этики и права к мировоззрению. / Букреев В. И., Римская И. Н. : Учеб. пособие. – М. : Юрайт, 1998. – 336 с.

32.Бурдые П. Социология политики / [Пер. с фр.]. – М. : Socio-Logos, 1993 . – 336 с.

33.Бурдые П. Начала. Choses dites. / [Пер. с фр.]. – М. : Socio-Logos, 1994. – 288 с.

34.Буроменський М. В.Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика ; Ін-т прикладн. гуманіт. дослідж., МАКонсалтинг. – К., 2009. –220 с.

35.Бусова Н. Делиберативная модель демократии и политика интересов // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 44 – 54.

36.Валлон А. История рабства в античном мире. Смоленск, 2005

37.Всесвітня історія: Піднесення Вавилону. Хаммурапі та його закони. Ф. М. Кирилюк. Підручник: Вид. 2-не, перероб. та доп. - Київ: Центр навчальної літератури, 2005. - 704 с.

38.Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер; пер. с нем.; сост., общ.ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова. – М.: Прогресс, 1990. – 805с.

39.Вернадский Г. Древняя Русь. Тверь – Москва, 2004

40.Вернадский Г. Киевская Русь. Тверь – Москва, 2004

41. Волженкин Б.В. Коррупция / Б.В. Волженкин - СПб.: Санкт-Петербургский юридический ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 1998. - 44 с.
42. Волженкин Б.В. Корыстные злоупотребления по службе (хищения, взяточничество, злоупотребление служебным положением); уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации: Дис. ... докт. юрид. наук в форме научного доклада: 12.00.08 // Всесоюз. науч.-исслед. ин-т проблем укрепления законов и правопорядка Прокуратуры СССР. - М., 1991. - С. 16-17.
43. Воцеховський О.В. Про результати узагальнення пропозицій на рекомендації експертів Ради Європи щодо організації боротьби з корупцією і організованою злочинністю // Уряд України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1999. - Т. 12. - С. 237-245.
44. Виндельбанд В. История философии. / В. Виндельбанд [Пер. с нем. П. Руднина]. - К.: Ника-Центр, 1997. - 560 с.
45. Власть и право: Из истории русской правовой мысли. - Л.: Лениздат, 1990. - 320 с.
46. Габермас Ю. До легітимації через права людини. // [Пер. з нім.]. - К.: Український філософський фонд, 1999. - 62 с.
47. Гадамер Г. Истина и метод. / [Пер. с нем.]. - М. Прогресс, 1990. - 700 с.
48. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. с нем., авт. Вступ. Ст., с 3-43, примеч. В.С. Нерсисянц. - М.: Мысль, 1990. - 524с.
49. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. / [Пер. с нем.] - В 3 т. - М.: Мысль, 1977 - Т. 3: Философия духа. - 471 с.
50. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. с нем., М.: Прогресс, 1978. - С.152.
51. Гаєвський Б., Ребкало В. Чи спроможна сучасна наука управління впливати на становлення українського менталітету? // Вісн. УАДУ. - К., 1996. - № 3. - С. 44-57.
52. Гиббон Э. История упадка и разрушения Римской империи. С-Петербург, 1998-2004, т. I-VII.
53. Гийу А. Византийская цивилизация. Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — 552 с.
54. Грабенский В. История польского народа. Минск, 2006.
55. Грант М. История Древнего Рима. Москва, «Терра» 2003.
56. Грошевой Ю., Дидоренко Є.. Уголовно-процесуальні аспекти ОРД // Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України. - Луганськ, 2002.- Вип.3.-С.81-91.
57. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. — 2-ге вид. — К.: Знання, 2005. — 580 с.

58. Грушевський М.С. Очерки истории украинского народа / М.С. Грушевский. – К.: Лыбидь, 1990. – 396с.
59. Глотов Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу [Текст] // Б. Глотов ; Українська Академія держ. управління при Президентові України, Дніпропетровський регіональний ін-т держ. управління. – Д. : [б. в.], 2002. – 216 с.
60. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданського. // Соч. : В 2 т. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с.
61. Головченко В. Право в житті людини. – К. : Оріон, 2005. – 336 с.
62. Горский В. Філософія в українській культурі (методологія та історія). – К. : Центр практичної філософії, 2001. – 236 с.
63. Грушевский М. Початки громадянства. (Генетична соціологія). – Прага : Друкарня “Vernay”, 1921. – 220 с.
64. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580с.
65. Гуссерль Э. Философия как строгая наука. / [Пер. с нем.]. – Новочеркасск : Агенство САГУНА, 1994. – 357 с.
66. Гумилев Л. Древняя Русь и Великая степь, Москва, 2002
67. Гумилев Л. Ритмы Евразии: Эпохи и цивилизации. Москва, 2004
68. Данчук М. Д. Психологічні особливості виникнення і подолання корупційного делікту правоохоронців. Автореферат к.п.н. НАПС. 2008
69. Даньшин И.Н. Организованая преступность / И.Н.Даньшин // Збірник наукових праць Харківського центру по вивченню організованої злочинності та корупції спільно з Американським університетом В Вашингтоні. Випуск другий. – Харків, 2001. – С.4-5.
70. Державна програма боротьби із злочинністю: Постанова Верховної Ради України від 25 черв. 1993 р. № 3325-ХІІ // Голос України. - 1993. - 30 лип.
71. Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію. – К., 1999. – С.84-85.
72. Демин В. Драконы. Миф и реальность. Москва, 2006
73. Дротянко Л.Г. Філософія наукового пізнання: підручник для студентів ВНЗ / Л.Г.Дротянко. – К.: НАУ-друк. 2010. – 224 с.
74. Дюби Ж. Европа в средние века. Смоленск, 1994
75. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
76. Дюркгейм Э. Ценностные и реальные суждения // Социологические исследования. – 1991.- №2.- С. 17-26.
77. Дьяконов І. Історія Стародавнього Сходу: Зародження найдавніших класових суспільств і перші осередки рабовласницьких цивілізацій. Ч. 2. Передня Азія. Єгипет. М., Наука., 1988 р. с. 623.
78. Журавський В. Корупція в Україні – не політика / В. Журавський, М. Михальченко, О. Михальченко. – К.: Фенікс, 2007. – 406с.

79. Журавський В. Політична еліта України: теорія і практика трансформації / В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко. – К.: Логос, 1999. – 264с.
80. Закалюк А.П. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2002. -Вип.1.-С.130-131.
81. Закон України про банки і банківську діяльність від 7 груд. 2000 р. // Відом. Верховної Ради України. - 2001. - № 5-6. - Ст. 30.
82. Закон України Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом: Прийнятий 28.11.2002 р. // Офіц. вісн. України. - 2002. - № 50. - Ст. 2248.
83. Закон України про внесення змін до Закону України “Про боротьбу з корупцією” від 12 верес. 2002 р. № 148-IV // Офіц. вісн. України. - 2002. - № 30. - Ст. 1410.
84. Закон України "Про засади запобігання і протидії корупції" від 7.04. 2011 р. №3206-VI.
85. Запобігання та протидія корупції: навчальний посібник / за ред. проф. Михненка А.М. // А.М. Михненко, О.В. Руснак, А.М. Мудров, С.О. Кравченко та ін. – 3-є вид., доп. і перероб. – К.: НАДУ, – 2012. – 529 с.
86. Здіорук С.І. Пріоритети гуманітарної політики України. Стратегічні пріоритети.-2006.- №1.- 196с.
87. Зиммель Г. Избранное. М.: Юрист, 1996: -607с.
88. Історія Стародавнього Сходу: Зародження найдавніших класових суспільств і перші осередки рабовласницьких цивілізацій. / Под ред. І. М. Дьяконова. Ч. 1. Месопотамія. М., Наука., 1983 р. с. 534.
89. Ільїн В. В. Філософія багатства: людина в світі грошей. / В. В. Ільїн. - К.: - 2005. –
90. Ільїн В. В. Філософія історії. - М.: Изд-во МГУ, 2003. - 380 с.
91. Камлик М. Корупція в Україні : монографія / М. Камлик Є. Невмержицький. - К.: Знання, 1998. - 185 с.
92. Камлик М.І. Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд.: Камлик М.І. та ін. - К.: Школяр, 1999. - 480 с.
93. Камлик М. І., Гега П. Т., Білецький В. О. Про прояви організованої злочинності у виробничій та управлінській сферах економіки // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).- 2000.- № 1.- С 14-42.
94. Камлик М., Невмержицький Є. Корупція в Україні.- К.: Знання, КОО, 1998.- 187 с
95. Камлик М. І., Невмержицький Є.В. Про результати дослідження проблем, що пов'язані з протидією корупції в Україні // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).- 2000.- № 2.- С. 85-114.



96. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н.М.Карамзин. – СПб.: Издание А. Суворина, 2889. – 3372с.
97. Кант И. Трактаты и письма. / Иммануил Кант; [Пер с нем.]. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
98. Кант И. Метафизика нравов. // Кант И. Собр. соч.: В 6 т.: Пер с нем. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. Ч. 2. – 478 с.
99. Кант И. Критика чистого раз ума. [Пер с нем.]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 655 с.
100. Кант И. Из “Лекций по этике” (1780-1782 гг.). // Этическая мысль : Научн.-публицистич. чтения. – М. : Политиздат, 1988. – С. 299 – 333.
101. Керимов Д. Философские проблемы права. – М. : Юрид. лит., 1972. – 472 с.
102. Ковалев С. История Рима, под ред. Э.Фролова. С-Петербург, 2003.
- 103.Ковенко О.Ю. Прояви корупції усфері надання адміністративних послуг / О.Ю.Ковенко //Людське середовище: сучасний стан і перспективи: матеріали всеукр. студ. наук. конф., м. Севастополь, 24 квіт. 2013 р./ Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Севастоп. нац. техн. ун-т. ; ред.Н.П. Стрежелецька.– Севастополь:СевНТУ, 2013–132 с.
104. Кирпичников А. И. Взятка и коррупция в России.- Санкт-Петербург: АЛЬФА, 1997.- 351 с.
105. Кистяковский Б. Государство правовое и социалистическое. // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 141 – 159.
106. Кистяковский Б. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) // Вехи. Из глубины. – М. : Правда, 1991. – 607 с.
- 107.Кистяковский Б. Общество и индивид. / [Пер. с нем.]. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2002. – 160 с.
- 108.Кістяківський Б. Вібране. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
- 109.Кларк Р. Преступность в США: замечания по поводу её природы, причины, предупреждения и контроля: Пер. с англ. - М.: Прогресс, 1975. - 421 с.
- 110.Коранашвілі. Г. Про причини не розвиненості рабства на Стародавньому Сході. ВДИ., 1969, № 9.
- 111.Козирев М. Держава та соціальні структури на Стародавньому Сході. Збірник статей. Соціальний склад робочого персоналу великих господарств у старовавилонское Месопотамії. М.: Наука. 1989. - 158 с.
- 112.Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: [www.gska2.rada.gov.ua](http://www.gska2.rada.gov.ua)
- 113.Коломиєць М. Страшніше за корупцію - психологія пасивної людини // Економічний часопис XXI.- 2003.- № 10.- С. 18-21.
- 114.Коліушко І. Корупційні ризики надання адміністративних послуг та контрольо–наглядової діяльності в Україні / [І. Коліушко, В. Тимощук, О. Банчук та ін.; І. Бекешкіна]; Центр політико-правових реформ, Фонд «Демократичні ініціативи».–К. : Вид. Москаленко О. М. ФОП, 2009. –196 с.

115. Комарова А.І. Україна: соціально-економічне, політичне становище і проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю і контрабандою // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1998. - Т.10. - С. 12-29.

116. Конвенція Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом: Рада Європи, 08.11.90 р.: Дата приєднання Україною: 15.09.95 р., дата ратифікації: 17.12.97 р. (Конвенція ратифікована із застереженнями) // Міжнародні правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / Упоряд.: М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький, Л.М. Доля, А.О. Мельник. - К.: Школяр, 1999. - С. 166-187.

117. Корупція в Україні та світі: опитування, дослідження та публікації: Збірник матеріалів на тему корупція Партнерство за прозоре суспільство. - К., 2000. - 134 с.

118. Корупція і відповідальність за корупційні дії: навчально-методичний посібник / за заг. ред. проф. К. М. Левківського. – Львів: Астролябія, 2009. – 160 с.

119. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії // [Електронний ресурс] – Режим доступу : Агенство стратегічних досліджень <http://sd.net.ua/2012/03/09/rozvitok-korupciyi-scenarij-1-pesimistichnij.html>

120. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: [монографія]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.

121. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24 – 32.

122. Кузовков Ю.В. Мировая история коррупции. М.: Издательство Анима-Пресс, 2010 г.

123. Куликов В.А. Організована злочинність і корупція - негативні явища, що заважають розбудові правової держави // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1999. - Т. 12. - С. 370-372.

124. Кушніненко А. А. Боротьба з корупцією у контексті адміністративно-правової реформи в Україні // Боротьба з організованою злочинністю і корупція (теорія і практика): Науково-практичний журнал. - К., 2002. - Вип. 6. - С. 42-46.

125. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова, С. В. Степашина.- СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999.- 608 с.

126. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф; пер. с фр.. – И.: Прогресс-Академия, 1992. – 372с.

127. Ленотр Ж. Жизнь Парижа во времена Великой Революции. Москва, 2006.

128. Лейст О.Э. История правовых и политических учений / О.Э. Лейст. – М.: Юрид. Лит., 1999. – 670с.

- 129.Ленін В. Твори / В. Ленін. – М.: Прогресс, 1983. – Т.20. – 571 с.
- 130.Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні / Вячеслав Липинський // Політика. – Львів, 1925. Ч.1. – С.4.
- 131.Литвак О.М. Держава і злочинність : монографія / О.М.Литвак. – К.: Атіка, 2004. – 304с.
- 132.Лікарчук І. Чи можна здолати корупцію в освіті / І.Лікарчук // Голос України. – 2006.- 22 березня.
- 133.Локк Дж. Сочинения: в 3-х т. / Дж.Локк; пер. с англ. – М.: Мысль, 1988. – Т.3. – 353с.
- 134.Локк Дж. Опыт о законе природы. // Соч.: В 3 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
- 135.Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. // Соч.: В 3 т. – М., 1985. – Т. 1. – 621 с.
- 136.Локк Дж. Два трактата о правлении. Книга вторая. // Соч. : В 3 т. – М., 1988. – Т. 3. – 668 с.
- 137.Лосев А. Философия. Мифология. Культура. / [Авт. вступ. ст. А.А. Тахо-Годи]. – М. : Политиздат, 1991. – 524 с.
- 138.Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс. / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
- 139.Литвак О. М. Держава і злочинність: Монографія.- К.: Атіка, 2004.- 304 с.
- 140.Лукашева Е. Право, мораль, личность. – М. : Наука, 1986. – 263 с.
- 141.Лукомський В.С. Кримінальна відповідальність за дачу хабара та посередництво в хабарі: автореф. Дис.. на здобуття наук. Ступеня канд. юрид. Наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В.С.Лукомський. – К.: 1996. – 28с.
- 142.Максимов С. В. Коррупция. Закон. Ответственность.- М.: ЮрИнфоР, 2000.- 143 с.
- 143.Макеєва О.Д. Корупція в Україні: національні та міжнародні засоби протидії Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К. – 2005. – № 12. – С. 47-51.
- 144.Макиавелли Н. Государь / Н.Макиавелли // Избранные сочинения; пер. С ит.. – М. ЮРИНФОР, 2000. – 143с.
- 145.Максимов С.В. Коррупция. Закон. Ответственность. - М., 2000. - 9 с.
- 146.Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М. : Прогресс, 1990. – 415 с.
- 147.Мамут Л. Правосознание. // Общественное сознание и его формы. – М. : Политиздат, 1986. – 367 с.
- 148.Манов Г. Аксиомы в советской теории права. // Советское государство и право. – 1986. – № 9. – С. 30 – 36.
- 149.Маркс К. К критике политической экономии. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 13. – С. 5 – 9.
- 150.Мартышин О. Справедливость и право. // Право и политика. – 2000. – № 12. – С. 4 – 15.

151. Мельник М. І. Мафія // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. Т. 3.- К.: Укр. енцикл., 2001 - С 600-601.
152. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія. - К.: Атака, 2001. - 304 с.
153. Мельник М.І., Редька А.І., Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар Закону України “Про боротьбу з корупцією” // За ред. д-ра юрид. Наук М.І. Мельника. – К., 2004.
154. Мельник М. Німеччина на шляху боротьби з корупцією / М. Мельник // Право України. - 1997. - № 11. - С. 111-115.
155. Мельник М. Корупційні злочини : сутність і поняття / М.Мельник // Право України. – 2000. №11. – С. 127-131.
156. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / Мельник М.І. – К.: Юрид. Думка, 2004. – 256 с.
157. Мельник М.І. Правові та організаційні заходи протидії корупції: зарубіжний досвід / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 1998. - №4. – С.119-134.
158. Мельник М. І. Характеристика корупційних процесів в Україні // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України: Спец, випуск / Наук.-практ. збірник.- К, 2000.- С 255-258.
159. Мельник М. І. Корупційна злочинність // Курс кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, М. І. Мельник та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи.- К.: Юрінком Інтер, 2001.- С. 24-34.
160. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. — 1992. — № 2—4. — С. 118—124.
161. Михальченко О. Корупція як фактор дегуманізації життя суспільства / О. Михальченко // Гуманітарна освіта України на межі століть: збірник праць, випуск 4. – Дрогобич, 2001 р. – С. 177-179.
162. Михальченко М., Михальченко О., Невмерижицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: Монографія. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – 615 с.
163. Михайленко П. Стратегія і досвід боротьби з організованою злочинністю і нелегальним наркобізнесом // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 1994. – С. 97-99.
164. Мировоззренческая культура личности (философские проблемы формирования). / В. П. Иванов, Е. К. Быстрицкий, Н. Ф. Тарасенко, В. П. Козловский; Отв. ред. В. П. Иванов. – Киев : Наук. думка, 1986. – 295 с.
165. Михайловский И. Очерки философии права. – Томск : Изд. Посохина, 1914. – 604 с.
166. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. / М. І. Михальченко. – Дрогобич : Відродження, 2004. – 488 с.
167. Мокляк Н. Социальные отношения: структура и формы проявления. / Николай Николаевич Мокляк. – К. : Наукова думка, 1986. – 208 с.

- 168.Моммзен Т. История Рима. Москва, 2001, т. 1 кн. 1, 2; т. 1 кн. 3; т. 2 кн. 4; т.3 кн. 5; т. 5 кн. 8
- 169.Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш.Монтескье; под ред. М. П.Баскина. – М.: Изд-во Политической литературы, 1955. – С.289.
- 170.Монтескье Ш. О духе законов // Монтескье Ш. Избранные произведения / Общ. ред. и вступ. М. Н. Баскина. – М., 1955. – 478 с.
- 171.Многоликая коррупция: Выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления / Под ред. Э. Кампоса и С. Прадхана; Пер. с англ. — М.: Альпина Паблицерз, 2010. — 551 с.
- 172.Невмержицкий Е. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: Дис.... канд. політ, наук: 23.00.02 / Ін-т держ. і права НАН України.- К., 1999.- 186 с
- 173.Невмержицкий Є.В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: автореферат на здобуття наук. Ступеня канд..політ.наук: спец. 23.00.02 / Є.В. Невмержицкий. – К.: 1999. – 19 с.
- 174.Невмержицкий Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Невмержицкий Є.В. – К.: КНТ, 2008. – 448с.
- 175.Невмержицкий Є.В. Міжнародно-правові аспекти боротьби з корупцією / Є.В. Невмержицкий // Матеріали Міжнародної наук.-практ. Конф. «Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом». – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України; АТ «Книга», 1998. – 446 с.
- 176.Невмержицкий Є.В. Правові основи боротьби з економічною злочинністю і корупцією: навч. Посібник / Є.В. Невмержицкий. – К.: АПСВ, 2005. – 407 с.
- 177.Невмержицкий Є.В. Теоретичні основи кваліфікації злочинів : навч. Посібник / Є.В.Невмержицкий, М.І. Тотов. – К.: АПСВ, 2004. – 153 с.
- 178.Невмержицкий Є.В. Тіньова економічна діяльність у системі чинників загроз економічній безпеці суспільства / Є.В. Невмержицкий // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства і держави. – К.: КНЕУ, 2006. – 708 с.
- 179.Нестиренко Л.А. Питання подолання корупції у законодавстві України про стимулювання господарської діяльності // Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 2001. - Т. 22. - С. 350-353.
- 180.Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Ницше Ф. [пер. с нем.]. – М. : REFL-book, 1994. – 352 с.
- 181.Ницше Ф. Генеалогия морали. // Соч.: В 2 т. – М. : Мысль, 1990. – Т. 2. – 829 с.
- 182.Новгородцев П. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. – СПб. : Лань, 2000. – 349 с.

183.Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас / Хосі Ортега-і-Гасет // Вибрані твори; упоряд., передмова і аг. Ред.. А.М.Руткевича. – К.: Весь Мир, 1994. – С. 125-127

184.Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ / Ярослав Оршан // Ідея в наступі. – Лондон, 1938. – С. 46.

185.Омельченко С. Корупція з точки зору різних культур світу // Предпринимательство, хозяйство и право.- 2000.- № 3.- С. 54-57.

186.Онопрієнко В.І. Ткаченко В.В. Наука у суспільно-політичному дискурсі розвитку УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Український історичний журнал . - Київ, "Дієз-продукт", 2009. - №4. - с.221.

187.Остроухов В. Насилие сквозь призму веков: историко-философский анализ: Монография [Текст]. / Остроухов В. В. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 191 с.

188.Охотніков О. Аналіз стану та шляхи посилення боротьби з корупцією в Україні / О. Охотніков // Зб. наук. праць ДПС України. – 2002. – № 3. – С. 10–14.

189.Парсонс Т. О структуре социального действия. – М., 2000. – 879 с.

190.Палиєнко Н. Учение о существе права и правовой связанности государства. – Харьков : Тип. Зильберберг, 1908. – 342 с.

191.Павловський М.А. “Тіньова” економіка, організована економічна злочинність та корупція: ідеологічне коріння та витоки у хибній ідеології реформ // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1999. - Т.12. - С. 308-316.

192.Пасько І.Т. Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. ( Україна на тлі європейських процесів. Компоративні нариси). – Донецьк.: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с.

193.П'єцух М. Скільки коштує голос депутата [Електронний ресурс] / Мар'яна П'єцух // Україна молода. - 2005.- №184. - Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/524/113/18948> (15.01.2008). – Назва з екрана.

194.Проект Основных направлений Национальной антикоррупционной программы Грузии.- Тбилиси, 2000.- 44 с.

195.Проект Закону про внесення змін та доповнень до деяких законів України (щодо заборони непотизму (кумівства) (реєстр. № 7674 від 16.06.2005 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb\\_n/webproc4\\_1?id=&pf3511=24865](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=24865) (12.11.2009). – Назва з екрана.

196.Прохоренко О.Я. Аналіз корупції в Україні за результатами наукових та громадських досліджень // Боротьба з корупцією: Міжнародний досвід і його актуальність для України: Матеріали науково-практичної конференції, Київ 12 груд. 2002 р. - К., 2003. - С. 32-37.

197.Політологія. Хрестоматія. Навчальний посібник. // Автори упорядники Кремень В.Г., Кулагін Ю.І., Кремень Л.О.,Латигіна Н.А., Полуріз В.І. -К.:Альтерпрес, 2004.-832 с.:іл.

198. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології : монографія / В. М. Попович. - К.: Правові джерела, 1998. - 447 с.
199. Полисаєв О.П. Трансїсторичність соціального міфу. Монографія. – К. : Промінь, 2012. – 384 с.
200. Полисаєв О. П. Становлення інформаційної інфраструктури України як складової національної безпеки держави / О.П. Полисаєв. - С .15-25 Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія [Текст] : зб. наук. пр. / Нац. авіац. ун-т. - К. : НАУ, 2004 - .
201. Полисаєв О. П. Духовна складова соціального управління в умовах неklasичної модернізації [Текст] / О. П. Полисаєв, В. Є. Шедяков // Молодь і ринок. – 2006. – №3(18). – 26-34 с.
202. Потульницький В. А. Теорія української політології. Курс лекцій Київ . Либідь 1993- 192с.
203. Пролеєв С. Духовность и бытие человека. – К. : Наукова думка, 1991. – 112 с.
204. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії: Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. - К., 2009. - № 7.
205. Пундей Сар. Дж. Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду / Сар. Дж. Пундей // ТД. Матеріали українсько-американського семінару «Проблеми економічного зростання: питання доброчесності» – Львів. – 1997. – С. 84–87.
206. Пшеничний І. В. Корупція - сприятливий фактор існування транснаціональної організованої злочинності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. - К., 1999. - Т.12. - С. 251-254.
207. Рабінович П. Герменевтика і правове регулювання. // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 61 – 71.
208. Райзер Дж. Философское обоснование прав человека. // Философские науки. – 1987. – № 10. – С. 77 – 85.
209. Робер Ж. Повседневная жизнь Древнего Рима через призму наслаждений. Москва, 2006
210. Романовський В. В. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією в сучасних умовах: проблеми та шляхи їх вирішення // Боротьба з організованою злочинністю і корупція (теорія і практика): Науково-практичний журнал. - К., 2002. - Вип. 6. - С.13-18.
211. Романюк Б.В. Протидія корупційним проявам в Україні – нагальна потреба сьогодення // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2003. – № 7. – С. 14.
212. Романюк Б. У боротьбі з організованою злочинністю та корупцією важливі конкретні дії // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика), 2004. – № 9. – С. 21-33.

- 213.Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы: Пер. с англ. О. А. Алякринского.- М.: Логос, 2003.- 356 с.
- 214.Риккерт Г. О системе ценностей. / Науки о природе и науки о культуре. / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – 413 с.
- 215.Рыжов К. Все монархи мира. Древняя Греция, Древний Рим, Византия. Москва, 2002.
- 216.Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права.- М.1976.
- 217.Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм. // Сумерки богов. [Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева]. – М. : Политиздат, 1991. – С. 319 – 344.
- 218.Сартр Ж.-П. Бытие и ничто : Опыт феноменологической онтологии. – М. : Республика, 2000. – 639 с.
- 219.Селіванов В. Право і влада сувереної України: методологічні аспекти. – К. : Вид. Дім "Ін Юре", 2002. – 724 с.
- 220.Скакун О. Драгоманов как политический деятель. – Х. : Основа, 1993. – 144 с.
- 221.Селіванов В. Право і влада суверенної України. – К.: “Ін Юре”, 2002. – С. 143-174, 584-621.
- 222.Сибиряков С.Л. Место и роль коррупции в системе наиболее опасных видов преступности// Правова держава. - 2002. - № 4. - С.150-153.
- 223.Скиба В., Горбатенко В., Туренко В. Вступ до політології. Екскурс в історію правничо-політичної думки. - К.: Основи, 1996. - 718 с.
- 224.Сковорода Г. С. Твори в 2-х томах. Т. 1, 2. – К.: АН УРСР, 1961.
- 225.Соціально-політична ситуація в Україні: поступ п'яти років / В.Г. Кремень, Д.М. Безлюда, В.Д. Бондаренко та ін. - К.: Нац. ін-т стратег. дослідж., 1996. - Вип. 2. - 114 с.
- 226.Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / Сорокин П. / общ. Ред., сост. И предисл. А.Ю. Согомонов: (пер. с англ.). – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
- 227.Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
- 228.Спекторский Е. Юриспруденция и философия. // Юридический вестник. – М. : Тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1913. – Кн. 2. – С. 60 – 92.
- 229.Сташис В. Проблеми боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні // Вісник Академії правових наук України.- Х.,2001.-Вип.2.-С. 163-168.
- 230.Стан корупції в Україні Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007-2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень. К. - 2011.- 47с.
- 231.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва, 1962
- 232.Суворин Э.В. Коррупция в постсоциалистических странах: сущность, особенности, стратегии противодействия: политологический анализ [Текст]: дис. кандидата политических наук : 23.00.02.– М.: Рос. акад. гос. службы при



Президенте РФ, 2008. – 262 с.

233. Сочинения : в 4-х т. / Аристотель ; пер. с древнегреч. Рожанский П. Д. – М. : Мысль, 1975-1984. – Т. 3. – 1981. – 613 с.

234. Гард Г. Мнение и толпа. Психология толп. – М., 1998.

235. Гард Г. Законы подражания. – Спб. : Ф. Павленков, 1982. – 370 с.

236. Тацій В. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів // Вісник прокуратури.- 2002.-№1. С. 13-18.

237. Тацій В. Я., Борисов В. И. Научное обеспечение путей противодействия коррупции в Украине // Громадська експертиза. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні. – К., 2004. – Вип. 4. – С. 44–48.

238. Тимченко О.В. Деякі соціально-психологічні детермінанти живучості корупції в правоохоронних органах України // Боротьба з корупцією: міжнародний досвід і його актуальність для України: Матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 12 груд. 2002 р. - К., 2003. - С. 43-47.

239. Титаренко М. Л. «Древнекитайский философ Мо Ди, его школа и учение». М., «Наука», 1985.

240. Тимофеев Л.М. Институциональная коррупция / Тимофеев Л.М. – М.: РГГУ, 2000. – 227 с.

241. Тоффлер Е. Проблема власти на пороге XXI века. / Е.Тоффлер // Свободная мысль. – 1992. - №2. – С. 114.

242. Тоффлер Е. Третья хвиля / Тоффлер Е. ; [пер. з англ. А. Євса], – К. : Всесвіт, 2000. – 475 с.

243. Тоффлер Е. Кризис властей, знание и власть. / Е. Тоффлер, З. Морзн // Сегодня. – 1994. – № 3. – С. 22 – 24.

244. Тома Аквінський. Коментарі до Арістотелевої «Політики» / Пер. з латини О. Кислюк; авт. передм. В. Котусенко. — 2-е вид. — К.: Основи, 2003. — 796 с.

245. Тупчієнко Л.С. Політична еліта в Україні чи українська політична еліта? // Політичне лідерство на пострадянському просторі: загальне і особливе: Зб. наук. праць. – К.: ІПЕНД, - 2006. – С. 241 – 252.

246. Шеварднадзе Е. Корупція: внутрішній ворог // День. - 2000. - 11 серп.

247. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник / Ф. П. Шульженко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 464 с.

248. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: проблеми становлення та модернізації : монографія / Ф.П.Шульженко. – К.: КНЕУ, 2007. – 392 с.

249. Уткин С.А. Коррупция как социальное явление [Текст] / .А.Уткин // Человек: преступление и наказание. 2009. № 4 (67) – С. 23.

250. Філософія права / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїчковський та ін.; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля.]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

251. Фролов Е. Огни Диоскуров / Факел Прометея. Очерки античной общественной мысли. Л., 1991. - С. 166.

252. Фройд (Фрейд) З. Вступ до психоаналізу. — К.: Основи, 1998. — 709 с.
253. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи. Пер. С нем. — Донецк.: Донбасс, 1999. — 64 с.
254. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. — М.: Республика, 1993. — 447 с.
255. Харден Д. Финикийцы. Основатели Карфагена. Москва, 2002
256. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / Под ред. К. И. Батыра. — Ч.1. — М.: Юристъ, 2000.
257. Хоффман Д. The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia. Переводчик: Сергей Шульженко Олигархи. Богатство и власть в новой России. - КоЛибри, 2007 г., 624 стр.
258. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Общ. Ред., сост., вступ. Ст. А.а. Гусейнова и А.П. Скрипника. — Республика, 1992. — 448 с.
259. Щур Н.О. Бідність і корупція — загрозові виклики сучасності [Текст ] / Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2011 р . : у 2 т. / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, С.В. Загороднюка. — К. : НАДУ, 2011. — Т.2. — С. 310-312.
260. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. — Мюнхен : Український вільний ун-т, 1983. — 175 с.
261. Юрій М.В. Соціокультурний світ України: Монографія. — Вилання 2-е . — К.: Кондор, 2004. — 738 с.
262. Юркевич П. Философские произведения. — М. : Правда, 1990. — 670 с.
263. Яковлев А.М. Соціологія економічної злочинності. М., 1988. С. 151.
264. Brzezinski Z. Out of Control. — USA, 1993. — P. 75.
265. Broadman H. G., Recanatini F. Seeds of Corruption: Do Market Institutions Matter? // World Bank Policy Research Working Paper 2368. — 2000.
266. Bundesministerium des Innern, Bundesministerium der Justiz. Erster Periodischer Sicherheitsbericht. Kurzfassung: — Berlin. — 2001. — Juli — S. 14.
267. Kaufmann A. Preliminary Remarks on a Legal Logic and Ontology of Relations. // Law, Interpretation and Reality : Essays in Epistemology, Hermeneutics and Jurisprudence. — Dordrecht : Kluwer Academic Press, 1990. — 455 p.
268. Lamsdorff J. G. Background Paper to the 2003 Corruption Perceptions Index. Framework Document 2003. Transparency International (TI) and University of Passau, 2003. — September.
269. Luijpen W. Phenomenology of Natural Law. — Pittsburg : Duquesne University Press, 1967. — 249 p.
270. Mauro P. The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure: A Cross-Country Analysis // Corruption and the Global Economy / Ed. Kimberly A. E. — Washington, D.C., 1997.
271. Merleau-Ponty M. Phenomenology of Perception. — London, New York : Routledge, 1996. — 466 p.

- 272.Habermas J. Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy. – Oxford : Blackwell, 1996. – 631 p.
- 273.Harris G. Legal Philosophies. – London : Butterworth, 1980. – 248 p.
- 274.Heidegger M. Über den Humanismus. – Frankfurt a. M., 1968.
- 275.Novak M. The Spirit of Democratic Capitalism. – London : IEA Unit, 1991. – 245 p.
- 276.Nozick R. Anarchy, State and Utopia. – Cambridge, MA, 1974. – 423 p.
- 277.Human Development Report 2002. Deepening democracy in a fragmented world. – N. Y., Oxford, Oxford University Press, 2002.
- 278.Human Development Report 2003. Millennium Development Goals: A compact among nations to end human poverty. – N.Y., Oxford, Oxford University Press, 2003.
279. Toffler A. The Third Wave. – N.-Y. : Bantam Books, 1994. – 441 p.
- 280.<http://www.transparency.org.ru>
- 281.[http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article?art\\_id=46360&cat\\_id=45432](http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article?art_id=46360&cat_id=45432).
- 282.<http://philosophy.ru/library/hobbes/ogl.html>
- 283.<http://svr-lit.niv.ru/svr-lit/garin-dante/o-monarhii.htm>
- 284.<http://uadocs.exdat.com/docs/index-20928.html?page=8>

#### Додаток А

«За цей рік ми не раз бачили слово «корупція» на плакатах демонстрантів , як в бідних, так і в багатих країнах. Будь то в Європі, по якій вдарила фінансова криза, чи в країнах арабського світу, що вступають у нову політичну еру, керівникам держав слід прислухатися до вимог щодо покращення державного управління».



